

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Vore gamle herregårde

PER EILSTRUP · KAY NIELSEN · HOLGER RASMUSSEN

Vore gamle herregårde

Per Eilstrup, Kay Nielsen og Holger Rasmussen

FOTOGRAFIER: TORKILD BALSLEV OG JØRGEN GRØNLUND

TEGNINGER: PAUL HØYRUP

Lademann

*Illustrationerne på smudsomslaget viser
Palsgaards adgangsparti set henholdsvis mod
hovedbygningen og fra dennes trappe.
Motivet på forsatsen er hentet fra Bandholms-
porten på Knuthenborg.*

De 53 luftbilleder skyldes Torkild Balslev,
mens bogens øvrige fotografier med få
undtagelser er optaget af Jørgen Grønlund.

VORE GAMLE HERREGÅRDE
er sat med Intertype Aldus hos
Th. Laursens Bogtrykkeri, Tønder,
og trykt hos Recato Offset, Herlev.
Reproduktionsarbejdet er udført af
Burchardi A/S.

*Grafisk tilrettelægning: Freddy Pedersen.
Produktion: Evan Bogan.*

© Lademann Forlagsaktieselskab,
Copenhagen.
Printed in Denmark.

Indholdsfortegnelse

- SIDE 7 RIGETS FØRSTE STAND
Træk til belysning af herregårdskulturens forudsætninger
HOLGER RASMUSSEN
- SIDE 41 VORE GAMLE HERREGÅRDE
Beskrivelse af 53 herregårde helt eller delvis tilgængelige for publikum
PER EILSTRUP OG KAY NIELSEN
- SIDE 209 HERREGÅRDSLEKSIKON
En alfabetisk liste over begreber med tilknytning til herregårdskulturen
KAY NIELSEN
- SIDE 238 ALFABETISK REGISTER
- SIDE 239 LITTERATURLISTE

RIGETS FØRSTE STAND

Træk til belysning af herregårdskulturens forudsætninger

AF HOLGER RASMUSSEN

Indledning

På vestgavlen i Nørre Alslevs kirkeskib har Elmelundemesteren omkring år 1500 med brede, udtryksfulde penselstrøg malet en dødedansscene, hvor denne verdens dødelige tøvende bevæger sig frem i de hoppende dødnings kæde. For døden er alle stænder lige. Konge, biskop og herremand er fast sluttet i knokkelhændernes tag, og bagest følger bonden endnu slæbende sin møggreb i venstre hånd.

Denne nordfalsterske kirkemaling er udtryk for en religiøs bevægelse, der omfattede hele Europa, og som blev båret frem af tiggermunkene, der gennem prædikener på folkesproget, gennem skuespil og optog og gennem billedfremstillinger på kirkernes mure og hvælv holdt budskabet frem for den enkelte, at hvad enten han var højt på strå eller lå dybest i skidt, så var han Vor Herre en død skyldig og burde tænke på sin evige salighed.

Ofte var der en samfundsrevselse indflettet i fremstillingerne. Det var tit lettere for denne verdens små at nå Guds rige end for samfundets mægtige, der tænkte mere på rigdom og ære end

på sjælens frelse. Ejendommeligt nok holdt denne samfunds-satiriske tankegang sig overmåde længe i den overleverede form. Så sent som i 1762 trykte Thomas Larsen Borup i København en „dødedans“, hvor man straks på titelbladet får skrifterts tendens præsenteret gennem to hjerneskalder ledsaget af verset:

*Siig, Læser! kand du her vel see til visse,
Hvo Herremand og Bonde var af disse?*

Da Elmelundemesteren malede sit billede, var standsdelingen klar nok. Ingen ville finde på at forveksle en herremand med en bondemand. Men bondestanden var endnu ikke helt udleveret til godsejernes forgodtbefindende, sådan som de senere blev. Jævnside med den religiøse bevægelse løb en social og kulturel, hvis spænding glimtvis kom til orde i en samfundskritik båret frem af lavere stænders synspunkt. Det sker således i den tolinjede strofe, der blev kendt overalt i Vest- og Nordeuropa i den periode, hvor middelalderen randt ud:

Døden rammer uden stands eller persons anseelse, det er den lære, menigheden i Nørre Alslev Kirke på Nordfalster har kunnet uddrage ved at se på den dødedansfremstilling, som blev malet her o. år 1500. Kunstnerens navn kendes ikke, men han har arbejdet i flere kirker på Falster og Møn og går under betegnelsen: Elmelundemesteren. Inspirationen hentede han i »fattigmandsbiblens«, Biblia pauperums, træsnit.

*Da Adam grov og Eva spandt,
hvor fandt man da en adelsmand?*

Bondeoprørene er kritikken omsat i handling, men resultatet blev overalt en knægtelse af bøndernes frie stilling.

Som absolut sejrherre stod adelen. Et udtryksfuldt vidnesbyrd om dens dominerende indflydelse har vi stadig for øje i

de mange herregårde, der ligger spredt over det danske land. De kunne ikke være rejst uden det fundament, som blev lagt af godsernes bønder gennem surt slid år ud og år ind. I deres tilbagetrukkethed fra bondebyerne markerer adelsborgene den sociale afstand. Noget nærmere kom adelen byens borgere gennem de købstadsgårde, som stod parat til at tage mod herskabet, når der kaldtes til samling ved Danehof, kongehylding el-

Syndere af alle stænder føres til fortabelsen i helvedesgabets, hvorfra luer slår ud over de fordømte. At høj position i det timelige ikke er nogen garanti for frelsen, fremgår klart. I flokken, der drives frem af den hornede djævel, udgøres halvdelen af to kronede konger, en bisp og to kronragede gejstlige. Det er det samme sociale syn, som genfindes hos Elmelundemesteren, her blot stærkere understreget ved helvedes pinsler. Kalkmaleri fra Tuse Kirke ved Holbæk o. 1475.

ler ting. Men selv her forsømte herremændene ikke at fremhæve deres dominerende stilling, politisk og økonomisk. Svarede der hertil en førende kulturel stilling, og hvordan forholdt den sig til det øvrige samfund, der i tal var herremændene langt overlegne?

En egentlig vurdering heraf er aldrig forsøgt. Man har hyppigst betragtet samfundets overklasse som kulturskabende, og „folket“ blot som modtagende. I „folket“ levede det fra overklassen overtagne „gesunkenes Kulturgut“ videre. Men for længst har man erkendt, at denne opfattelse af kulturprocessen er alt for enkel og altså også utilstrækkelig. Overklassen skaber ikke ud af den tomme luft, men påvirkes fra mange hold, og „folket“ er ikke bare passivt modtagende og bevarende, men udvælger og forkaster, omformer og skaber selv præcis som overklassen. Kulturprocessen bliver således mere kompliceret og utvivlsomt vanskeligere at udrede, men den kommer bedre i overensstemmelse med forskydningerne i samfundet, der selv i tider, hvor det er stærkest standsdelt, dog ingenlunde er en fast, ubevægelig masse, men tillader bevægelser fra gruppe til gruppe.

I det følgende skal tegnes et rids af de sociale grupper i deres afgrænsning og samspil. Tendensen var længe at hævde sine privilegier og værgе dem mod andre stænder. Det førte ofte til snæverhed og ensidighed, som delvis blev afvejet ved de uddannelsesrejser, som er skildringens andet hovedafsnit. Der tilførtes derigennem et udsyn, som modvirkede selvtilstrækkeligheden, selv om vel mange vendte hjem bestyrket i den opfattelse, at de hjemlige forhold dog var de bedste.

Fremstillingen må nødvendigvis få slagside, for mens de førende kredse nogenlunde fyldigt gør sine synspunkter gældende gennem tiderne, så har „folket“ gennem hovedparten af vor historie været anonymt. Sent og sjældent kommer bonden og for den sags skyld også borgeren til orde.

Hvor vanskeligt den rige har ved at komme i Himmelen, illustrerer kalkmaleriet fra Keldby Kirke på Møn. Under bønnen går hans tanker mod ejendele, mens den fattiges helt er vendt mod Frelserens lidelser, som stregerne fra de bedendes munde viser. Motivet er hentet fra et vidt udbredt træsnit fra 1400-tallets slutning.

Lærestand, værgestand, nærestand

32 ahner

„Nu er 32 ahner og slige vidtløftige slægtregistre på fædrene og mødrene side intetsteds mere til nytte i modsætning til forudoms tider, da det at være født af en gammel adelig slægt blev ganske nøje observeret. Og dette skete dels for at en adelsmand kunne tilstedes adgang til de offentlige turneringer og ridderspil, dels også for at en sådan kunne nå til gejstlige beneficier, canonicater, til biskop, ærkebiskop, ja selv til gejstlig kurfyrste. Hvilket dog nu, efter gennemførelsen af Luthers reformation, af sig selv er ophørt, idet de Evangeliske af de Catholske som kættere og stinkende lemmer af kirken ganske bliver udelukkede fra slige dem tilståede beneficier . . .”

Sådan skrev Ditlev Ahlefeldt, da han i 1678 tog fat på sine erindringer. På trods af at turneringer og ridderspil for længst var kommet i forfald og at de gamle højtideligheder ikke øvedes mere, måtte han dog indrømme over for sig selv, at „da det selv uden dette er en satisfaction og fornøjelse at kunne berømme sig af en gammel slægt og glørværdige forfædre *per tot secula et de generatione in generationem* (gennem så mange århundreder og fra slægt til slægt), uden at samme kunne overbevises om nogen mesalliance, plet eller lyde, og sådan ihukommelse også opmuntrer descendenterne til at træde i de glørværdige forfædres fodspor og efterligne deres dyder og tapperhed, så vil også jeg til min egen satisfaction og efterkommerne til underretning omhyggeligt have afmalet på pergament mine 32 ahner og efterlade mine børn tavlen . . .”

Ahlefeldt viser sig i disse betragtninger som et fuldgyldigt produkt af en lang udvikling inden for adelstanden i det danske monarki. Han nedskriver dem på et tidspunkt, hvor ikke blot reformationen havde slået dybe huller i adelskabets rettigheder, men hvor den nyindførte enevælde yderligere havde beklippet og omformet dem for at standen kunne tjene til glorificering af kongemagten.

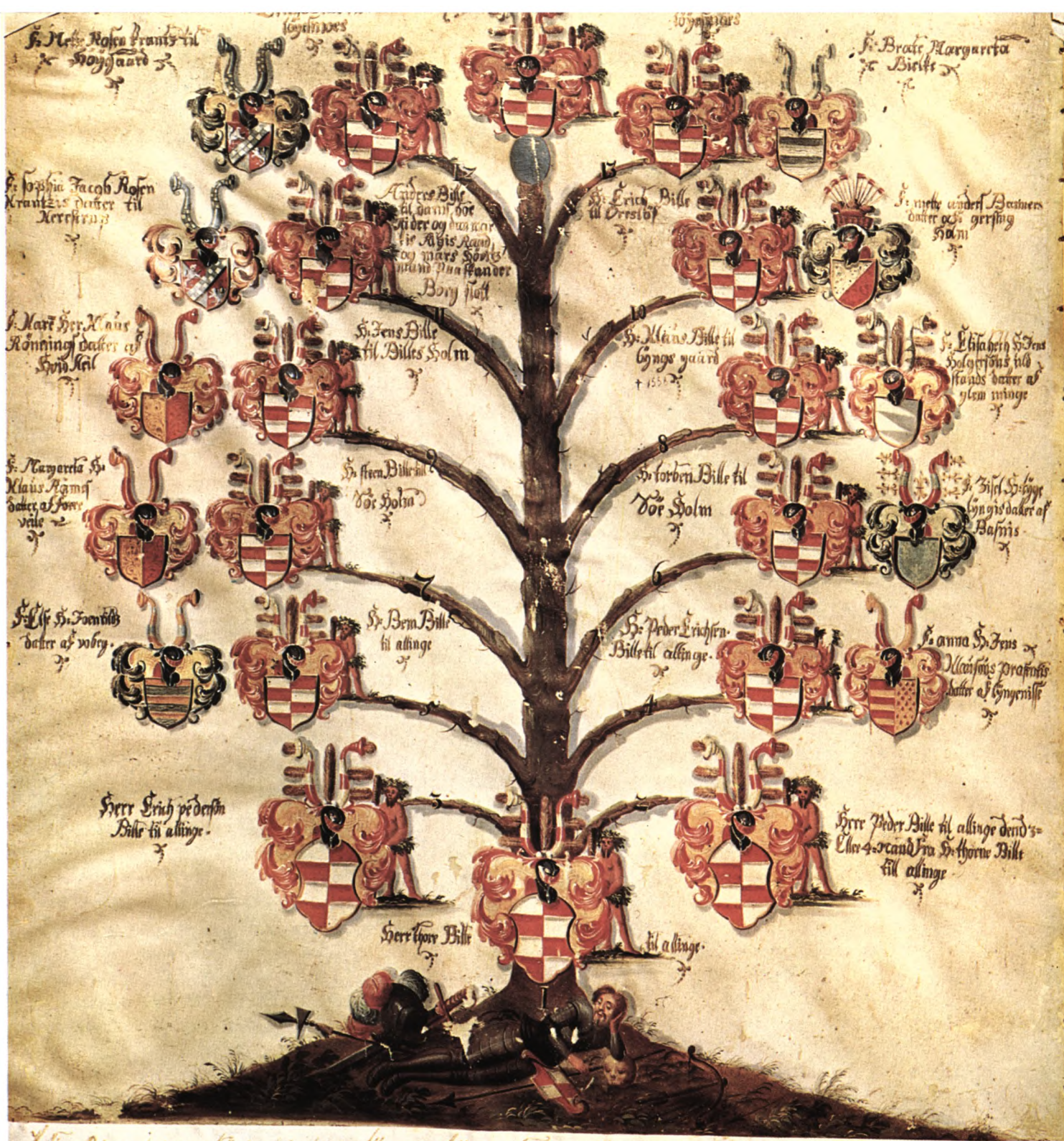
Adelsstandens opståen

Den tilstand Ahlefeldt skildrer, var resultatet af flere hundrede års forløb, under hvilken adelen havde konsolideret sin magtstilling og afgrænset sig som stand bl. a. gennem kravet om gammel og ren slægt. Denne stærke standsbevidsthed havde dog ikke rådet til alle tider. I tidlig middelalder havde overgangen mellem herremænd og fribønder været flydende. Modsatningen havde snarere været mellem dette bondesamfund, hvor herremændene var bøndernes selvskrevne ledere, og den kongelige hird. Men i Valdemar Sejrs regeringstid, siger historikeren Erik Arup, mistede dette frie bondesamfund sin top, fordi herremændene fulgt af mange indflydelsesrige bønder gik over i hærmændenes, kongens mænds, lejr og gennem en mandsed til kongen kom i et særligt troskabsforhold til ham. Afstanden blev fra da af stadig større mellem de to stænder.

Nogen skarp afgrænsning som stand fandtes altså endnu ikke. Forudsætningen var en personlig krigstjeneste, når kongen og riget havde det behov. Denne forudsætning var fundamentet for adelstanden faktisk helt til enevælden, selv om den i tiden efter reformationen forflygtigedes. Men den kommer endnu smukt til udtryk hos Herluf Trolle, der som rigets admiral aldrig sparede sig selv i kampen mod rigets fjender. Da professor Niels Hemmingsen i 1565 havde forsøgt at fraråde ham endnu engang at sætte sit liv på spil, svarede han: „Ved I, hvorfor vi hedder herremænd, hvorfor vi bærer gyldne kæder og har jordegods og vil være yppermere og højere agtet end andre? Derfor har vi nu den ære frem for andre, at når konge og herre, land og rige har det behov, da skal vi rigens fjender afværge; beskytte og beskærme med al magt og formue vort fædrene rige, at vore undersætter må bo og være udi fred og rolighed. Ja, vil vi have det søde, så må vi også have det sure med.”

»Billernes stamtræ«, gouache fra o. 1690 på pergament i Odense adelige Jomfrukloster. I teksten under stamtræet gøres opmærksom på, at Thørne Bille, der boede »paa Allingegaard i Seland den Tid, de vaare Hedninge«, ligger begravet i en høj dér. Desværre mangler 3–4 led mellem ham og de næste kendte og det er beklageligt, at kun ganske få har haft lyst »deris Forældre og Forfædres Naffn og adelig og mærkelige Bedriffter at optegne, Efterkomere til Videnskab og Underholdning«.

*Mr Thorens Bilde, den første, er et Søffen fra, hafften kendt fra Alltinggaard i Sælland, den Tid, da vorre Kønninge, se lige hånd begyngt der i Marken i en Kir, se der staa en
den Stam fra hans Søff, derfra staa de Bilde Under alltinge, se datteren i skienst: Ho lige begyngt de Thorens Bilde til Alltinge Anno 781. Ho fra den Tid endtel denne Tid 913. her.
Ho taler de 3 eller 4 Bilde fra Forsteden, som mand icke vil ved, Søffen fra fra denne Mr Thorens Bilde og datter første Mr Peter Bilde, som se disse 3 Bilde datter Frøen affhiend
Naag, de hafften vorre. Det er icke ringe at behlage den store Forsimelise, vorre gamle Søffens hafften gønstle fra hafft Løst datter Forsteden se Forstades Søffen og allting og man
halige Datterne af østlige, Østherrene til Videnshoff og Underretning. Det er den første, harsag dattet, en Part er fra de Niste er holdet fra datter Fader og taler med
17 1/2*

Herremands pligter

På denne tid var det dog nok enkeltmænds personlige stillingtagen, og ikke noget dækkende udtryk for standens synspunkter. Hovedparten af herremændene følte sig først og fremmest som godsejere. Skulle de gøre krigstjeneste, skulle det være for at væрге landet, ikke for at deltage i kongers krigs-eventyr udenlands. Men som landeværn spillede adelen endnu en rolle på Christian 4.s tid. I Eske Brocks dagbog for 1604 har vi en beskrivelse af, hvordan kongen selv mønstrer adelsopbudet i Viborg, hvor Eske Brock møder frem med 11 ryttere:

„Den 24. november om morgenen, da klokken var 6, blæste det 3 gange i trompeterne, og da vi kom halvvejen imellem Hald og Viborg, da mødte kongelig majestæt os og havde om natten ligget på Hald. Og blev vi der alle mønstret, først rådet, dernæst alle lensmændene og siden de andre af adelen. Og da mønstringen var overstået, blev vi først slået i tovordning, 5 mand stærk, dernæst i slagorden, 30 mand stærk, og efter at alt var overstået, blev efter hans majestæts befaling slået en ring om hans majestæt, og takkede Mandrup Parsberg adelen på hans majestæts vegne for deres lydighed, at de var mødt, og bad hele adelen til gæst til bispens, også fruer og jomfruer, og var vi lystige til 3 slæt om morgenen, da hans majestæt drog af sted til Hald.”

Til denne personlige krigstjeneste kom andre pligter mod konge og land. Der var tjenstgøring i regeringskontorerne, ved lenene og i rigsrådet. Eske Brock, der var ejer af bl. a. Vemmetofte og Gammel Estrup, sad sjældent længere tid ad gangen på disse gårde, men opholdt sig som lensmand på Dronningborg slot ved Randers, når han da ikke som rigsråd måtte på rejse i kongeligt ærinde. Derom giver hans dagbøger nøje besked jævnsides med notitser om drikkelag, jagter og godsdrift. Tager man hans dagbog for 1604, så indføres 1/5 følgende: „Den 1. maj drog jeg, Chrestense og børnene til Helnæs præstegård på vej til herredagen – Gud forhjælpe alting til en god ende.” Ved herredagen i København opholdt han sig så til den 24. i samme måned, men måtte derefter belave sig på at tage til Norge for sammen med andre danske rigsråder at bistå kongen i den norske herredag. 17. juni gik Eske Brock om bord i et

skib i København, men da vind og strøm ikke var særlig gunstig, tog rejsen til Bergen næsten en måned, sådan at majestæten havde siddet 8 dage i rettertinget, da de endelig nåede frem. 1. august var han i kongens følge tilbage i Helsingør, men måtte ledsage ham til Frederiksborg for i de følgende dage at være med til at inspicere et nærliggende kobbermølleanlæg, tage imod den engelske gesandt og ledsage denne på jagt. Den 6. august om aftenen var han endelig tilbage i København og kunne nogle dage tage til sin gård Vemmetofte, som han forlod igen den 18. samme måned med Odense som første mål, hvor rigsrådet skulle give møde efter kongelig befaling. Først den 31. august var han med sin familie hjemme igen på Dronningborg efter fire måneders omflakken. Resten af året kunne Eske Brock sidde i nogenlunde rolighed, passe sit lensmands-embede og sin bedrift og gå på jagt efter ræve og harer bortset fra den uges tid, der gik med den nævnte mønstring i Viborg. Det ses, at kongelig majestæts tjeneste selv i fredstider godt kunne lægge beslag på en rum tid af en adelsmands tilværelse.

Frihed og frelse

Til gengæld for disse ydelser havde herremændene helt fra den ældste tid privilegier, hvoraf skattefriheden var det vigtigste, især efter at den var blevet udstrakt til at gælde ikke blot den jord, der blev drevet af herremanden selv, men tillige al den bondejord, der blev drevet af hans fæstere. Hertil kom en række andre privilegier, der tjente til at afgrænse adelen som en særlig stand, utvetydigt udtrykt i Kalmar-recessen 1483, hvor det fastsloges, at enhver adelsmand „skal være konge over sin egen fæstebonde med undtagelse af de tilfælde, som er kongens egne sager.” Disse tilfælde var blot de groveste forbrydelser, der kunne medføre fredløshed. Samfundsmæssigt set sad herremændene som småfyrster på deres egen jord.

Det, der udmærkede herremandsstanden over for rigets øvrige stænder, var denne frihed eller frelse, som den også kaldtes. Det udtrykkes klart i sprogbrugen. Herremandsstanden var fri, de øvrige stænder ufri. Under europæisk, først og fremmest tysk indflydelse fik denne oprindelig rent social-økonomi-

ske tilstand tilført en fornemhed, der yderligere skilte rigets første stand fra de øvrige stænder. Det var det riddervæsen, der med dybe rødder ude i Europa under Valdemar Sejrs nærmeste efterfølgere vandt indpas i Danmark. Riddervæsenets indhold udgjordes af et kompliceret net af ritualer og vedtægter, hvor fornemhed og ædel byrd spillede hovedrollen, selv om solide formuer i form af jordegods ikke var at foragte og i alt fald var vigtige for at kunne leve op til fordringerne. Det er nu de 16 ahner på såvel fædrene som mødrene side bliver fremholdt som tegn på adel. Ved sprogbrogen ædelig: uædelig eller velbyrdig og vanbyrdig lægger man afstand til rigets øvrige stænder.

Det at være af fødselsadel – man kunne også sige: af uradel – blev nu vigtigere end de personlige egenskaber. Det var under disse omstændigheder meget svært ude fra at trænge ind i adelens kreds. Ønskede fremmede adelige at nedsætte sig i landet og nyde lige rettigheder med deres indfødte standsfæller, måtte de være i stand til at fremvise ahnetavler, der kunne godkendes. Endnu vanskeligere var det at tilføre adelen nyt blod fra de øvrige stænder. Det var således forbudt adelige kvinder at gifte sig med uadelige, og overtrædelse af forbudet medførte til sidst fuldstændig fortabelse af adelskab. Også kongens ret til at udnævne adelige var blevet begrænset, idet Christian 2. og hans efterfølgere havde forpligtet sig efter håndfæstningerne til „ikke at give nogen ufri mand den frihed og frelse, som riddere og svende har, uden al rigens råds samtykke, uden nogen forhverver det så ærlig på marken (d.e. slagmarken), at han er det værd.“ Berømmelig indsats i krig var altså den eneste undtagelse.

Slægtsbøger

Der kommer af denne grund en interesse for slægten som aldrig før. Selv sagnagtige stamfædre blev anført, skulle der end mangle nogle led frem til bedre kendte, men den ubrudte slægtsfølge over i alt fald 16 ahner var dog det afgørende. Derfor førte hver adelsmand med respekt for sig selv en slægtsbog, som vi oftere hører nævnt i privatbreve fra renæssancetiden. Det synes, som især adelens lærde damer har været virk-

somme for at fremskaffe oplysninger. Det kommer meget karakteristisk frem i et brev, som Tyge Brahes lærde søster Sophie i 1633 sender til brodersønnen Jørgen Brahe, der da var lensmand på Hagenskov: „Min hjertenskære brodersøn giver jeg ganske venligen at vide, at jeg hermed sender dig en fortegnelse på hustrus og husbands navne, sådan som de skal sættes i eders våbenbog. Og skal der først sættes den titel, som her står på den første side, og dernæst på de andre to sider navnene, ligesom de her står. Og skønt jeg rettede meget i din slægtsbog, den tid jeg havde den, så erindrede jeg mig siden, at der er meget forkert i de Munk'ers slægt. Det synes, som om Frederik Munk har selv sat den slægt sammen, sådan som han ville have det og har ikke vidst det rette. Nu sender jeg dig hermed en fortegnelse, hvorledes det bør være, som kan indskrives i samme bog . . .“ – Ikke tilfreds hermed sender hun ham året efter en revideret fortegnelse, „hvorledes de Brahe'rs navne med deres fruurs navne bør at stå efter hinanden“ med den karakteristiske tilføjelse: „Thi sådant bør at være ret satte!“

I dette adelskab med sine ridderidealer var der dog store forskelle både økonomisk og socialt. Ikke alle standens medlemmer var riddere, ja det var vel altid kun et fåtal, der som riddere havde ret til at kalde sig „herrer“, mens de øvrige ikke-ridderlige herremænd kaldtes væbnere eller „svende“. Men selv den mindste væbner havde i kraft af standens fælles privilegier fælles interesse med den egentlige overklasse, „rigets bedste mænd“, hvortil ikke blot de verdslige stormænd som rigsråder og lensmænd hørte, men også de gejstlige, der før reformationen tilhørte det åndelige frelse med sine særlige privilegier.

Adelige prælater

Adelens magtstillig beroede først og fremmest på dens jordbesiddelse, men også på dens sædvanemæssige ret til de højere og højeste verdslige og gejstlige embeder. I den katolske tid hentedes bisper, provster, abbeder og andre højere gejstlige fornemmelig fra førende adelige slægter, og de optrådte med samme magt og pragt som deres verdslige slægtinge. Adelig slægt var vel ikke nogen borgen for, at indehaveren af et højt gejstligt embede også var det værdigt. Gennem mere end et halvt

århundrede sad den adelige Niels Stygge først som provst siden som biskop på Børglum. Karmelitermunken Povl Helgesen, der ikke var blind for kirkens brist i tiden lige omkring reformationen, skrev om ham, at hans eneste påviselige dyd var ædruelighed. „Alt åndsliv viste han bort fra sig; hele sit liv lige til sin alderdom tilbragte han med spil og leg, kåde løjer, kort og terninger og med at dreje pile, thi denne kunstfærdighed morede han sig af og til med, når han var blevet træt af spil og forfængelig tant. Man traf ham glad og fornøjet, når han var omgivet af en skare adelige elskerinder eller af spasmagere, gøglere og smigrere, i hvis selskab han fandt mest behag. Han troede, at bispedømmet ikke var et embede, der medførte pligter, men kun en høj stilling; at det ikke var et åndeligt hverv bestemt til at lede sjælene, men kun en verdslig værdighed, hvis mål var at skrabe penge sammen.“

Med reformationens gennemførelse og kirkegodsets inddragelse mistede de høje gejstlige stillinger deres tilkøbelse for adelen. Bisperne, der indtil da havde oprådt på lige fod med de verdslige rigsråder, fik anvist deres virkeområde inden for kirkelige sager og kunne kun ved særlige lejligheder gøre sig håb om at øve politisk indflydelse. Vi får med ortodoksien efter reformationen en omgruppering af samfundet, der vel ikke udletter den gamle standsopdeling, men ligesom gyder den i en ny form, hvor det lutherske samfundssyn kommer til orde.

Hustavlen

Om dette samfundssyn har den svenske forsker Hilding Pleijel skrevet en interessant redegørelse med udgangspunkt i Strängnäs-biskoppen Laurentius Paulinus Gothus' lære om de tre hovedstænder, som han fremsatte bl. a. i et hyrdebrev i 1611. Læren var imidlertid ikke hans egen opfindelse, men fandtes som et væsentligt tillæg til Luthers lille katekismus i den del, der kaldes *hustavlen*, der omfatter følgende tre kategorier: Kirken eller det åndelige regimente (biskopper, præster og menighed), øvrigheden eller det verdslige regimente (øvrighedspersoner og undersætter) og familien eller det huslige regimente (forældre og børn, husbondefolk og tyende).

Også i danske katekismusudgaver fra denne tid er *hustavlen*

vedføjet og har præget hele samfundsoptionen delvis på tværs af standsdelingen. I Luthers samfundssystem går troen frem for alt. Derfor stilles det åndelige regimente i spidsen, ligesom der i spidsen for hver af de to øvrige kategorier findes forstandere, som har fået myndighed af Gud at holde sine undergivne til guds frygt og et skikkeligt levned. Som speciel opgave havde det åndelige regimente ikke blot at svare for de kirkelige tjenester, men også for hele undervisningsvæsenet. I de næste 2–300 år var det en af gejstlighedens hovedopgaver at føre tilsyn med menighedens oplæring i kristendom, som var den eneste undervisning, der kom hele folket til gode. Gejstligheden tilkom det også at tage stilling til menighedensandel og at rette den f. eks. ved åbenbar skrift i kirken – sager som senere overlodes den verdslige øvrighed.

Det verdslige regimentes fornemste pligt var at sørge for kirkens bestand, der var grundlaget for folkets velfærd. At vogte den rette tro indadtil ved at holde landet frit for katolikker, kalvinister og andre afvigere fra det lutherske kristendomssyn og at værges mod ydre fjender, der ville anfægte den, var kongens og hans regerings sag. Det bliver altså i første række en forpligtelse for adelsstanden, der var så godt som enerådende både i den civile og i den militære tjeneste.

Det huslige regimente var så at sige hele fundamentet, hvorpå samfundet hvilede, idet det udgjorde produktionsgruppen. Den omfattede store dele af adel og gejstlighed, der også var landbrugere, men borgere og bønder udgjorde dog det alt overvejende flertal. I de enkelte husholdninger var ordningen patriarkalsk. Husfaderen havde myndighed over sin familie og sit tyende og repræsenterede i familien det, som øvrigheden stod for i forholdet til undersætterne. Hans opgave var det at holde hustugt for at holde husstanden til guds frygt og herrens formaning.

Patriarkalisme

Et direkte udtryk for denne patriarkalske ordning har man i husstandens placering ved langbordet i bondens stue, hvor husfaderens faste plads var i „højsædet“ for enden af bordet. Så vigtig var denne placering, at husbondepladsen ind-

gik i retssymbolikken, hvor dagligdagens ting og fænomener anvendtes til anskueliggørelse af retsforhold og retsafgørelser. I en sag fra 1493 om indførsel i et hus fastslår man ejendomsretten, husbondeværdigheden, til huset ved at besætte mandens plads. Om selve handlingen, hvorved huset i landsbyen Sønderrup lige nord for Skelskør tages i besiddelse af „velbårne mand og strenge ridder herr Henrik Mejnstrup, landsdommer i Sjælland og høvedsmand på Korsør“, hedder det: „Og satte vi fornævnte herr Henrik Mejnstrup på gavlbænken (d. e. bordende-bænken) i fornævnte hus, og antvortede vi ham der da fornævnte hus med alle gårdsrum og alle sine rette tilliggender at have, nyde, bruge og beholde til evindelig eje“.

Adelens storhedstid

Hustavlens tid falder nogenlunde sammen med den periode, der er adelens storhedstid. I næsten hundrede år har standen en økonomisk og politisk styrke, der har sat sig et varigt minde i den række af renæssanceherregårde, der endnu i så afgørende grad præger det danske landskab. Men på mangfoldige andre områder satte standen sit mærke på perioden, og det vil være rimeligt at gøre opmærksom på nogle af disse.

Socialt var standen helt dominerende, men dog ikke uden forskydninger. Det var ikke standen som helhed, der deltog i det opsving, som forholdene indbød til. Reformationen havde betydet en indskrænkning i adelens virkeområde ved at kappe dens tilknytning til de kirkelige embeder. Ingen adelsmand var mere interesseret i at sætte noget ind på at gå den gejstlige vej. Hvordan man så på det, er tydelig nok lagt frem af Ditlev Ahlefeldt i den udtalelse, der indleder dette afsnit. Den nye tilstand betød ikke blot en begrænsning i standens muligheder, men tillige en forøgelse af kongemagten, under hvem gejstligheden fra nu af direkte sorterede. Betydningen heraf skulle bl. a. vise sig ved statsomvæltningen i 1660.

Ungpigeportrættet af Sophie Eriksdatter Rud er et godt eksempel på den overdådighed af smykker, som mænd og kvinder af adelstanden bar i renæssancetiden.

Maleri på træ af ukendt kunstner, nu i Frederiksborgmuseet.

Jens Bangs stenhus i Ålborg er opført i 1623–24 af gullige mursten med sandstensornamenter. Det er både nu som dengang den mest imponerende borgerlige privathbygning. Siden 1670 har der været apotek med tilhørende vinkælder i ejendommen.

De højkonjunkturer, som begunstigede adelsvældet i sidste halvdel af 1500-tallet, hvor landbrugsvarer i hele perioden steg stærkere end importvarer, kom først og fremmest højadelen til gode. Et modsætningsforhold mellem høj- og lavadel var kommet frem i forhandlingen på herredagen i 1513 om Christian 2.s håndfæstning, men da var det i nogen grad blevet udlignet også derved, at kongen i stor udstrækning foretrak mænd af lavadelen til statstjeneste og forleninger. Det er dog helt klart, at der overalt i riget fandtes en mængde adelsmænd, der i levevis ikke adskilte sig væsentligt fra bønder og heller ikke i indtægter og jordbesiddelse var så forfærdelig forskellige derfra. De havde, som en dansk historiker har udtrykt det, „ikke andet til overs af den adelige værdighed end navnet“. Ikke engang dette havde de altid tilbage. I en af de seneste studier over den danske adel er det for adelsstandens nederste lag, væbneradelen, blevet hævdet, at „for adskillige af disse slægters vedkommende er de foreliggende vidnesbyrd for usikre til at afgøre, om de virkelig er uddøde (fysisk døde) eller blot har opgivet at hævde deres adelskab (heraldisk døde)“. Det sidste er utvivlsomt ofte tilfældet; vi ved i hvert fald, at det er gået Kabelslægten på denne måde ved salg af hovedgården Ettehave på Lolland til Eskild Gøye i 1506, og ligeledes Sommerslægten i gården Pugholm på Fyn. Den sidstnævnte slægt beholdt ganske vist gården, men regnede sig og regnedes for bønder fra o. år 1500.

Det var folk af højadelen som den nævnte Eskild Gøye til Krænkerup, der var med til at nedsætte antallet af adelslægter. Arup har i sin danmarkshistorie taget ham som type på den helt hensynsløse godssamler og har sagt om ham, at han „brugte sin arvede kapital til at rydde godt op blandt den lollandske væbneradel, ja så at sige at udrydde den, idet han opkøbte deres gårde“. Udviklingen perioden igennem har tjent til at markere den forskel, der fra gammel tid fandtes inden for adelsstanden. De rige og mægtige blev rigere og mægtigere og lagde større afstand mellem sig og lavadelen.

Samfundsmæssigt fik det sit udtryk deri, at statens embeder næsten udelukkende besattes af folk fra den første gruppe. Det var her man hentede rigsråder og lensmænd, selv om det aldrig kom så vidt, at embederne blev arvelige. Navnet alene kvalifi-

cerede ikke en mand til at indehave et af statens embeder. I sidste halvdel af 1500-tallet skete der så store ændringer i samfundsstrukturen, at adelsmændene for at kunne varetage deres embedspligter var nødt til at have en grundig uddannelse bag sig. Uddannelsesrejser i udlandet var derfor en nødvendighed, eftersom landet selv i denne periode ikke havde noget at byde på. Københavns Universitet var alene en læge- og præsteskole, og først med grundlæggelsen af Sorø Akademi i 1623 fik man et uddannelsessted, der i nogen grad kunne sidestilles med de institutioner, adels sønnerne søgte til i udlandet.

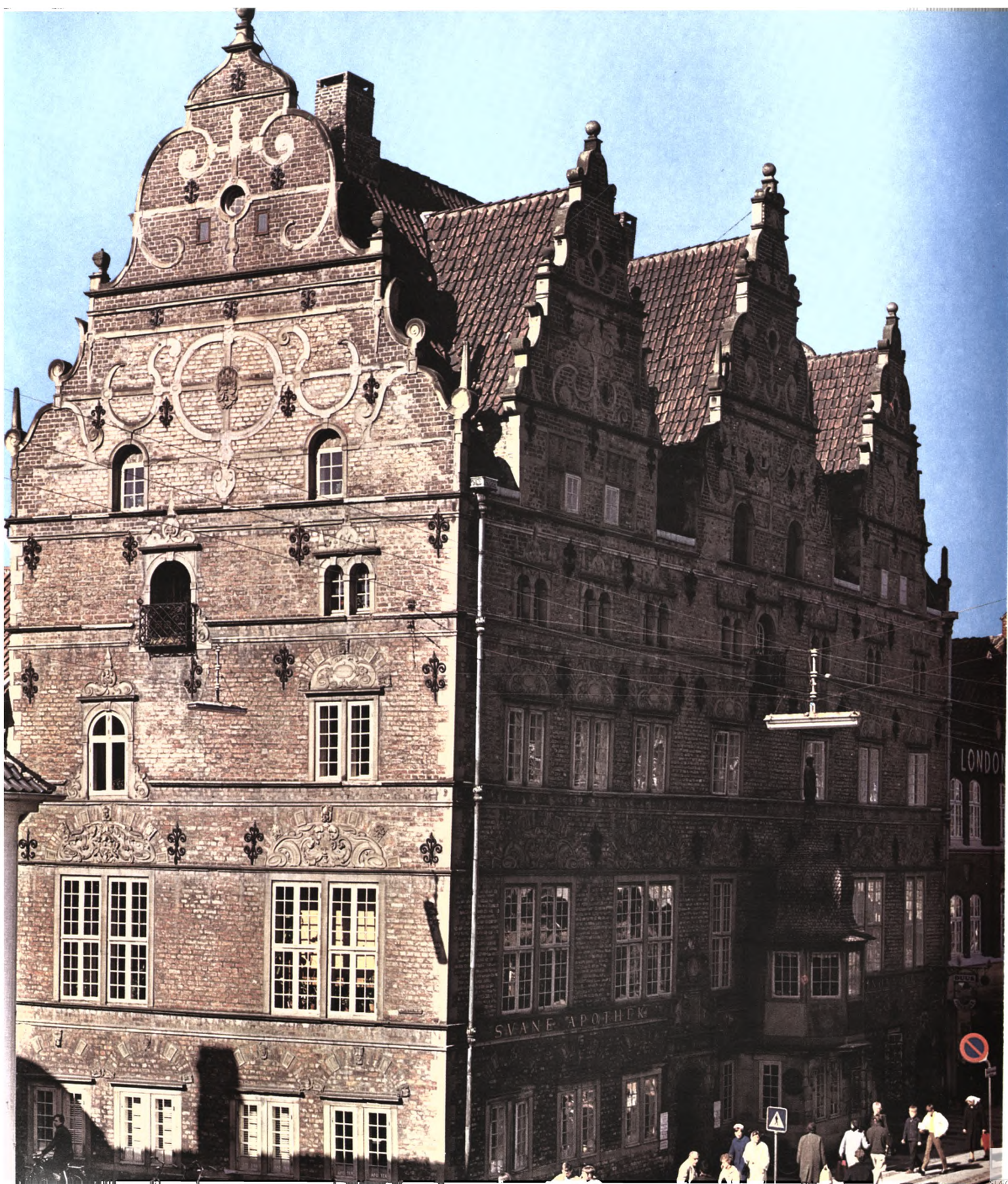
Betydningen af uddannelsesrejserne skal behandles i et følgende afsnit, så her skal blot peges på, at de højedelige slægter også på dette område havde et forspring, der placerede deres sønner i en gunstig position ved embedsbesættelserne, selv om uddannelsesrejserne ingenlunde var forbeholdt de bedst stillede lag, repræsenteret af lensmandsadelen. En solid økonomisk baggrund blev imidlertid mere og mere nødvendig i tiden op imod enevælden, idet uddannelsesrejserne blev mere og mere langvarige og som følge deraf kostbarere. Også herigennem markeredes forskellen på den indflydelsesrige kreds af højadelen og den menige adel.

Bønderne

Bortset fra det skifte, der var sket i gejstlighedens stilling med reformationen, har vi hidtil ikke sagt meget om rigets øvrige stænder. Bønderne var gennem århundreder blevet mere og mere afhængige af godsejerne, og kredsen af selvejere var bestandig skrumpet ind. De tilløb til selvstændig politisk optræden, som bondeoprørene i lighed med forholdene ude i Europa er udtryk for, blev slået ned af statsmagt og ridderskab i forening. Det er karakteristisk, at de specielle landbrugslove, der kom til som Lollands Vilkår i 1446 og Fyens Vedtægt i 1473, var udarbejdet og vedtaget hen over hovedet på bønderne af rigets besiddende mænd.

Der kunne vel stadig findes frie og selvstændige bønder, der kunne efterlade deres arvinger opsparet rigdom ud over landbrugsejendommen, men deres tal indskrænkedes stadig. Selv hos adelens fæstebønder kunne der forekomme folk i så gode kår,

at de havde rigdom gemt i „strømpekafterne“, som det fremgår af en vurdering til skatteansættelse på Christian 2.s tid. I fortegnelsen er ofte blot anført, hvad bønderne har besiddet af sølvsager. Det er karakteristisk for en tid, hvor pengeøkonomien endnu er ret primitiv, at formuen anbringes overvejende i smykker, hvor det hyppigst forekommende er sølvbæltet med de støbte, figursmykkede led. Desuden findes brystsmykker (bradser) og bindiker, som er de ugifte kvinders hovedsmykke. Fra Gladsakse sogn nævnes f. eks.:

Oluf Jensen i Buddinge har 2 bælder, 2 skeer, 1 bradse på 33 lod sølv; Jep Hermansden et bælte, en ske på 12 lod sølv; Oluf Hansen 2 bælder, en bindike på 23 lod sølv;

og i samme fortegnelse, men fra Uggeløse sogn lidt nordligere opgives for Per Ipsen i Hestetangs Mølle, at han har „3 sølvbælder og dertil en løvbindike (et hovedsmykke med løvværk), skeer, knapper og andet småsølv og dertil øksner og køer som en anden rig bonde“. Dengang som tiderne igennem har mølterne været de mest velbjergede af bønderne, men selv Per Ipsens besiddelser har været beskedne, ja tarvelige i sammenligning med adelens. Helt overvældende virker således skiftet efter Peder Oxe (1578) og det skønt det kun er halvparten. Det vil være tilstrækkeligt at anføre blot lidt af smykkeparten og den del, der omfatter de forarbejdede genstande af forgyldt sølv, mens sølvsager i øvrigt helt udelades:

En sort fløjels perlehue (d. e. broderet med perler), og var på samme hue fornedet omkring randen en smuk spids diamant, 4 taffelslebne diamanter, 4 store rubiner, 10 stykker med perler og 2 små rubiner i hvert stykke og oven på hovedet 35 diamanter; et stort diamantkors; et lille diamantkors; et trekantet smykke med 3 rubiner, 2 diamanter og en smaragd; et hattesmykke med sten i; en stor diamantring med rubiner omkring; en stor turkisring; fru Mettes guldbælte; et halsbånd med safirer, rubiner og nogle smaragder og perler i, som har været fru Ide, herr Oluf Rosenkrands's:

Så følger det forgyldte sølv:

En lille forgyldt lysestage; en lille forgyldt lysesaks; en stor forgyldt stob (bæger); en ny, emaillet stob med blank knap; en forgyldt stob med Peder Oxes fædrene og mødrene våben på; en anden dreven stob; en dreven stob med bøjler på siden; en lille stob med

en enhjørning på låget; en kande med fru Mette Barnekows våben på; en stob med de Rud'ers våben på; en lille kovsken (drikkeskål) med fru Anne Oxes våben på og en anden lille stob.

Købstadsborgere

Byernes borgerskab befandt sig i en betydelig sikrere position, selv om de truedes i deres næring både af de udenlandske bedre organiserede købstadsborgere fra de nordtyske og hollandske byer og af det hjemlige ridderskab, der både beherskede produktionsapparatet for tidens vigtigste handelsvare, landbrugsprodukterne, og i økonomisk henseende var langt bedre stillet end de små og tilbagestående købstæder. Det synes, som om adelen lettere har forstået at tilpasse sig de nye kapitalistiske erhvervsformer end købmændene i byerne, der endnu var hæmmet af en lavsprotektionistisk tankegang.

Tilfreds med denne tilstand var byerne ingenlunde. I et propagandaskrift 1535 fra tiden under grevens fejde med dens stærke sociale uro kommer det til udtryk. Det hedder her, at efter Christian 2.s fordrivelse „blev rigsråderne selv købmænd, byggede skibe, sejlede i alle omliggende lande med købmandskab. Og alle varer, huder, pelsværk, fetalje, korn, ja alle varer, som var til fals i det ganske land, og som giver nogen profit, lader de deres fogeder ride om i landet og påbyde bønderne, at de bringer disse til rigsråderne . . . Hvor i øvrigt nogle okser, unge og gamle, i det hele kongerige var at få blandt bønderne, købte ridderskabet også dem på denne måde alle til sig . . . Derpå sendte ridderskabet disse okser i flere tusinde ud af landet, hvorved de fik store skatter og mange penge, så de kunne bære deres gyldne kæder desto stateligere, drive hoffærdighed, pragtlyst og overmod, og trænge det fattige gemene borgerskab fra deres handel og næring.“

I lande med en stærkere udviklet bydannelse fandtes ofte et samvirke mellem adel og borger, men det sker uhyre sjældent herhjemme. Adelen havde vel sine gårde i købstæderne, men de blandede sig ikke med borgerskabet, selv om de kunne kaste glans over en borgerlig barsel ved at lade sig indskrive som faddere og skænke den nyfødte kostelige faddergaver. De adelige købstadsgårde var herskabets bopæl, ikke dets forretning,

Vinhandleren Knud Olufsen Gamborg med kone og børn. Gamborg drev værtshuset
»Godtkøb« på Nørregade i København og var en af landets solide samfundsstøtter.
Under den svenske belejring deltog han »selvanden« i byens forsvar.
Portrætbilledet blev malet af Karel van Mander o. 1668 og var
indtil for nylig i slægtens eje. Det hænger nu på Frederiksborgmuseet.

der fortsat lå på godserne. Et vidnesbyrd om den ringe kontakt mellem adel og borger er også de få købstadsborgere, der blev optaget i adelsstanden. Mest fremtrædende er nogle slægter fra Odense og Helsingør som Mule (adlet 1444), Seeblad (1500) og Rosenvinge (1505), men ingen af dem når nogen sinde op blandt den egentlige højadel.

Økonomiske vanskeligheder

En manglende kontaktmulighed udgøres af forbudet mod, at ikke-adelige besidder fri ejendom. Over dette vogtede adelen skinsygt, og det fik sin betydning efter de gyldne år op til 1600, hvor adelsmænd i økonomiske vanskeligheder måtte søge udenlands for at få dækket deres behov, eftersom danske købstadsborgere ikke turde låne ud uden sikkerhed i fast ejendom. Vil man søge årsagerne til de økonomiske vanskeligheder, så er de mange. De svigtende indtjeningsmuligheder ved landbruget var vel den vigtigste. Hertil kom de mange krige efter år 1600, som var ekstra belastende ved at se fjendtlige tropper i landet selv, men en væsentlig årsag var også, at adelens behov for øgninger i dens materielle standard ikke holdt takt med indkomsterne, men tværtimod var i fortsat vækst. Konsekvenserne af en sådan indstilling er fra en senere periode påvist i enkeltheder af Hugo Matthiessen i hans bog „En Greve“.

Tiden før enevælden så en mængde eksempler på adelsmænds vanskelige økonomiske situation. Selv en så relativt velstående adelig husholdning som den, der førtes på Rosenholm i den lærde Holger Rosenkrantz's tid og som i enkeltheder kan følges gennem hans hustru, Sophie Brahes, regnskabsbog, viser, at budgettets største udgiftspost i hele perioden 1627–40 består i forrentning af gæld. Wallensteins hærgen i Jylland i regnskabsperiodens første år har givet betydet en alvorlig økonomisk belastning for godset, men allerede før krigen var det behæftet med en betydelig gæld. Den rimeligste forklaring på, at det blev nødvendigt at optage de store lån, må søges i den udstrakte opdragervirksomhed, som Holger Rosenkrantz påtog sig. Gården på Djursland blev som et lærd akademi, hvortil slægt og venner sendte deres børn, men også borgerlige studerende fra Danmark og Tyskland søgte hertil. 25 adelige og 50 borger-

lige fik i tidens løb hjemsted og underhold på godset, og udgifterne hertil og til husets egne fire sønners uddannelsesrejser slugte mange penge.

Behovet for kapital fik man først og fremmest stillet på pengemarkedet i Kiel, Kieler Omslag, hvor den danske adels standsfæller fra Holsten udbød deres penge til låns. Et af de første vidnesbyrd vi har om den danske herremandsstands afhængighed af Kiel og om de høje renter, den måtte betale, aflægges af Anders Sørensen Vedel i ligprædikenen over Henrik Glambek fra 1591, hvor det hedder, at adelen måtte „gå ad Kieler gade med hatten i hånden“ og tilbyde 10 eller 12 pct. i rente. Låntagningen synes i mange tilfælde at være sket uden en afvejen af, hvad den belånte ejendom kunne bære, og hertil kom udstrakte gensidige kautionsforpligtelser. Det kunne ende med gældsfængsel, udlæg eller ligefrem konfiskation af godset.

Adeligt forfald

Der opstod på den måde en gruppe ikke-jordbesiddende adel, som måtte se at klare sig på bedste måde. Enkelte tog til byerne og klarede sig igennem med en borgerlig næring som Morten Venstermand, der tog ophold i Køge fra o. 1625 og efter eget udsagn brugte „nogen ringe købmandskab med kornkøb og ølsalg“; flere valgte at blive på landet og bevare tilknytningen til landbruget i en mere beskeden form end tidligere. Det var således tilfældet med Mogens Vognsen, der fortsatte som forpagter på Hejselt en 10–12 km fra Sæby, efter at han 1614 havde pantsat den. Sjældnere var det, at en tidligere hovedgårdsbesidder slog sig igennem som skriver og gårdfoged sådan som Peder Vognsen, der 1630 varetager disse bestillinger på Hundslund Kloster.

En hel del jordløse adelige fik beskæftigelse som officerer i udenlandsk eller hjemlig tjeneste. I det sidste tilfælde kunne de evt. få stillet krongårde til rådighed. De levede utvivlsomt ofte under beskedne kår, og hvordan deres endeligt kunne blive, oplyses vi om gennem et notat i biskop Jens Bircherods dagbog. 1696 havde biskoppen fået brev fra landsdommer Helverskov med bøn om hjælp til „denne bedagede og af alder mættede adelsmand, Henning Sparre, som i sine unge dage vide

har beset verden på den orientalske kant," men i sin alderdom har haft til huse hos broderen på Restrup, der nu er død uden at efterlade ham noget. Biskoppen skaffer ham 2 mark ugentlig af Ålborg Hospitals penge og et kammer i byen, „efterdi jeg for hans stands skyld ej ville indlogere ham blandt de andre hospitalslemmer." Her døde han 8 måneder senere og blev begravet for indsamlede midler. I sin dagbog noterer Bircherod: „Han var den sidste mand her i riget af de Sparrers ældgamle stamme . . ."

Henning Sparres tilfælde er ikke enestående. Erik Krabbe, der havde haft adskillige godser og været lensmand og landsdommer, var 1649 så forarmet, at hans svigerinde, Dorete Kruse måtte give ham ophold. 1657 måtte de to søstre Else og Ingeborg Munk „så godt som nøgne og barfodede rejse til Norge", og Jørgen Børialsen måtte i 1658 opgive Kæstrup nord for Ålestrup og tage til den nærliggende bondeby Klottrup for at vogte kvæg. Sådanne tilfælde er selvfølgelig undtagelser, men de vidner om den himmelvide forskel på de kår, der rådede inden for adelstanden.

Hals- og håndsret

Statsomvæltningen i 1660 vendte op og ned på mange gamle begreber, selv om den ingenlunde angreb selve samfundsofbygningen. Standsinddelingen var fortsat det ledende princip, men rigets første stand fik kraftigt beklippet sine privilegier, og bevægeligheden stænderne imellem blev friere. Mindst betød dette for bondestanden. Endnu i mere end hundrede år skulle dens afhængighed under godsejerne fortsætte, og afhængigheden blev vel snarere stærkere følt nu end før.

Vi kan anskueliggøre det ved at se på et enkelt område: tugtelsesretten. I recessen af 1536 var adelens såkaldte hals- og håndsret over bønderne udtrykkeligt nævnt. Den betød, at herremændene havde ret til at påtale deres fæstebønders forbrydelser og få de bøder, der blev idømt, samt at forfølge de sager, der kunne føre til legems- eller livsstraf. Godsejerne kunne imidlertid ikke selv dømme bønderne, men det synes at være en forudsætning, at de skulle fuldbyrde straffene. I Christian 5.s Danske Lov findes en paragraf, der synes at udvide

den ikke ubetydelige ret, herremændene allerede havde over bønderne: „Husbond må revse sine børn og tyende med kæp eller vånd og ej med våben. Men gør han dem sår med od eller æg eller slår deres lemmer sønder eller skader dem på deres helbred, da straffes han så, som havde han gjort en fremmed skade." Det kunne hævdes, at tyende ikke skulle forstås som bønder, men i al almindelighed blev paragraffen anerkendt som lovhjemmel for herremændene til at tugte deres bønder.

Fogderne

Nu var det kun sjældent, at godsejeren kom i direkte daglig kontakt med sine bønder. Dertil var afstanden fra herregården til bondegården for stor, og på en mængde godser var godsejeren selv som regel fraværende. Det var hans fuldmægtige, ridefogden, der havde hele godsadministrationen under sig, og ladefogden, der ledede det daglige arbejde, som havde med bønderne at gøre. Denne nære kontakt med bønderne har givet fogderne et ry så dårligt, som næppe nogen anden samfundsklasse. Gunnar Olsen, som har studeret hele problemet, siger, at når ridefogden for eftertiden er kommet til at stå som eksponent for en hel epokes bondeplageri og for megen anden dårlighed inden for landbruget, så skyldes det overvejende datidens egne domme, men han siger yderligere, at denne opfattelse holder ikke stik for hele fogedstanden; der var mange brave og hæderlige folk imellem dem. Det er gået, som det sædvanligvis går, at de værstes minde lever længst.

Ved bedømmelse af fogdernes behandling af bønderne er det afgørende at vide, hvad de egentlig havde ordre til at gøre. Lad os som eksempel tage den instruks, der blev givet af fru Birgitte Skeel til brug for fogden på Egholm i 1723. Det er en omfattende rettesnor på ikke færre end 41 paragraffer, hvoraf her blot skal gengives den, der handler om hoveriet og i denne forbindelse om tugtelsesretten: „Skulle nogen findes modvillige og genstridige i deres arbejde eller ikke ville til rette tid indfinde sig, skal det være fogden såvel som ladefogden tilladt at straffe dem, enten med krabask på ryggen, træhesten eller hullet (d.e. hundehullet) og efter loven, alt som forseelsen er til; hvor da skal bruges en fornuftig moderation, som forsvar-

Modviljen mod de afstraffelsesmidler, der blev taget i brug overfor bønderne, var så stor, at kun ganske få overlevede bondefrigørelsen. Ingen træhest findes således mere i dette land, og billedet her er tilsyneladende det eneste, der viser en træhest ved en herregård. Den kigger frem bag det lille hus i forgrunden foran herregården Dronninglund i Vendsyssel. Billedet er o. 1750 udført til Frederik 5.s atlas.

*Jakob Ulfeldts jordebog fra 1588
er udstyret med farvelagte illustrationer,
der som denne viser bønder ved forårets markarbejde,
iført høje hatte og pibekraver. De lange bukser
ville være et utænkeligt klædningsstykke for en adelsmand.*

ligt kan være, og ikke en at straffe for en andens forseelse. Gårdmænd og gamle folk forskånes for hug, så og når fornødenheden det udkræver, at ingen ved hug lemlæstes eller skades på deres helbred. De, som er forsømmelige ved deres arbejde, kan gøre to dages arbejde for én."

Der er efter denne bestemmelse ingen tvivl om, at fogden havde tilladelse til at tage hårde midler i brug mod bønderne. Men det fremgår også, at bønder og bønder er flere ting. Tilsyneladende har prygl været mere vanærende end de øvrige straffe. Derfor undtages gårdmændene fra dette afstraffelsesmiddel, mens det var fuldt anvendeligt på bondestandens lavere kategorier som husmænd, inderster og tyende.

Et positivt syn på bonden

At afstraffelse af bønder ikke blev anset for et gavnligt middel, er der enkelte vidnesbyrd om. I et brev til overdirektionen for Gisselfeld gods i 1759 skriver forvalteren: „Når en bonde nyder, hvad han bør og derhos ikke tvinges til mere arbejde, end han formår, så kan man med rette fordre, og når intet andet kan gøres tvinge ham til at betale, hvad han bør. Men sker det første ikke, og det andet påbydes uden orden og over den måde, han kan afstedkomme, samt dertil drives med hug og slag, så kan man snart forvandle en god til en skødesløs bonde, fordi han ikke kan gøre sit arbejde med lyst og under håb om forbedring; thi hvad skal opmuntre den, som skal have hug, fordi han er fattig, og straffes for det, som ej er i hans formue. At banke en bonde kan aldeles ikke forbedre hans tilstand, men ved dette middel kan jeg bringe den frygt i ham, at han aldeles ikke tør tale, omendskønt han havde noget retmæssigt at klage over."

Som resultat af sine undersøgelser siger Gunnar Olsen, at det er vanskeligt at komme til klarhed over, i hvor stort et omfang tugtelsesretten er blevet udøvet, men han påpeger samtidig den karakteristiske ting, at der er blevet udvist både vilkårlighed og brutalitet ved afstraffelserne, sådan som det måtte gå, når samme mand skulle være anklager, dommer og eksekutor af straffen i sin egen sag. Det er utvivlsomt her, kernen i problemet findes. Man forstår derfor reformvennen og gods-

ejereren grev Christian Ditlev Reventlows glæde, da han efter en samtale med kronprins Frederik havde fået vished for, at Den store Landbokommission ville blive nedsat. Han måtte straks meddele sin søster Louise Stolberg det i juli 1786: „Der ligger skrammelet, lænkerne, ågene, teglovnene, de lange piske, træhestene, de spanske kapper, væk er de. Hurra, hurra, hurra, råb, skrig det højt imod mig, at vore stemmer kan mødes der, hvor de høje herrer med det blå bånd sidder og korser sig over miraklet . . . Hurra, hurra, der ligger skrammelet, under hans (d.e. kronprinsens) fødder ligger det. Jeg har revet det ned med tænderne, med hænder og fødder, og jeg vil nu brænde det og

Efterhånden tilegnede det velhavende borgerskab sig højere stands levemåde, som det fremgår af dette stik, der blev til i anledning af den københavnske købmand J. H. Wasserfalls sølvbryllup, hvor hele familien er samlet om middagsbordet i 1742. Ægteparrets forening – fru en var født Lomberg – symboliseres i staffagen i forgrunden og ægtemandens erhverv af Merkur bag bordet.

kaste asken i havet, nej sænke i havet i en blykiste, at den kan synke helt ned i jordens indvolde.”

Idealisten fryder sig over forandringen og øjner en snarlig fremtid, hvor bønderne „frejdigt driver de velfodrede heste for den lette plov til arbejdet og synger en munter vise.” Hans standsfæller i tiden forud havde ellers ikke set positivt på bonden. Ganske vist anerkendte man hans uundværlighed for herregårdens drift, som når Frederikke Augusta Schack på Spanager i 1745 skriver: „Gud ved hvor stor en beskytter jeg er af bønderne, når de er nogenledes skikkelige. I betragtning af at det dog er den stands hænders gerning, der må arbejde og slide for alt, hvad de øvrige stænder opholdes med, så er man dem dog en vis erkendtlighed skyldig. Men som de er uden lydighed, ej ved at leve som andre mennesker, langt mindre som christne, bør de i lydighed være og holdes, ellers er de værre end ufornuftige dyr.”

Dette sjællandske godsejersynspunkt afbalanceres dog i nogen grad af den indberetning, som forvalteren på Aunsøgård nær Kalundborg i 1743 indsender til amtet. Han skriver her besindigt, at mellem så mange folk som bønderne, må der findes såvel gode som onde, men på Aunsø gods findes flest gode. De er redelige gemytter, oprigtige i handel, gavmilde mod de fattige og tro mod deres husbonde. Deres naturlige begreb (forstand) viser sig daglig, og en god avlsmænd kan ikke kaldes en tåbelig mand. Det er deres flid og enfoldige begreb, der opholder det ganske land, og bonden er således en af de nyttigste, om end ikke en af de mest ansete beboere i landet.

Sædvanens magt

Et så positivt syn på bonden er imidlertid en sjældenhed på denne tid. Selv den velvilligst indstillede måtte beklage sig over bøndernes træghed. Det gælder således godsforvalter F. W. Troyel, når han skal ytre sig om den bedste måde at forvalte jordegods på: „Den i almindelighed enfoldige og ulærde bonde, hvis sjælsevner er ganske udyrkede, må ikke ventes at kunne overbevises som andre, der har en dyrket forstand. Han er ikke vant til at tænke og til at samtykke og bevæges ved fornuftslutninger, men at drives blot og alene ved det sanselige. Han

kan ikke prøve bevisernes styrke og grunde, da han aldrig handlede efter overbevisende grunde, men alene efter sædvane og eksempler. Så og så gjorde hans fader før ham, eller således bruger hans nabo og fandt eller finder sig godt derved.”

Troyel er her inde på traditionens hæmmende indflydelse for at antage noget nyt. Det sædvanemæssige, der kunne udarte til mistænksomhed og forkastelse af alt det, som var uprøvet. En sådan indstilling er ikke blot bønder iboende, men er et produkt af tilstandene. Efter de store landboreformer viste det sig med al tydelighed, at bønderne magtede en selvstændig stillingtagen til problemerne og en utraditionel løsning af dem. Allerede i 1794 kunne præsten Niels Blicher skrive om sine sognefolk: „Før 1770 var vankundighed og råhed endnu temmelig stor både hos gamle og unge. Almuen mærker nu, at den gerne kan vove nogle trin fremad i kunster og videnskaber endog der, hvor forfædrene ikke har banet vejen.” Og som den gode rationalist han er, sætter han sin lid til en forbedret „skoleindretning” – endog forud for skolereformen i 1814.

Borgerligt initiativ

Mens bønderne således endnu længe var mere eller mindre umyndiggjorte, var borgerstanden allerede før statsomvæltningen i færd med at trænge adelen ud på en række områder, hvor den hidtil havde været enerådende. Det gjaldt især statsadministrationen, hvor omlægningen til et mere moderne administrationssystem trak en mængde borgerlige embedsmænd ind. Men selv det hidtil urørlige adels gods blev nu tilgængeligt for borgerlige finansmænd. I 1641 havde de fået lov at gøre udlæg i det, ganske vist mod inden år og dag at afhænde det igen til adelsfolk, men fra 1660 fik de lov at erhverve det til fast ejendom. Mange købstadsfolk havde på dette tidspunkt som kreditorer væsentlige tilgodehavender i adelens gods, og de følte sig nu fristede til med særlig ivrighed at erhverve det for at blive godsejere. I de første år skete det med en sådan iver, at købstæderne ligefrem klager over det knæk, de fik ved at velhavende borgere trak deres kapitaler ud af handelen for at bringe dem i jordegods. Manglende indsigt i landbrugsdriften og vanskelige afsætningsår bevirkede dog snart, at hovedparten

af disse borgerlige godsejere vendte tilbage til købstadservervene.

Enevoldsregeringen var nemlig interesseret i at få handel og industri til at blomstre for at skaffe penge til landet, der kunne muliggøre den langt kostbarere administration, som omorganiseringen af samfundet i moderne europæisk retning krævede. Det var for enevælden med dens centraliseringstendens naturligt at favorisere hovedstaden, der da også trak folk til alle vegne fra, mens småkøbstæderne blev på et jævnt niveau, hvor et udstrakt landbrug måtte supplere de borgerlige erhverv.

Når her er talt om borgerskabet, så har det været dets øverste lag, først og fremmest handelens folk. Der var mange andre grupper købstadsfolk under dem, men selv inden for handelsstanden var der store sociale uligheder, som utvivlsomt kom stærkest frem i København, hvor de store købmænd, der deltog i kompagnihandelen på oversøiske områder, kunne ende med at få æresposter tildelt af monarken og færdes i hofkredse, sådan som det gik Andreas Bjørn, der i 1730 kom til hovedstaden fra Skelskør og 1747 gav en storstilet fest for Frede-

rik 5. i anledning af sin udnævnelse til kgl. agent. Der er et langt spring fra ham til kræmmeren Jens Friborg, der efter sin konfirmation drog fra Slagelse for at komme i urterkræmmerlære i København. Her tjente han sig op gennem graderne, indtil han kunne etablere sig i sin egen forretning på hjørnet af Skidenstræde og Fiolstræde. Han vovede da at fri til genboens datter, men faderen, der var arkivar i Rentekammeret – altså embedsmand – sagde „bestemt nej, da han stedse havde været bange for handelsstanden, og da han kun havde den eneste datter, var han så meget mere forpligtet til at se på hendes vel.“ Da pigen imidlertid ville have ham, måtte faderen give sig og holde et bryllup, der forekom brudgommen alt for overdådigt. Ved bryllupsmiddagens ti retter mad fik de blandt andet is, „som jeg spiste for første gang, men var nær blevet fikeret ved den første skefuld; thi jeg troede, at den skulle spises som anden almindelig mad.“ Ved at spare lidt kunne det have givet ham „2 a 300 rigsdaler til handelens fortsættelse“, og det havde ikke været ilde anbragt, eftersom han i det første år blot havde en omsætning på 5–6 rigsdaler om dagen.

Livsstil og lærelyst

I 1531 karakteriserede humanisten Christiern Pedersen den danske adel således: „De rider omkring i jagt med hunde og drikker, danser, hoverer, dobler, snakker og gør dem glade både dag og nat, og har dermed så meget at skikke og skaffe med deres heste, harnisk og andet tøj og at besørge stegerset med mad og vin og mjød og alle hånede fremmed øl i kælderen.“

Nu vil en så almen karakteristik som den anførte aldrig kunne yde en hel stand retfærdighed. Den danske adel var andet og mere end det, Christiern Pedersen her tillægger den. Alligevel er der sikkert meget rigtigt i billedet af godsejerens noget larmende, robuste adspredelser. Det er renæssancens livsglæde og individualitet omsat til dansk herregårdsmiljø.

En anden side af renæssancens livsstil finder vi i købstæderne. Troels Lund har malende skildret, hvordan renæssancen udløste en „hidsig kundskabstørst, en jublende kundskabsglæde, hvormed man tog fat, så uforståeligt for en senere forvænt tid.“ Biskop Peder Palladius har fortalt om den ivrighed, hvormed ungdommen på hans tid søgte skolerne: „Den tid vi, som nu er klerke, ginge til skole og var små sinker, da måtte vi gå hen oven på skoleloftet. Så mange peblinge var der, at der var fuldt både oven og neden: 700 udi Ribe skole, 900 udi Roskilde skole,“ og han formaner i sin visitatsbog forældrene til at opmuntre børnene til at lære og fortæller, hvordan man i Nordtyskland belønner dem for deres lærelyst ved uddeling af peberkager.

Pædagoger og pedanter

En smuk repræsentant for denne folkelige bevægelse er bondeknøsen Morten Børup, der i voksen alder løb fra landbruget for at studere og drev det til at blive rektor for Århus lærde skole, som han prægede i sand humanistisk ånd. Ikke alene tænkte han på elevernes timelige velfærd: „Han var en mand af lille vækst, men stor af ånd og gavmildhed, og han drog

en sådan omsorg for understøttelse, at han delte skolen, som var meget stærkt besøgt, på den måde, at han fuldstændigt forsynede enhver fattig discipel med middagsmad og mellemste klasse med aftensmad,“ men han tilgodeså også i vidt omfang, takket være sine kunstneriske anlæg, deres åndelige vel ved de årlige skolefester, hvor han digtede, komponerede og instruerede for skolen. En glimrende prøve på denne side af hans talent er hans latinske forårssang, „en dejlig vise til den yndige forårstids komme, som han lod disciplene synge, når de den første maj bragte vårens første blomster og blade ind til byen.“ Første vers lyder i Vilhelm Andersens oversættelse:

*Når den første forårsdag
ler i vore dale,
og når kuldens nederlag
meldes af en svale,
jord og hav med velbehag
vågner ved et trylleslag
af sin vinterdvale –
oh, hvor træder vi med mag!
oh, hvor let vort åndedrag
i det lyse svale.*

Lærere var imidlertid ikke altid pædagoger, hverken dengang eller senere. Mange var og er pedanter. Vrangsidens af tidens skoleundervisning får vi i Christiern Pedersens lille skrift fra 1531: *Om Børn ath holde till Scole och Studium*, hvor han priste den nye tid, der tillod ungdommen at „lære med leg, lyst og glæde allehånde visdom og kunst og adskillige tungeomål uden sådan ubarmhertig hudstrygelse, slag og plager af ferler og store bøddelris, som man plejede før at bruge i vore danske, svenske og norske skoler . . . De underkuede også mange med store slag og hug, så at de sad så rædde som en hare for hunde, og de var så forfærdede for hug, at de ikke kunne

*Skolscene fra kalkmaleri i Tuse Kirke ved Holbæk, malet o. 1450.
Til venstre følges Jesus i skole af Maria. Læreren har ferlen i højre hånd og holder
riset over skulderen med venstre. De er begge værdighedstegn,
men de blev også flittigt brugt på disciplene.*

Universitetsforelæsning i middelalderens slutning.
 Professoren troner på katedret med en stav i hånden,
 et værdighedstegn, der også kunne varme
 studenternes rygstykker. Træsnit fra H. Brunschwig: Buch der
 wahren Kunst zu destillieren. Strassburg 1512.

huske, hvad der læstes eller fortæltes dem . . . Når nogle spurgte skolemestrene, hvorfor de slog dem og var så umilde mod deres disciple, da svarede de: Jeg har så købt min lærdom og visdom, jeg vil også så sælge den igen. Oh, hvilke ufornuftige og slemme svar var det af de vanvittige æsler! Den onde ånd regerede fast mere i dem end den Helligånd, som altid vil være der, hvor kærlighed og miskunhed er." Denne positive holdning til undervisningen slog dog ikke igennem, og holdt sig ikke engang hos Christiern Pedersen. Senere formanede såvel han som andre af tidens forfattere om ikke at spare riset: „Ris gør godt barn; man skal revse et barn, at det ej vorder ondt, og et ondt at det ej vorder værre."

Adelsbørns opdragelse

I adelens kreds var det almindeligt på denne tid, at børnene opdroges uden for hjemmet, ofte hos mormoderen, for „des bedre at kunne optugtes i gudsfrygt og høviskhed og gode sæder, at ikke den gode forhåbning skulle med kæleneskab, som så ofte sker, forrykkes." Det var dog ikke sikkert, at de dér kunne få den oplæring, der var nødvendig, for både piger og drenge måtte have en vis boglig viden. Selv om det først og fremmest var drengene, man satsede på med de boglige færdigheder, vidner dog de mange lærde adelsdamer fra renæssancetiden om, at heller ikke pigerne blev forsømt.

I en tidlig alder kom de derfor i skole. Rigsråd Eske Billes 10-årige søn Peder kom således i begyndelsen af 1500-tallet til Ring kloster, hvor Mette Ovesdatter forsøgte at bibringe ham kundskab i læsning og skrivning, men „han har et hårdt lærenemme og er dertil skrøbelig." Mette Ovesdatter havde også unge adelsfrøkener i sin varetægt, som foruden de boglige sysler skulle lære husholdning og håndarbejde. Om en af dem, Karine Lykkesdatter, fortæller hun i 1529, hvad hun havde lært i løbet af et år: hun kunne lave linned søm og gøre halsklædekraver med små „hedensøm" i render, desuden edderkoppekraver, men det skortede hende noget på at kruse eller drage på lærred; desuden læste hun vel og ville gøre gode fremskridt heri, hvis man blot regelmæssigt ville øve hende deri.

Instruks for adelsfrøkner

Hvordan man så på pigernes behov for uddannelse, kan man få at vide af den instruks, som rigsråd Christen Skeel udarbejdede for sine to døtre i 1653. 1645 var pigerne blevet moderløse i en alder af henholdsvis et og syv år, og de var da hjemme under tilsyn af farmoderen, indtil Christen Skeel giftede sig igen i 1649. I et par år var pigerne i huset hos slægtninge, men hentedes så hjem. Allerede 1653 døde faderens anden kone og det bestemtes, at pigerne skulle sættes i huset hos fasteren. I den anledning opsatte deres far en lang række formaninger, hvor han ikke glemte at indprente dem vigtigheden af at lære noget:

„I eders bibel og andre gudelige bøger skal I med al flid uden fortrædelighed læse og daglig synge smukke salmer og overhøre hinanden et stykke af alt det, eders gode salig mor har ladet eder lære både af kathekismen, eders sentencer, Davids psalmer og spørgsmål . . . og komme de mange gode formaninger ihu, som I dagligen har hørt både af eders salig farmor, eders salig mor og mig, at I aldrig glemmer det, men al eders tid skikker eder derefter. – Hver morgen i det ringeste når klokken er 6 skal I stå op i Jesu navn, læse eders morgenlæsning og eder Gud troligen befale, at han eder den dag og al eders tid med sin gode ånd vil regere, øv eder så i hvad dansk I har lært, at I ikke glemmer det. Siden kan I sy og gøre anden husgærning, men I må ikke være ørkesløse og stjæle dagen og tiden fra Vor Herre. – Om eftermiddagen skal I skrive og læse over på, hvad tysk I har lært og tale tysk med hinanden og altid øve eder i gudsfrygt, thi derved får man velsignelse. – Så tit som I kan få bud til mig, skal I skrive mig til, at jeg kan se, hvorledes I forbedrer eder både med eders hånd(skrift) og i eders stil.“ Og i en efterskrift en sidste formaning: »Det tyske sprog, som I imod denne instruks har forsømt, vil jeg endelig, at I skal øve eder i, at den bekostning, jeg har haft ved at holde tysk skolemester til eder fra eders første barndom, ikke skal være forgæves.“

Unge adelsmænds uddannelse

De unge adelsmænds uddannelse forløb efter et skema, der var nogenlunde fast for alle over en lang periode. Den allerede nævnte Peder Bille kom efter skolegangen hos Mette Ovesdatter en tid i huset hos Otto Nielsen Rosenkrantz, hvor familierne i øvrigt enedes om et giftemål mellem ham og husets ældste datter. Men da de endnu begge var børn, nøjedes man indtil videre med trolovelsen – bruden var da 12 år – og opsatte brylluppet i fire år. I mellemtiden kom Peder Bille som page til Mogens Gyldenstjerne i Malmø, hvor han gik i skole sammen med andre adelsbørn hos reformatoren Frans Vormorsen. Efter denne skolegang og tjeneste hos hjemlige adelsmænd fulgte udenlandsrejsen, hvor man enten kunne besøge universiteterne eller gøre hofstjeneste hos en fyrste. Peder Bille valgte

det sidste og kom til landgreven af Hessen, der lærte ham våbenbrug og gjorde ham „væragtig“.

Efter samme mønster forløber Sivert Grubbes uddannelse. Født 1566 på Lystrup ved Fakse havde han i sine første år privatlærer hjemme, og da denne rejste til Tyskland som informator for tre adelige disciple, blev Sivert sendt til magister Mogens Madsen i Lund, som i forvejen havde en række unge adelsmænd i sit hus. „I deres tal blev jeg optagen, og jeg levede der med andre meddisciple under vor privatlærers, Laurids Tanches, tugt i nogle år.“ Efter faderens beslutning kom han til Københavns Universitet i to år, „indtil min fader besluttede at sende mig til Tyskland med min lærer Tanche.“ Han var da 15 år og fik følgeskab af sin slægtning Sivert Beck og som informator for dem begge den nævnte lærer. Det første ophold gjorde selskabet i Wittenberg, hvor der da var en hel del uro om den rette reformerte lære. Efter to års ophold drog Sivert Grubbe og hans lærer i 1582 videre over Heidelberg, Strassburg til Genève, hvor de opholdt sig i de næste to år og fulgte forelæsninger i statslære, retslære og teologi. Her måtte udenlandsrejsen brat høre op, idet magister Tanche blev dræbt af en af de øvrige danske studerende. „Ved denne ulykkelige begivenhed blev jeg nødt til at afbryde mine ikke ilde begyndte studeringer og at forlade det sted, hvor jeg havde levet så lykkelig, og hvor den sande og rette religion blomstrer, og hvor der hersker en så stor sædelighed og orden, og staten er så vel indrettet som næppe noget andet sted.“

Rejse i det tysk-romerske rige

Opholdet hjemme blev dog kun af et par måneders varighed, så var han ude i Europa igen, men blev kaldt hjem ved faderens død. Efter at skiftet var sluttet og andre ting ordnet lagde han ud for tredje gang, denne gang med Italien som mål, i egen vogn og med tre af sine egne heste. Vogn og heste solgte han på forårsmarkedet i Frankfurth „og fik så meget for dem, som rejsen havde kostet.“ Over Padua, Bologna og Rom nåede han til Napoli, og på tilbagevejen følte han sig stærkt fristet til sammen med et par danske standsfæller at rejse til Jerusalem. I stedet gik det sådan, at han sammen med den holstenske

adelsmand Frederik v. Ahlefeld vendte hjem over Wien med en længere afstikker ind i Ungarn for at gøre sig bekendt med de tyrkiske hærgninger i dette område. Under et ophold i fæstningen Komorn, hvor Våg og Donau forenes, oplevede de et tyrkisk indfald: „Medens vi der betragtede gravmindet og nogle tyrkerhoveder, som var stukne op på de afstumpede grene af et udgået træ, gav man fra borgen ved et kanonskud signal om, at tyrkerne var i fremrykning, for at de, som var på marken, kunne søge tilflugt til borgen, og husarerne gøre sig rede til at drive tyrkerne tilbage. Disse ville nemlig bortføre kvæget, som var der på græsgangene . . . Da vi var kommet op på borgen, kunne vi se husarernes kamp med tyrkerne. Dengang hine kom tilbage, bragte de tre–fire tyrkerhoveder med sig.”

Den fortsatte rejse hjemad førte dem til Prag, hvor de flere gange så kejser Rudolf gå til messe og desuden løb på astronomen Kepler på gaden, der spurgte dem ud om Tyge Brahes mulige komme til byen. Desuden traf de uformodent på Ahlefelds broder Hans. „Da denne så sin broder, blev han ganske forbavset og hilste ham på holstensk vis med de ord: „Sehe für die rasinde stürtend Sychen Broder, sollen wir hir hin anden finden etc.” Broderen tog ham da med hjem til sit herberge og drak ham ordentlig til i anledning af gensynet.” 1589 var Sivert Grubbe tilbage i Danmark, hvor han straks opsøgte kansleren, Niels Kaas, og tilbød ham sin tjeneste i kgl. kancelli.

Dette kortfattede referat fra Sivert Grubbes dagbog giver en fornemmelse af, hvorledes adelens uddannelsesrejser forløb, hvad de unge mennesker lagde vægt på at se og opleve, hvilke ting de uformodent kunne komme ud for, inden de kom hjem for at slutte uddannelsen med at tjenstgøre i centraladministrationen. Nogle – som Sivert Grubbe – kunne fortsætte i rigets tjeneste, mens andre snart trak sig tilbage for at leve som godsejere på landet.

Studiekår

Ikke alle steder i udlandet havde et lige godt ry. Da Ditlev Ahlefeldt i 1635 rejste udenlands, førte hans lærer „mig nu ikke til de tyske universiteter, hvor man som oftest lærer flere laster end dyder og spilder tid og penge.” I stedet rejste de til

Paris, idet interessen for Frankrig på ny var i opgang. Ellers havde de mange nordtyske universiteter, der grundlagdes op imod år 1500, virket meget tiltrækkende, bl. a. fordi de gjorde studier i udlandet billigere og bekvemmere. Ved ophold her behøvede hjemmene ikke helt at slippe kontrollen med de unge. Det ses bl. a. af en del breve, som Frands Gyldenstjerne sendte til hjemmet, da han opholdt sig i Wittenberg 1559–61. Han fortæller i 1560 moderen, at han har vanskeligheder med den privatlærer, i hvis hus han boede og beder, at hun vil tale med faderen derom, „at jeg måtte komme fra ham foruden hans vrede.” Et par måneder derefter kan han berette, at han er bleven sat til en anden mester, „hos hvilken jeg bor i stue med og har min kost hos ham.” Kosten har dog ikke rigtig passet junker Frands, for i samme brev beder han, „at I ville vel gøre og sende mig et par skinker herud, når Gud vil, at Jost kommer igen, fordi, kære moder, vi har her så mange kalvehoveder og kalvetarme, at en måtte straks dø derover, var det ikke, at jeg havde nogle gode venner her iblandt disse saksere, de giver mig undertiden „knapwurst” og fersk smør.”

Militær og politisk uddannelse

Mens uddannelsesrejserne før reformationen hovedsageligt tog sigte på en gejstlig løbebane, havde det ingen interesse efter denne, hvor adelens forret til de høje gejstlige embeder var faldet bort. Der kom en periode, hvor „gudsfrygt og rytteri”, som man har karakteriseret det, var hovedinteresserne. Det vil sige, at adelsynglingen gik i hof- og krigstjeneste, overvejende hos nordtyske fyrster, der oplærte dem i våbenbrug til de sluttede med at blive „væragtige”. Tjenesten begyndte i en meget ung alder, 13–14 år var almindeligt, og i de første år var det en personlig tjeneste hos fyrsten som page eller dreng. Derefter tjente han mellem krigsknægtene igennem graderne for sluttelig at vende hjem som officer. Som sagt gik hovedparten til tyske fyrster, men efter at Nederlandene under huset Oranien var kommet i ry, søgte alle, der lagde vægt på en rent militær uddannelse, derhen, hvor man kunne lære alle facetter af krigsførelse at kende som byforsvar, belejring og guerilla.

Den modernisering af samfundslivet, som skete i denne periode, øgede imidlertid behovet for folk, der kunne mere end blot slås. En grundig boglig uddannelse med hovedvægt på sprog og politiske studier suppleret med praktiske eksempler ved besøg i så mange europæiske lande som muligt blev mere og mere foretrukket. Det hedder ligefrem undskyldende om dem, der foretrak hof- og krigeruddannelsen, at de ikke havde lyst eller evne til bogen.

En uddannelsesrejse med politisk sigte kunne være langvarig. Der er eksempler på, at den har varet 10 år og derover, men 5–8 år var det almindelige. Som det fremgår af Sivert Grubbes eksempel, kunne den afbrydes af begivenheder i hjemmet eller af andre grunde. Foruden den lærer eller hovmester, der fulgte med de unge og vejlede dem under rejsen, kunne man også hjemme forberede sig. I udlandet fandtes flere skrifter om fyrsters og adelsmænds opdragelse, og også på hjemlig grund var sådanne udarbejdet. I 1587 havde Albert Meier på opfordring af Henrik Rantzau udsendt en kort, men meget detaljeret oversigt over, hvad den unge adelsmand skulle lægge mærke til på fremmede steder, og i 1643 gav adelsmanden Gabriel Akeleye anvisning på rejsernes mål og midler. Vel er der meget, som kan styrke menneskenes fornuft og forstand, siger han, men intet der kan retlede en ung mands dømmekraft så meget som rejser. At studere bøger og landkort og samtale med kloge mænd hjemme er meget nyttigt, men ikke nok; der er altid noget, man først fatter ved øjensyn, og hver enkelt ser ude i det fremmede noget nyt, som de andre ikke har lagt mærke til. Han påpeger derefter, hvad der gør en rejse værdifuld: at være befæstet i den rette religion, at kende Europas geografi og sit eget lands historie, at være kyndig i latin, hvorved studiet af dets døtresprog, fransk, spansk og italiensk lettes og at kunne matematik nok til at udregne et steds længde- og breddegrad.

Rejsernes nytte

Nytten af udenlandsrejserne kan være vanskelig at gøre op i enkeltheder. En senere vurdering har væsentlig fremhævet deres negative side: at de medførte en bekostning, der oversteg den danske adels økonomiske evne, at de unge under det frie

rejseliv vænnedes til løshed i sæder, drikfældighed og dovenskab og at en stor procentdel af de unge satte liv og helbred til derude. Det vil ikke være vanskeligt at hente eksempler frem, der støtter denne dom, lige fra reformationstiden til den grev Scheel, der under sin udenlandsrejse i slutningen af 1700-årene lagde grunden til den fallit, som Hugo Matthiessen så levende har beskrevet.

Den positive side må dog også have været betydelig. Alene det at få udvidet sin horisont og få det hjemlige stillet i det rette perspektiv har været en betydelig gevinst for dem, der muligvis senere skulle have med landets styre at gøre. Ud over at vende hjem med et kendskab til forholdene i Europa førte de unge også nyttige sprogkundskaber med sig. Den spanske gesandt, der opholdt sig en årrække i landet i Christian 4.s sidste år, var forbavset over at træffe så mange belæste og kundskabsrige mænd blandt den danske adel. Det var, fordi de rejste udenlands, siger han, „vore landsmænd rejser ikke så meget, higer mindre efter kundskab og giver derfor mere anledning til latter.“

Det var en sjældenhed, at adelsmændene vendte hjem som lærde folk, sådan som det gik Holger Rosenkrantz. Det holder måske nok i al almindelighed stik, hvad en historiker har fastslået, at „herremanden i reglen var opdraget i udlandet, hvor han var blevet halvlærd og klog på himlen, men havde mistet al begreb om dyrkningen af den fædrene jord og om kvægavlen, som naturligvis var og blev hans væsentligste indtægtskilde.“ Der kan anføres eksempler på, at godsejere med en vaklende økonomi hengav sig til con amore-studier i stedet for at nyttiggøre de erhvervede kundskaber til politiske eller administrative formål. Om Bjørn Kaas, der levede o. 1660, hedder det direkte, at han var en temmelig velstuderet mand, men i økonomiske sager meget vanvittig; og den lærde Jørgen Seefeld ejede en bogsamling på 26.000 bind, men døde forarmet 1662.

Interessen for det fremmedartede

Hos mange af dem, der rejste ud, var interessen for det fremmedartede stærkt udtalt. Flere af udenlandsrejserne førte dem ud over Europas grænser. At besøge det hellige land måtte

Arvehyldingen 18. oktober 1660 gjorde ende på det danske adelsvælde. Fra nu af var adelsmændene enevoledsmonarkens tjenere. Wolfgang Heimbach har skildret begivenheden, som fandt sted på pladsen foran Børsen. Billedet hænger på Rosenborg.

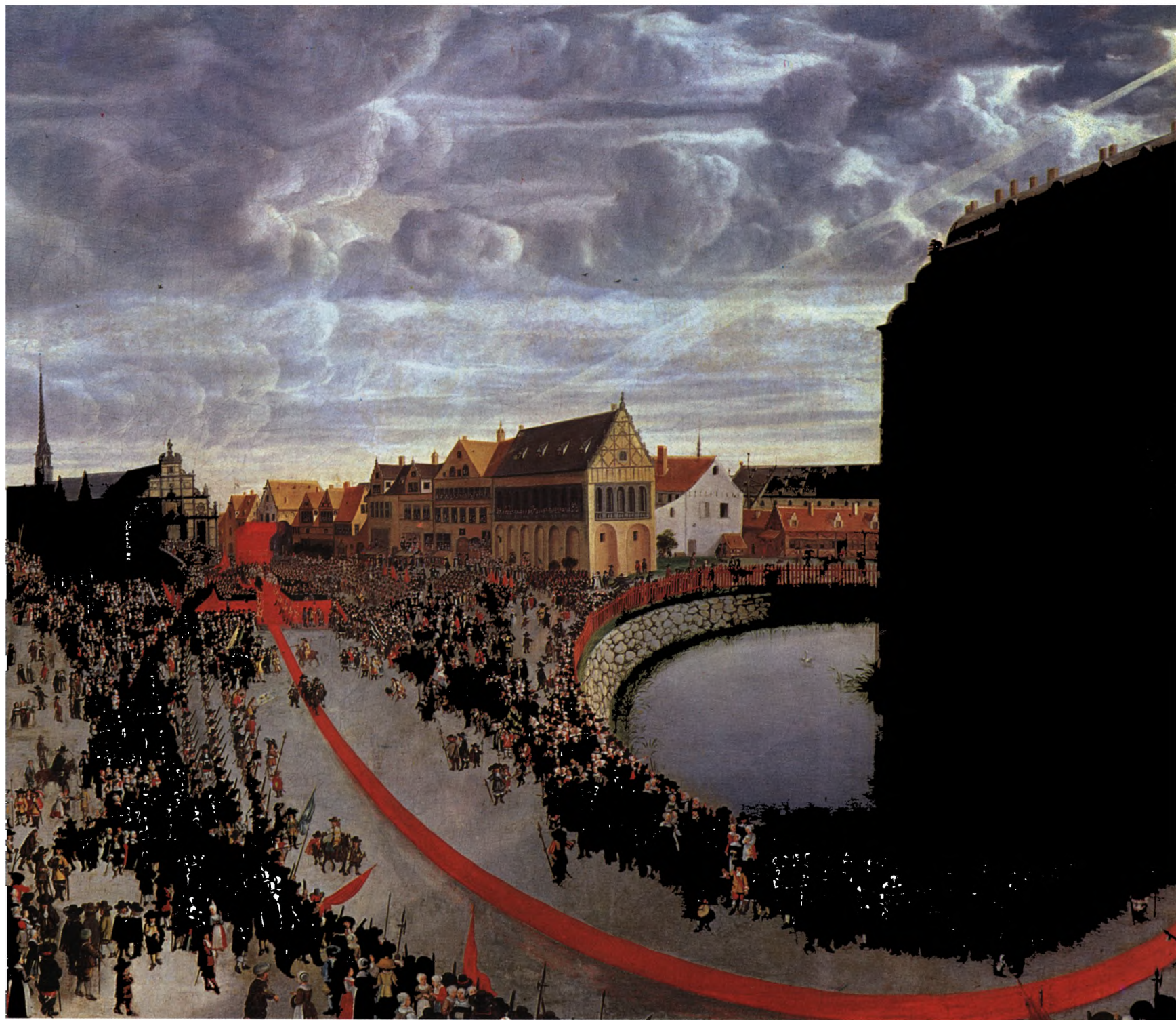
være et oplagt rejsemål for enhver sand kristen, der her kunne dvæle ved de hellige steder, han kendte fra Bibelen, sådan som Otto Skram gjorde det i 1591. Hans samtidige Christian Barnekow var ikke blot her, men også i Ægypten på vej mod Abyssinien og bragte sjældne ting med sig hjem, som præsten siger om ham i ligprædikenen: „Han kom her ind i riget igen år 1591 med mange sælsomme ting og tøj, som han førte med sig af sådanne fremmede lande, som en del aldrig havde været set her tilforn.“

Ægypten var i det hele taget et rejsemål, som søgtes af flere. Jesper Friis besøgte det i 1618 og var stærkt optaget af „iblandt andet de skønne pyramides, som er skatterede iblandt de 7 verdens mirakler, mange ægyptiske mumier og balsamerede corper af de gamle ægyptiske konger, som der ligger begravne,“ og han bragte tilstrækkeligt med tilbage til at kunne indrette sig et helt museum på sin gård Ørbæklunde. Få år senere, i 1623, besøgte Henrik Rantzau landet og beskrev med overraskende god iagttagelsesevne såvel naturforholdene som kulturlivet. For første gang kunne hans landsmænd få udførlig besked om sådanne mærkværdigheder som obeliskerne, pyramiderne og Sfinxen.

Vi er her på grænsen til videnskabelige iagttagelser. Det almindelige var imidlertid, at de unge rejsende delte deres interesse ligeligt mellem de klassiske fortidsminder og nutidens mærkværdigheder som Ove Juel, der på sin udenlandsrejse 1633–39 noterer rejseruten, de tilbagelagte distancer og hvad han så og hørte undervejs. Hans „grande tour“ gennem Vesteuropa til Italien er som at læse en turisthåndbog med fremhævelse af de enkelte steders seværdigheder. I Westminster Abbey mærker han sig kroningsstenen „indfattet udi en stor, gammel træstol, i hvilken kongerne bliver kronet,“ men han opsøger også de folkelige forlystelser som dyrekampe i Bulbitten, „hvor store hunde strider med tyre og bjørne,“ og Kokbitten, „hvor kokke (d.e. haner) bides med hverandre.“ I Frankrig har han især blik for den modernisme og forfinelse, som trivedes i kredsene om hoffet og kardinal Richelieu. Med undren iagttager han dronningemoderen, Maria af Medici's nybyggede Luxembourg-slot, hvori der fandtes kabinetter af „chrystal de montagne (bjergkrystal) med guld beslagen“, og han gør en afstik-

Kobberstik fra kataloget over Ole Worms museum, trykt år 1655. Her findes både nordiske antikviteter, etnografiske genstande og naturmærkværdigheder, som forevistes for besøgende og tjente videnskabsmænd til studium.

ker til det slot i Richelieu, som kardinalen havde bygget til sig selv, og som han finder en „drevelig skøn og net bygning“ med „mange smukke monumenter og statuer, som der forvares, alle af alabaster og skøn orientalsk marmel.“ Samme oplevelsesglæde viser han i Italien, hvor han iler fra seværdighed til seværdighed og noterer sig deres karakteristiske træk og historie uden dog at glemme det liv, der rører sig om ham. Da den kejserlige ambassadør besøgte paven, blander han sig dristigt med ambassadørens adelige følge, „på det jeg alting desbedre kunne få at se.“

En kulturel forfinelse

Hvor meget af det sete og oplevede kunne frugtbargøres hjemme? Vi har allerede hørt, at de erhvervede kundskaber i sprog og indsigt i andre landes samfundsopbygning og naturforhold gjorde de danske adelsmænd bedre skikkede til at deltage i administration og politik. Men den adelsmand, som vendte hjem for at leve som godsejer, hvilket direkte udbytte havde han af sit ophold i udlandet? Vi har hørt en historikers dom herover, som i sin negativitet utvivlsomt har ret i mange tilfælde. Ser man imidlertid på den adelige godsejers tilværelse i sin helhed, er det utvivlsomt rigtigere med Henny Glarbo, der har skrevet om danske adelsmænds udenlandsrejser i renæssancetiden, at fastslå, at den kulturelle forfinelse, der på næsten alle områder viste sig i Danmark efter midten af 1600-tallet, er blevet forberedt og fremhjulpet ved de indtryk, man havde modtaget på sine rejser.

Denne mulighed for orientering i europæisk kulturliv var ikke udelukkende forbeholdt rigets første stand. Jeg har gjort opmærksom på, at de studerede folk, som ledsagede de unge adelsmænd som vejledere, ofte fik det mest direkte udbytte af rejserne. Og de var ikke blot henvist til at komme til udlandet som rejseledsagere, men tilbragte vel alle kortere eller længere tid ved fremmede universiteter, hvad enten de senere fik en gerning ved det hjemlige universitet, som rektorer ved de lærde skoler eller gik over i de gejstliges rækker. Bjørn Kornerup har påpeget, at „adskillige, som efter i årevis at have gennemrejst Europa på kryds og tværs måtte slutte deres dage som

jævne landsbypræster i afsides liggende egne, men også for dem havde indtrykkene fra deres ungdoms vandreår blivende betydning livet igennem.“

Den studerende del af den danske befolkning følte at være medlemmer af et stort, åndeligt fællesskab, der strakte sig vidt ud over landets grænser, sammenholdt af et fælles sprog, latinen, som gjorde det muligt for dem at kommunikere, hvor de end havnede. Et smukt udtryk for det vidt forgrenede net af forbindelser, der gik mellem de studerede folk, har vi i Ole Worms brevveksling, hvorigennem han plejede sine videnskabelige interesser og opretholdt kontakt både med sin samtids lærde og tidligere elever, der nu var anbragt i præstekald rundt om i det danske monarki, men som kunne være ham behjælpelig med fremskaffelse af materiale til pågående studier.

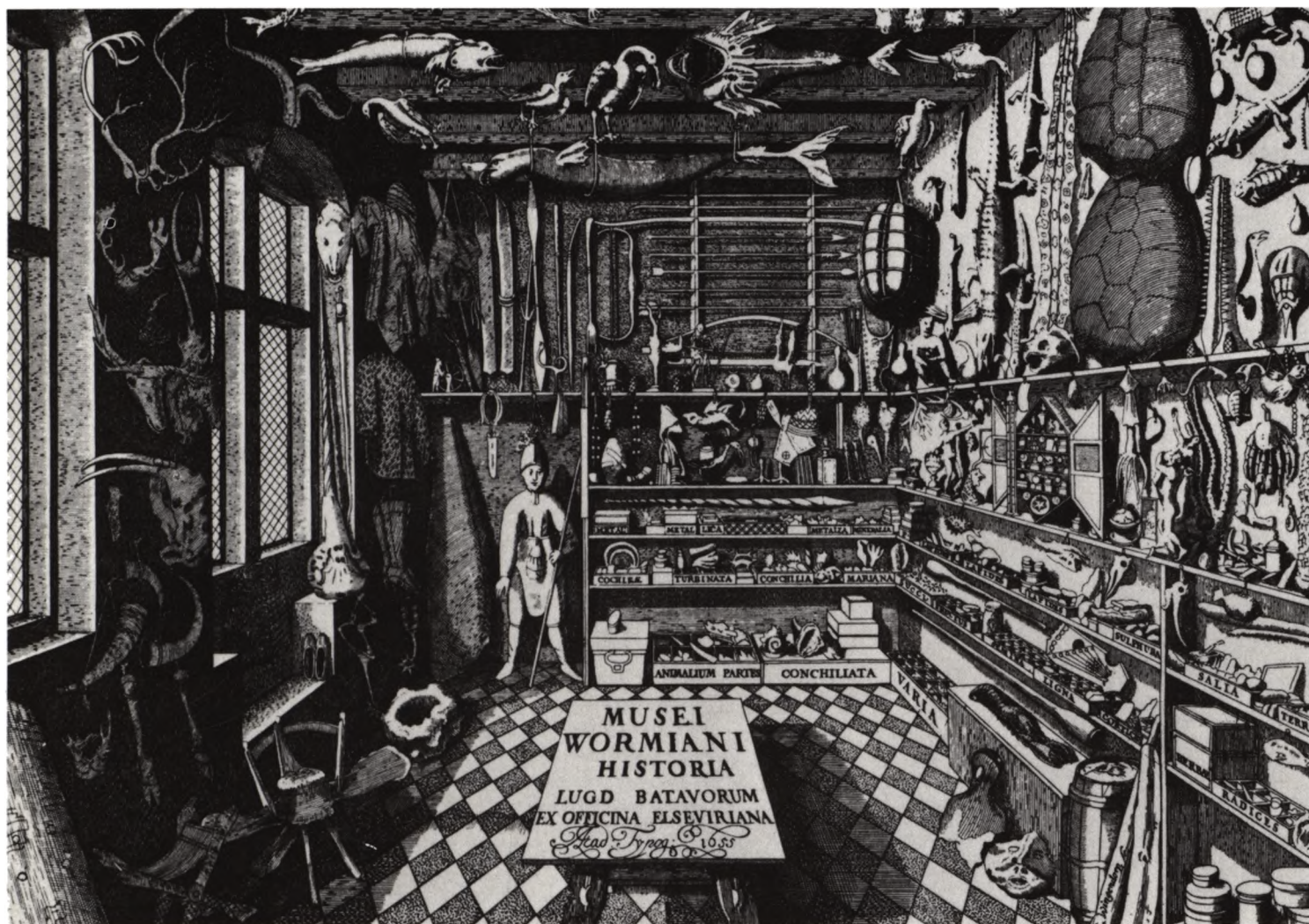
1623 skriver han således til den danske læge Johan Rhode, der fra 1622 til 1659 virkede som professor ved det berømte universitet i Padua, at han er begyndt at anlægge en samling af naturmærkværdigheder og gerne vil have ham til at hjælpe sig. „Det er ikke kostbarheder, jeg ønsker, men ting, der er sjældne her og almindelige hos jer, og som kan fås for næsten ingen ting.“ Men der udgik også brev fra professorboligen i København til præsten Hans Rasmussen på Sydstrøm om at fremskaffe færøske naturmærkværdigheder. 1626 udbeder Worm sig „et par færøske strømper vævet af rent, fint uld.“

Kunst- og kuriositetskabinetter

Vi er her ved et karakteristisk træk i tiden, hvor man gennem indsamlings af naturhistoriske og kulturhistoriske mærkværdigheder søgte at skabe et „verdensteater“, der skulle give essensen af den viden, man besad. Det var en opgave, som mange fyrster følte sig tilskyndet til, men lærde folks „kunstkamre“, som disse samlinger kaldtes, var dog nok af mere langtrækkende betydning, fordi der derigennem blev udvundet resultater, som bragte videnskaben fremad. Ole Worm var et godt eksempel herpå, for under arbejdet med sit museum nåede han frem til behandling af en række problemer, som ryddede op i mange vildfarelser og gale anskuelser.

Det er interessant at mærke sig, at denne interesse ingen-

lunde var begrænset til fyrster og lærde folk. I Danmark fandtes en bred interesse for historiske studier både hos adelige og borgerlige med folk som Anders Sørensen Vedel, Arild Huitfeldt og Stephan Stephanius, der alle arbejdede med at skrive Danmarks riges historie, og lærde adelsdamer som Anne Giøe og Karen Brahe, der i forening samlede et imponerende bibliotek af bøger og håndskrifter. Men interessen gik videre endnu. Det er nævnt, hvordan adelsfolk vendte hjem fra udlandet med mærkværdigheder, som gav dem mulighed for at indrette kunstkamre på deres herreborge sådan som Jesper Friis på Ørbækklunde. Og rundt om i landet forsøgte præster og borgere i mere beskedent format at opbygge lignende samlinger.

Den stærkt historisk interesserede Ålborg biskop Jens Bircherod havde lejlighed til at konstatere det under sine visitationsrejser rundt i stiftet. I juli 1694 aflagde han således et besøg hos borgmester Christen Rhus i Sæby for at bese hans raritetskammer, som imidlertid en måned senere totalt tilintetgjordes: „Ikke aleneste indebrændte for ham 13 skønne køer med andet fæmon samt nogle hundrede tønder korn på lofterne, men endog hans smukke raritetskammer, på hvilket han med stor omhyggelighed i mange år havde samlet.“ Og på samme rejse kunne han et par dage senere hos sognepræsten i Åsted nær Frederikshavn med „synderlig fornøjelse“ bese adskillige historiske manuskripter i hans „museo“.

Købmænds og håndværkeres rejser

Det er sikkert undtagelsen at finde en sådan interesse hos en vindskibelig borger og handelsmand som borgmesteren i Sæby, men interesse for omverdenen måtte den borger have, der ville gøre sig gældende ud over den snævre kundekreds i hjembyen. Folk, der ville drive det til noget inden for handelen, måtte nødvendigvis til de store handelscentre i de unge år for ikke at blive totalt distanceret. Når statsmanden Otto Thott i 1735 udtalte sine „uforgribelige tanker om kommersiens tilstand“, fastslog han, at retskafne og velhavende, flittige og dristige, men især kyndige købmænd var en forudsætning for handelen fremgang, men „en sådan kyndighed får man ikke uden lang erfaring og ved selv at have opholdt sig på fremmede steder, og – om muligt – er det godt at have været i de fornemste handelssteder i Europa.“

Inden for den mere beskedne købstadgruppe, som håndværkerne udgjorde, havde det da også længe været et uomgængeligt krav, at den håndværker, der ville være mester, skulle først have haft sine vandre- og læreår, have været „på valsen“, i det fremmede. Der er spor af sådanne bestemmelser i lavsvedtægter allerede fra middelalderen, hvor bl. a. bygningshåndværkerne arbejdede helt på international basis. Et udtryk for håndværkets internationale orientering er lavsskikken, zünften, som regulerede forholdet inden for de enkelte lav og beslægtede lav landene imellem. Herhjemme vinder denne orden indpas omkring år 1600, og samtidig hermed synes svendevandringer at blive almindeligere.

Håndværksfolk er kun lidt skrivende, så det er forståeligt, at vi kun ved lidt om disse vandrings omfang i ældre tid. Det er dog givet, at hele den del af verden, der anerkendte zünften som rettesnor for håndværkernes opførsel, stod ham åben, og det vil først og fremmest sige „det hellige romerske rige“, der omfattede praktisk talt hele Mellemeuropa. Vandrelystne håndværkere gjorde dog ikke holdt her, men drog videre til Nederlandene, Frankrig og Italien. Mange kom også til Ungarn, og en del fortsatte til det hellige land med en afstikker til Ægypten. Det er de samme rejseruter, som adelen søgte på sine uddan-

nellesrejser, og som adelsmændene så sugede også håndværkerne indtryk til sig undervejs, og ikke nok dermed, de søgte også arbejde, hvor de kom frem, og indøvede det nye, de så, i fingrene, så de kunne reproducere deres viden, når de sluttelig slog sig til ro i hjemlandet og stiftede familie. Et erhverv, der i sin lavspolitik byggede på en snæver afgrænsning, havde derigennem skabt sig et udsyn, som kom faget og samfundet til gode.

Bondens horisont

Til slut kan spørges, hvordan bonden var stillet med hensyn til at vinde udblik ud over sin egen landsbys eller sit sogns grænser. Gennem vornedskab og stavnsbånd søgte godsejeren at holde ham fast, men det må fastslås, at systemet havde huller, der tillod vandring, selv om de vel aldrig bragte bondestandens medlemmer så vidt omkring som de andre stænder. Det ligger i selve erhvervet, der er bundet til jorden og dens dyrkning, men der fandtes dog på småøerne og langs landets udstrakte kyster en bondestand, der i høj grad nyttiggjorde sig på havet som fiskere og søfolk. Fra mange egne af landet drev disse kystboere bondehandel med modstående kyster både i Østersøen og Kattegat, hvor småskuder sejlede på nabolandene og udvekslede produkter og hentede viden om andre egne hjem. Farterne kunne gå endnu videre omkring og bringe det unge mandskab på lange rejser, indtil de vendte hjem og overtog en gård.

Kortere sæsonvise arbejdsvandringer indgik ligeledes i bondens tilværelse. Det gjaldt især for Jylland, hvor sådanne forhold rådede til helt op imod vore dage og fik sit karakteristiske udtryk gennem tyende- eller folkemarkeder, hvor tjenestegørende ungdom af begge køn mødte op og lod sig syne af arbejdsgiverne. Om betydningen af disse arbejdsvandringer hedder det i Danske Atlas fra 1769: „Fra disse egne (d.e. Ribe amt) udgår årlig en god del unge karle og piger til marskladene og Holsten for at fortjene noget, hvilket har den nytte, at de lærer og fører med sig tilbage et og andet nyttigt håndgreb i landvæsenet og økonomien, såsom at opgrøfte og inddige deres nedrige (d.e. lave) marker, at bygge med grundmur i steden

Bondens daglige opholdsstue bevarede langt op imod vor tid karaktertræk, der var blevet udviklet i renæssancetiden, hvor langbordet med de vægfaste bænke fik sin faste placering ved de sydvendte vinduer. Her havde husbonden sit »højsæde« for bordenden og husets øvrige mandlige medlemmer sine faste pladser efter rang. Skitse af Marstrand til Holbergs skuespil »Erasmus Montanus«. Billedet, der her er beskåret lidt øverst og nederst, tilhører Statens Museum for Kunst.

for bindingsværk og lervægge, hvilket her på søndre og vesten kanten nu meget bruges, og hvortil de har indrettet adskillige teglovne.”

Her påpeges altså den direkte nytte af vandringerne, og samme nytte kunne også indhøstes ved de kortere, indenlandske rejser, som besøg på markederne udgjorde. Et enkelt eksempel vil vise det. Helt fra Christian 4.s tid havde fiskerbønder fra Limfjorden bragt røgede ål til markederne i de sønderjyske og østjyske købstæder, og havde ved tilbagefærden fyldt vognene med produkter fra disse steder, som limfjordsegnene ikke selv

frembragte. Her skete således en udveksling af varer, som tjente begge parter fornødenhed, men det var ikke det eneste resultat af virksomheden. I 1812 kunne Gregers Begstrup i sin beskrivelse af agerdyrkningens tilstand konstatere det glædelige, at „megen kultur og handelslyst, en følge af idelig landhandel og rejser” udviklede sig i de vestlige limfjordsegne. Det havde bl. a. ført til det bemærkelsesværdige resultat, at bondefamilierne her havde holdt deres børn til skrivning og regning, førend det endnu var blevet fastslået som ønskværdigt gennem skoleloven af 1814.

VORE GAMLE HERREGÅRDE

Beskrivelse af 53 herregårde helt eller delvis tilgængelige for publikum

AF PER EILSTRUP OG KAY NIELSEN

BANGSBO

Litterær guldalder og et halvt sagn om en lindorm

Herman Bang skriver – og det er vist nærmest en advarsel – til vennen Johan Knudsen, der i 1890 overvejer at købe BANGSBO:

– Saadan en Rønne, det var – med Døre klistret ind, hvor der skulle være Vinduer og Stivere sat op ad den ene Længe og Høluge i Stuehusets ene Gavl og Elendigheden kiggende ud ad Ruderne, der var skæve.

Digteren var utvivlsomt optaget af stedet – og af navnet. Ligesom Grundtvig betragtede Bang sig som en sen efterkommer af *Palnatoke* – de troede begge helt fejlagtigt, at Bang-slægten – Grundtvigs mødreneslægt – var en gren af Skjalm Hvide-ætten.

Men Johan Knudsen, litteraten og den tidligere redaktør af „København“, lod sig ikke afskrække af Bangs trøstesløse førstehåndsindtryk. Han købte BANGSBO i 1891, og det havde gården godt af. Herman Bang fortæller:

– Først rejstes Huset, Malere, Bygmestre, Keramikere kaldtes til. *Clausen*, *Bindesbøll* og *Ring* færdedes og syslede og rodede baade i Gaard og i Længe. Der gravedes i Kældre, og der rejstes Mur. Møbler blev tegnet, og Vægfriser blev skabt. Men var der noget gammelt, der duede, blev det hæget og bevaret. Da rededes Billardsalonens skønne Empire Døre med de haandgjorte Metalzirater, et Par af de dejligste i Landet. Slet intet skulde være „stort“ – det vilde Johan Knudsen ikke. Men alt var sjældent, som det virkelig skønne er.

I perioden indtil Johan Knudsen solgte

Det trefløjede anlæg set fra vest. De to bindingsværksfløje fremtræder i hovedsagen, som da de blev opført omkring 1750; midtfløjen er blevet væsentligt ændret midt i 1800-tallet.

Alt er sjældent, som det virkelig skønne er, skriver Herman Bang begejstret. Sådan var det klunketidsmiljø, litteraten Johan Knudsen og århundredskiftets skønånder færdedes i på det. Bangsbo, de »elskede som et hjem«.

gården i 1909, oplevede BANGSBO en slags litterær guldalder samtidig med malernes guldalder på Skagen. Husherren samlede tidens skønånder om sig: medredaktøren ved „København“ *Ove Rode*, *Gustav Wied*, *Sophus Schandorph*, *Peter* og *Betty Nansen*, *Carl Ewald*, *Agnes Henningsen*. Og altså Herman Bang: – I hvert Rum – de Rum, som et helt Slægtsleds Kunstnere skulde lære at elske som et Hjem – skabtes der *Linier* og *Enhed* og *Ro*, skriver han.

BANGSBOs ældste historie er kun dunkelt oplyst. En borgherre fra 1364, Jo-

hannes Værkmester de Bangsboodh, var enten gårdens ejer eller BØRGLUM KLOSTERS lensmand. I senmiddelalderen var gården i hvert fald en af klostrets fire skattefrie sædegårde. Ved BANGSBOs Kattegatstrand lod Børglum-provsterne bygge ålegårde, og der blev også udvundet salt.

Efter Reformationen kom BANGSBO under kronen, og rækken af private ejere indtil 1945 – adelige og borgerlige – er meget lang. Den vendsysselske herremandslægt *Bønner* er repræsenteret, også de gamle adelslægter *Skeel* og *Bille*.

Som mange borge ved havet har

Den nyere tids ombygninger, restaureringer og rekonstruktioner præger Bangsbo i dag. Men voldgravene er der endnu, som da Bangsbo var adeligt hovedsæde.

BANGSBO sit lindorme-sagn. Dette sagn udmærker sig ved sin bratte afslutning:

BANGSBOs lindorm er opfødt af en jomfru, men hun bliver ræd ved dyret, der vokser sig kæmpestort. Den modige mand i sagnet påtager sig at dræbe uhyret og møder det med sværd i hånd.

Men dragens modige udfordrer magter ikke kampen, lindormen bliver såret, dens vildskab er frygtelig at skue. Rædselsslagen kaster manden, der skulle være jomfruens helt, sig på sin hest og flygter fra valpladsen. Men den blødende lindorm

forfølger rytteren, vild af smerte og raseri, og er ved at indhente ham.

Her slutter dette sagn.

I 1945 overtog Frederikshavn kommune BANGSBO, og i 1948 åbnedes museet i hovedbygningen, der var færdigrestaureret i 1963.

Museet har kulturhistoriske samlinger om søfart, om tekstiler og om frihedskampen. En af nyerehvervelserne er den største eksisterende samling af særprægede hår-smykker, oprindeligt fra Dalarna, men også fremstillet i Østvendssyssel.

Bangsbo pr. Frederikshavn

EJER: Frederikshavn Kommune.
SAMLET AREAL: 115 tdr. land.
EJENDOMSVÆRDI: 400.000 kr.

Museet er åbent 1. april – 15 okt. kl. 10–12 og 14–18, i juli kl. 10–12 og 14–20.

AFSTANDE:
Ålborg 64 km, Frederikshavn 3 km.

Sneglene overlevede, gården ikke

Hans Holck var sin konge en god mand. Under Syvårskrigens finansielle krise, da *Frederik 2.s* regering i den yderste nød oversvømmede landet med klippinge – undervægtig mønt – med dødsstraf for ikke at tage imod dem, greb Holck i sin egen kasse og forstrakte kronen med betydelige midler. Under *Frederik 2.s* og *Erik 14.s* fejde havde Hans Holck en udsat post. Han holdt fæstningen Varberghus, mens krig og pest rasede omkring ham. Han blev offer for begge onder. Da

svenskerne indtog Varberg i 1565, måtte kommandanten gå i fængsel, og her knækkede pesten ham.

Hans Holck var en af BARRITSKOVs byggherrer. Han overtog gården i 1545 og lod dens nordfløj af bindingsværk opføre.

Sten Brahe til Knudstrup, lensmand på Kalundborg og *Tyge Brahes* bror, opførte i 1598 BARRITSKOVs østfløj.

Hverken Holcks nordfløj eller Brahes østfløj eksisterer mere. Portfløjen fra ca. 1500 heller ikke. 1914 blev det gamle

BARRITSKOV revet ned – til dels på grund af en misforståelse. Ved voldgravens udtørring var østfløjens fundament af bøgétømmer blevet så råddent, at bygningen ikke kunne reddes. Man gik ud fra, at det stod lige så dårligt til med de øvrige fløje. Det gjorde det ikke, men det blev først opdaget, da nedrivningen var vidt fremskreden.

Det nye BARRITSKOVs hovedbygning i barokstil er opført af arkitekt *Gotfred Tvede* 1914–16. Fragmenter af de gamle

Af kærlighed til Gud opgav hr. Niels sit jordiske gods. Her er, hvad der er tilbage af det – de restaurerede ruiner i Barritskovs have. Efterkommere af vinbjergsnegle fra 1200-tallet færdes hjemmevant i ruinerne.

bygninger er indgået i de nye, Holcks bindingsværksbygning er på det nærmeste genopstået i det nye BARRITSKOVS nordfløj. I BARRITSKOVS park ses de restaurerede ruiner af den oprindelige borg fra *Valdemar Sejrs* tid. 1200-tallets ejere har også sat sig et andet spor i parken. Det er vinbjergssneglene, sene efterkommere af sneglene fra broder *Nicolaus'* dage.

Hr. Niels til BARRITSKOV (ejer i 1261) overlod „af kærlighed til Gud“ godset til gråbrødrene i Horsens og blev selv lægbroder. Det var gråbrødrene, der satte sneglene ud.

BARRITSKOVS ejere har for størstedelen været små-herremænd, om end ofte af højadelig slægt. Holck er næsten den eneste af godsets ejere, der har markeret sig offentligt. Sten Brahe tæller ikke rigtigt, han har formentlig kun enkelte gange overhovedet besøgt denne besiddelse.

Så fredeligt har tilværelsen artet sig på det gamle BARRITSKOV, at gården i fem et halvt århundrede ikke har været handlet – det er enestående i dansk herregårdshistorie. Fra *Niels Manderup* i 1356 er besiddelsen gået i arv gennem *Holck'er*, *Reedt'z'er*, *Rosenkrantz'er* og *Scheel'er*.

Der fandt først et salg sted i 1913, da greve *A. Brockenhuus-Schack* købte BARRITSKOV. Grevens søn fik overdraget Gotfred Tvedes nye BARRITSKOV.

I 1968 har Folkeligt Oplysnings Forbund overtaget BARRITSKOV som kursus-ejendom for sine lærere og organisationsfolk. Landbruget skal fortsat drives af Gram og Nybøl godser A/S i Sønderjylland.

Hans Holcks nordfløj af bindingsværk er genopstået i det nye Barritskovs nordfløj. Nu kan man endda se bindingsværket igen. Da fløjen blev nedrevet, var den hvidkalket – fordi bindingsværk i lange tider har været betragtet som et tegn på fattigdom.

Barritskov pr. Barrit

EJER: Folkeligt Oplysnings Forbund.
SAMLET AREAL: 517 tdr. land.
EJENDOMSVÆRDI: 4.171.000 kr.

Adgang kun efter forudgående aftale.

AFSTANDE:
Århus 63 km, Horsens 17 km.

De grumme herrer i Børglums bispestol

En nøgen sjæl i dødedansen, armen omkring en dejlig dame, på hovedet en bispehue. Sådan fremstilles – må man gå ud fra – Børglumbispen *Niels Stygge* (*Rosenkrantz*) på et kalkmaleri i *Vraa Kirke* et lille stykke vej fra BØRGLUM.

Karmelitermunken *Poul Helgesen* skriver om Niels Stygge:

– Hele sit liv lige til sin alderdom tilbragte han med spil og leg, løjer, kort og terninger og med at dreje pile . . . man traf ham glad og fornøjet, når han var omgivet af en skare adelige elskerinder eller af spasmagere, gøglere og smigrere.

Niels Stygge (bisp i tidsrummet 1486–1519) og hans søstersøn, magister *Stygge*

Kruppen (bisp fra 1519–1536) var de to sidste bisper på BØRGLUM, og de repræsenterer begge den danske katolicismes yderste forfald. Men flere af deres forgængere havde som dem udnyttet dette bispesædes beliggenhed norden for lov og ret.

For eksempel *Tyge Klerk* (1328–1344) der tyranniserede munkene på BØRGLUM

KLOSTER og nonnerne i *Vrejlev* og med egen hånd røvede gods, der drev i land fra skibsforslis og skar de skibbrudnes punge løs fra bælteerne.

BØRGLUM må være blevet nørrejysk bispesæde i 1130'erne. Kongsgården optræder første gang i danmarkshistorien, da *Knud den Hellige* i 1086 med sin hird

søger tilflugt på BØRGLUM på flugten fra de oprørske vendelboer.

Sit domkapitel af præmonstratensermunke fik BØRGLUM i slutningen af 12. århundrede – det *kan* have forbindelse med *Knud den Helliges* kanonisering. De ældste klosterbygninger er bekostet og opført af munkene – præmonstratenserne

var en kongregation inden for augustinerordenen – mens bispeembedet tilsyneladende har finansieret kirkebyggeriet. De to institutioner blev holdt adskilt, og det er ofte gennem BØRGLUMS historie kommet til strid imellem dem.

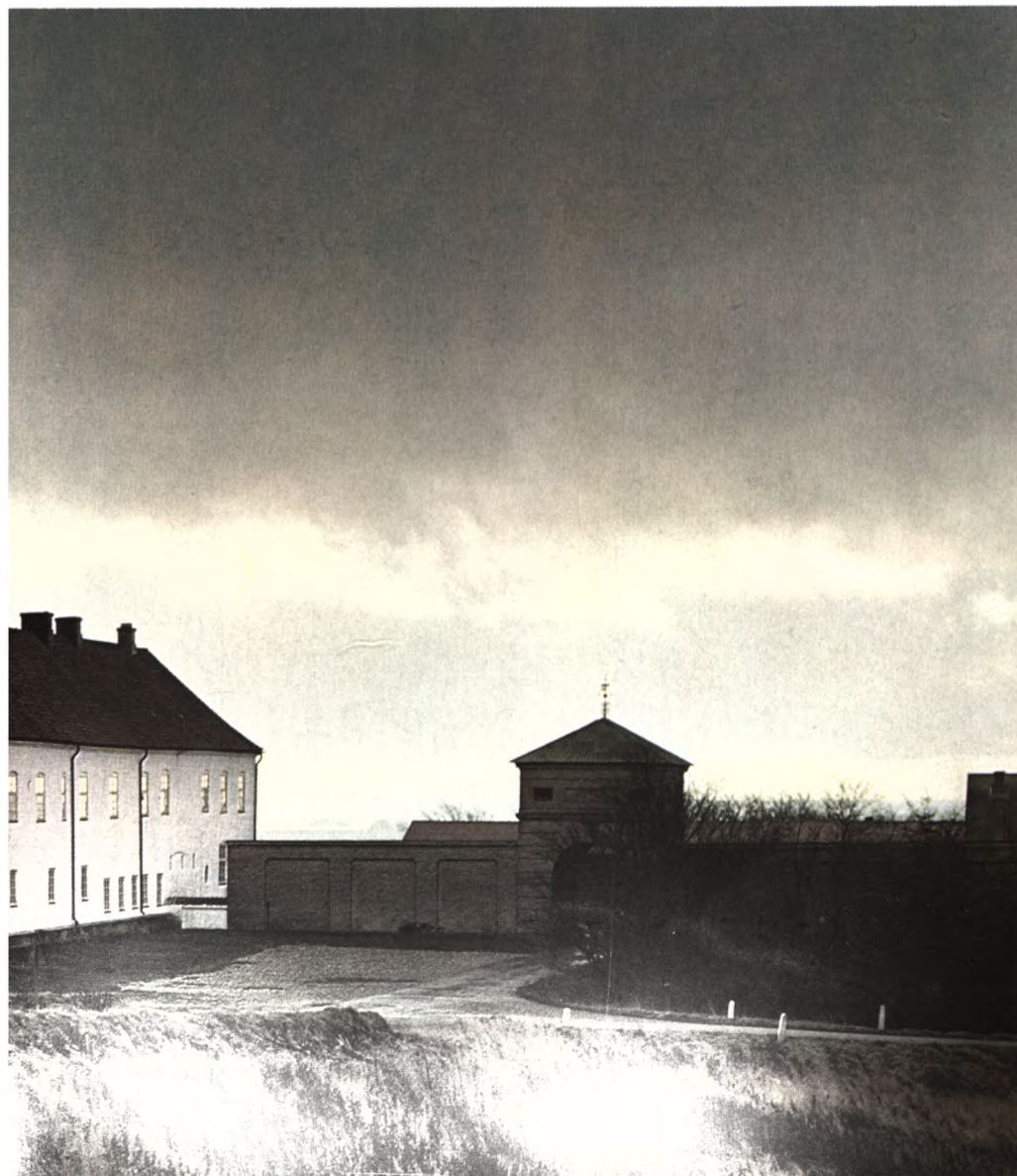
Den store vandflod i 1362 var et økonomisk knæk for bispestol og kloster, men det strømmede ind med gaver efter katastrofen. Dronning *Margrethe* skænkede foruden store jordtilliggender en guldkrone med ædle stene – formentlig til den egetræsmadonna, der nu findes på Ålborg Museum.

Mod Reformationen havde BØRGLUM samlet enorme tilliggender. Bisper og provster på BØRGLUM var hovedrige mænd.

I tiden indtil midten af 19. århundrede er BØRGLUM blevet tumlet rundt i ejer- og mageskifter, de tre bevarede klosterfløje – der er fra slutningen af 1400-tallet – gik stærkt i forfald under kronens lensmænd.

Generalbygmester *Laurids de Thurah*, der ejede BØRGLUM 1750–56, gennemførte en restaurering og gjorde det middelalderlige bygningskompleks til et barokpalæ.

de Thurahs efterfølger, *Jens de Poulsen*, står i BØRGLUMS historie som den

Det nuværende Børglum Kloster er i sit ydre umiskendeligt sen-barokt. Den gamle kongsgård og de mægtige Børglumbispers borg har en næsten dramatisk placering i det flade vestlige Vendsyssel. På en banke med vidt udsyn over det bondeland, den beherskede.

store bondeplager. En af hans fæstere sendte ham engang en hjemmelavet helvedesmaskine i et forsøg på at myrde ham. Bomben eksploderede som planlagt, men var ikke kraftig nok. de Poulsson blev alvorligt forbrændt. Gerningsmanden undslap fra fængslet.

Greve M. G. Rosencrone har et smukkere eftermæle. Han og hans hustru stiftede Den Grevelige Hielmstjerne-Rosen-

croneske Stiftelse, der stadig bidrager til historiske værkers udgivelse.

I 1835 kom BØRGLUM i den nuværende ejerslægts besiddelse. Chr. Michael Rottbøll d.y. var kontrolminister i ministeriet Zahle 1916–18. Hans barnebarn af samme navn var chefen for Special Forces i Danmark under besættelsen. Han blev dræbt af dansk politi i København 1942 og er begravet i kirkens apsis.

I disse omgivelser har præmonstratensermunkene haft deres gang, men de var på ingen måde isoleret bag klostermurene; menighedspleje og forkyndelse betragtede de som fornemme opgaver. Ved Reformationen gled nogle af brødrene tilsyneladende smertefrit ind i evangeliske præstekald.

Klosterkirken, set fra de Thuras stol. Et gotisk kirke-indre med rokokoinventar. I det ydre er klosterkirkens romanske præg bevaret.

I små detaljer er klosterkirkens indre præget af generalbygmesterens forkærlighed for barokken – som i denne tykmavede drengkriger.

Den kongelige generalbygmester satte dette marmor-epitafium til minde om sig selv og sin familie. Han er begravet i København – han kunne ikke undvære den hovedstad, han skuffet havde forladt, og vendte tilbage – til nye skuffelser.

Børglum Kloster pr. Vraa

(fredet i kl. A)

EJER: H. N. Rottbøll.

SAMLET AREAL: 698 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 2.200.000 kr.

Adgang til borggård m.v. daglig kl. 10–13 og 15–19 mod entre. I en nærliggende bygning traktørstedet „Den gamle Smedje“.

AFSTANDE: Ålborg 47 km, Hjørring 18 km, Løkken 5 km.

CLAUSHOLM

Heldig kongelig alliance om en uskyldigheds bortførelse

*Gennem et af vinduerne i hovedbygningens stueetage bortførte Frederik 4.
Anna Sophie Reventlow – et af vinduerne mod parken, hvor den kongelige kare
ventede. Et bestemt vindue udpeges, men det er nok så usikkert.*

Det skal have været *Anna Sophies* uskyldighed, der fristede. Uskyldigheden mistede Anna Sophie, storkansler *Conrad Reventlows* datter på 19 år med de „mørke ildfulde øjne“, den sommernat i 1712, da en kammerpige og en lakaj hjalp hende med at flygte ud gennem et af de nederste vinduer i *CLAUSHOLMS* hovedbygning.

Bortføreren, der ventede med sin karet i slotsparken – og som havde betalt slotstets tyende – var en ekspert i uskyldighed: *Frederik 4.*, af Guds nåde konge til Danmark og Norge.

Den nat bliver Anna Sophie hertuginde af Slesvig. Og hun bliver Kgl. Majestæts dronning til venstre hånd. Hun er i en rød stofs morgenkjole med sorte knapper, da den kongelige karet ruller ud ad *CLAUSHOLMS* indkørsel, og da kareten når slotskirken i Skanderborg. Kongen udnævner hende selv, og konrektor *Thomas Clausen* fuldbyrder den kongelige vilje, velsigner den purunge hertuginde i morgenkjolen som dronning til venstre hånd for Gud og mennesker – også for *dronning Louise*.

Storkanslerinden på *CLAUSHOLM* kan om morgenen tage fat på sine selvbebrejdelser igen: hun skulle aldrig have taget Anna Sophie med til maskeballet på *Koldinghus* sidste år. Det var der, kongen fik øje på den 18-årige adelige frøken med de mørke, ildfulde øjne. Han havde bragt sin kongelige person i sikkerhed for pesten i København.

Og selv om det alene er den gode Guds vilje, der styrer Hans Majestæt, kan en mor have sine bange anelser. Enhver vidste, at kongen ikke havde nær nok i dronning Louise. I ét år var *Elisabeth Helene Vieregg*, datter af den preussiske gesandt, dronning til venstre hånd, og i det pestens år 1711, da kongen var til maskebal på *Koldinghus*, taltes der om hans

Den blå-hvide marmorering af træværket – som her i kapellet – er udført efter dronning Anna Sophies ønske. På hvert stolestade er angivet, hvem i dronningens hof der har plads her. Hoffets medlemmer er placeret efter rangfølge.

forehavender med *Charlotte von Schindel*.

Storkanslerinden havde sandt at sigespærret sin datter inde i det værelse, hun undslap fra ved kammerpigens og lakajens hjælp.

Anna Sophies og Frederik 4.s „ægte-skab“ var vistnok lykkeligt. Da dronning Louise døde i 1721, blev Anna Sophie al-

lerede dagen efter bisættelsen officielt op-højet i dronningeværdigheden. Hastværket virkede meget forargende på samtiden, men majestæten var ivrig efter at legalisere forholdet – den første vielse i 1712 kunne nemlig ikke stå for en juridisk prøve, eftersom konrektor Clausen endnu ikke på dette tidspunkt var præsteviet. Allerede en måneds tid senere – 30.

maj 1721 – fulgte så selve kroningen. En eftermiddag anmodede Frederik 4. brat de tilstedeværende gesandter og ministre efter et afsluttet konseilmøde om at følge sig til Anna Sophies sovegemak. Her kronede enevoldsherskeren egenhændigt sin dronning, der stod ved fodenden af sin seng i mørk sørgedragt og med ædelstene i det udslagte hår. Anna Sophie var dronning til højre hånd – den første og eneste ikke fyrstelige i det oldenborgske hus.

Med mellemrum har det kongelige par haft ophold på CLAUSHOLM, som kongen købte af sin svigermor – 1722–24 udvidedes slottet med to mindre fløje mod haven. Da Frederik 4. døde i 1730, blev den utrøstelige enke på det nærmeste forvist til CLAUSHOLM af sin pietistiske sted søn, Chr. 6. Hendes apanage var så beskeden, at hun kun kunne holde et hof på

66 personer, en svag afglans af hoffet på Københavns Slot.

Dronning Anna Sophie døde som 50-årig. Hun var stærkt grebet af tidens pietistiske strømninger. Hendes seks børn var døde som små, og det anså hun for Guds straf for „mit syndige levned“.

Anna Sophies far, storkansleren, havde sit rolige, ensomme, helstøbte barokslot færdigt i 1699. Den oprindelige middelalderlige bygherres navn kender man ikke. I 1400-tallet byggede *Axel Lagesen Brok* en trefløjet gård på stedet, rigshofmester *Mogens Gjæve* udvidede den.

Anna Sophie selv indrettede rummene på CLAUSHOLM efter sin tids krav, udstyrede kapellet og udvidede parken. Efter hendes død gik en del af inventaret tilbage til kongehuset – adskilligt tilfaldt dog ved arv hendes søskende på Holsteins-

borg og Brahetrolleborg. Resten blev solgt på auktion. Men de usædvanligt smukke stuklofter med hendes og kongens navnetræk er der endnu.

I midten af 18. århundrede solgte den ny ejer, justitsråd *Chr. von der Maase, CLAUSHOLM* til den norske *M. W. Huitfeldt*, som tog sig meget af besiddelsen. Han opsatte bl. a. mange kakkellovne, anskaffede rokokko- og Louis Seizemøbler, kostbare gobeliner og et fornemt bibliotek. Siden har CLAUSHOLM været i denne slægts eje – gennem arv i familierne *Schilden* og *Berner Schilden Holsten*.

CLAUSHOLM blev åbnet for offentligheden i 1920 – som et af de første slotte herhjemme. I 1964 gennemførtes en række moderniseringer i hovedbygningen, der siden har været beboet af den nuværende ejer hele året.

Riddersalen har som andre af slottets rum været åben for offentligheden siden 1920. Stukloftet findes formodentlig ikke smukkere nord for alperne. Bemærk feltet med Frederik 4.s og Anna Sophies sammenslyngede monogram.

Der drives rationelt ørred-opdræt i dammene i Clausholms park.

Clausholm pr. Randers

(fredet i kl. A)

EJER: Civilingeniør H. Berner.
SAMLET AREAL: 2568 tdr. land.
EJENDOMSVÆRDI: 7.212.800 kr.

Gratis adgang til parken. Fra skærtorsdag (senest 1. april) – 31. oktober er slottet åbent hver dag kl. 10–12 og 14–17 mod entre, børn under 6 år gratis. Cafeteria.

AFSTANDE: Randers 13, Århus 29 km.

Han krævede sin ret til den første nat med brudene

De to mørklødede indiske tjenere, *William Halling* havde med til DRONNINGLUND i 1775, blev anset for djævl. Og brigaderen var den onde selv. Træhesten, hundehullet, gabestokken, kom i brug igen. Godsets kvinder måtte sove hos den gale brigadér, når det passede ham.

Den meget omtalte jus primae noctis, herremandens ret til brudenatten med den nygifte pige, er næppe blevet praktiseret fast andre steder i Danmark end på DRONNINGLUND i brigadér Hallings tid. Men brigaderen tålte ingen anfægtelse af sine rettigheder på det punkt. Og karle, der søgte fæste, måtte sende deres kærester op til brigaderen til syn og skøn.

Det gode selskab trak sig tilbage fra brigaderen på DRONNINGLUND, hans kone flygtede. Men bønderne måtte blive.

De besluttede at slå brigadéren ihjel. Men synet af de bevæbnede bønder anfægtede tilsyneladende ikke Halling det ringeste, og da tabte de sammensvorne modet. Brigaderen lod de to indere genemprygge hovedmændene en for en.

Brigadér Halling, der havde en karriere i engelsk kolonitjeneste bag sig, døde en naturlig død – som adelig med kors og bånd og stjerner. Det meste af ophøjetheden måtte han betale kontant. Hans storkors stod ham i de 16.000 rigsdaler, der blev brugt til brolægningen af Kgs. Nytorv i København.

Jakob Severin havde et bedre navn blandt DRONNINGLUNDS bønder. Han havde vistnok giftet sig til de penge, han købte godset for i 1691, men hans foretagsomhed var enorm. Han havde skibe på Finmarken og Island, og på et tidspunkt da Chr. 6. reelt havde opgivet Grønland, tog han monopol på handelen med kolonien og på missionen – Jakobs-havn er anlagt af og opkaldt efter Severin.

I lille målestok fik Severin realiseret en af sine kongstanker: at kolonisere Grønland med vendsysselske bønder. Vendelboer og grønlanderinder måtte give en glimrende race, havde han regnet ud. I hvert fald var det bedre, end hvis „de lidenlige Holmens matroser“ skulle tage sig af det.

I hvert fald fra midten af 1200-tallet var østfløjen af det nuværende DRONNINGLUND nonnekloster for benediktinerordenen. Klosteret hed HUNDSLUND. Ved Reformationen var det et af landets rigeste, og midtpunkt i Danmarks største kirkesogn.

Fra klostrets sidste år foreligger breve med klager over Børglumbispen *Stygge Krumpen*. Han kunne (heller) ikke lade klosterjomfruerne på HUNDSLUND i fred. I kongens klagemål mod *Stygge Krumpen* – der førte til hans fængsling – er det anført, at han har ladet en af jomfruerne piske med ris.

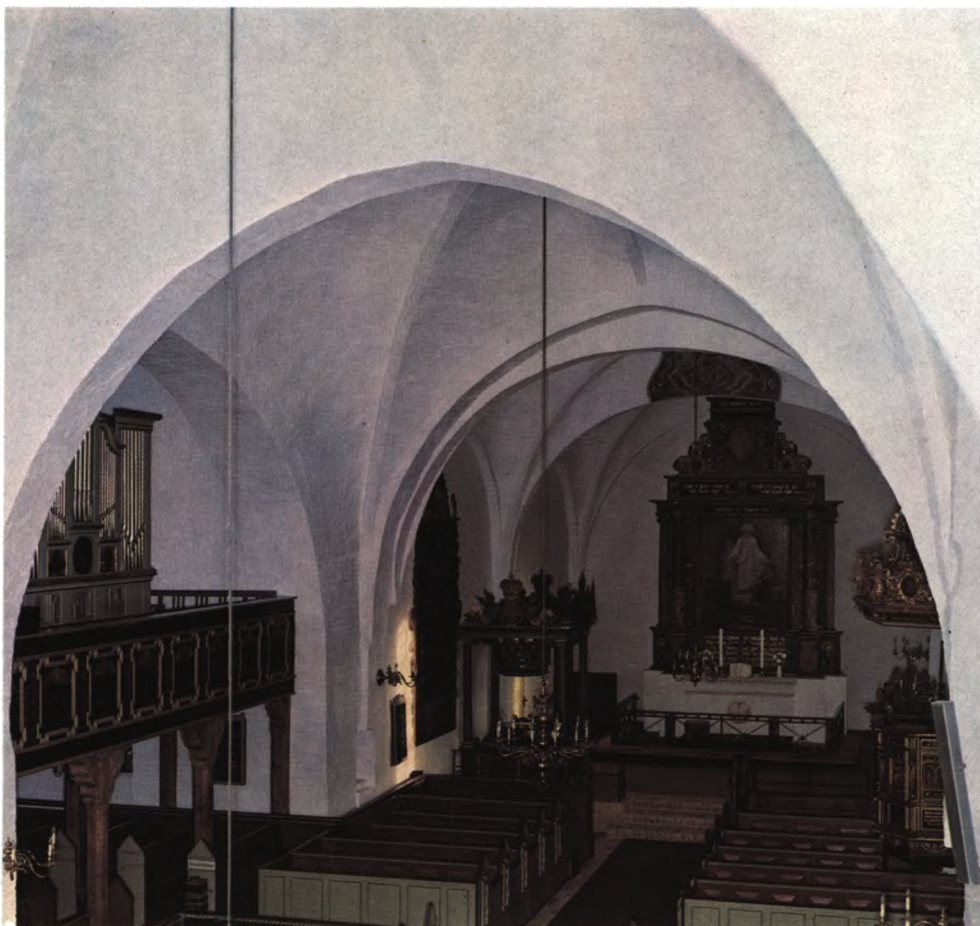
Nyere tiders ombygninger har ikke løvnet meget af Dronninglunds middelalderpræg. de Thuras senbarokke hovedbygning med kirkefløjen er senere blevet suppleret med klassicistiske indslag. Stilblanding, men ikke stilforvirring.

Stolestaderne i kirken, der er forbundet med Dronninglunds sydføj, er fra omkring 1580 og fra 1700-tallet. Den anselige altertavle er fra omkring 1600, den romanske granitfont har dåbsgitter og himmel fra 1723, prædikestolen fra 1850. Våbnet over alteret er prinsesse Sophie Hedevigs.

Religiøse og verdslige motiver er blandet sammen i kalkmalerierne i Dronninglunds kirke. Historiske personligheder jønstilles med kirkens store helgener.

Da Chr. 5.s dronning *Charlotte Amalie* i 1690 købte godset, blev HUNDSLUND til DRONNINGLUND. Som enkedronning holdt *Charlotte Amalie* hof på DRONNINGLUND hveranden sommer.

Frederik 4. mageskiftede DRONNINGLUND til sin søster, prinsesse *Sophie Hedevig*, der også brugte godset som sommerbolig. Hun døde officielt ugift, men det var almindeligt antaget – og er det

vist endnu – at prinsessen var hemmeligt gift med sin og prins *Carls* ven, overkammerherre *C. A. von Plessen*. I 1730 overtog *von Plessen* DRONNINGLUND – prins *Carl* var kommet til at skylde ham 75.000 rigsdaler, og efter prinsens død hæftede prinsessen for pengene.

Blandt DRONNINGLUNDS ejere hævder greve *Adam Gottlob Moltke* sig. Han lod i 1755 generalbygmester *de Thurah* passe

hovedbygningen ind i det nuværende barokmønster, som senere også fik nogle klassicistiske indslag. Gården, som den fremtræder nu, er sjældent harmonisk trods de mange stil-elementer.

Hovedbygningen, som i slutningen af 2. verdenskrig blev brugt til flygtningelejr, blev sidst restaureret i 1949 af den nuværende ejer.

Efter rækken af auktioner og ejerskifter på Dronninglund er der praktisk taget intet ældre bohøve på godset.
Den nuværende ejer har måttet istandsætte og møblere alle hovedbygningens rum
– her den såkaldte Salomons stue i det sydvestre tårn.

Dronninglund pr. Dronninglund (fredet i kl. A)

EJER: Landsretssagf. Harald Høgsbro.
SAMLET AREAL: 309 tdr. land.
EJENDOMSVÆRDI: 325.000 kr.

Adgang til kirken og den ca. 4 ha store park.

AFSTANDE:
Ålborg 30 km, Hjørring 52 km.

Guldmageren kom i gældsfængsel, men han fik sin Sophie

Guldmageriet blev *Erik Langes* ruin. Mens hans kreditorer strammede grebet, mens der blev gjort klar til ham i gælds-fængslet, brugte han, hvad hans gods kunne indbringe til nye kostbare eksperimenter og til studierejser. Han var grebet af tanken. Til sidst kunne også kun alkymiens aldrig indtrufne mirakel redde *Erik Eriksen Lange*. I 1590 beordrede kongen ham til at tage ophold i gælds-fængslet, indtil hans skyld til kronen var betalt.

Den forgældede guldmager var en levende interesseret gæst i *Tyge Brahes* „filosofiske hus“, Uranienborg på Hveen – Tyge Brahes bror *Knud* var i 1584 blevet gift med Erik Langes søster *Margrethe*. Det var Tyge Brahes kemiske laboratorium, der trak – mente man. Men det viste sig at være *Sophie Brahe*, astronomens yndlingssøster og medhjælp. Det huede ikke Brahe-slægten, men Sophie og guldmageren trolovede sig. Bryllup havde staklen ikke råd til.

Sandsynligvis har Knud Brahe skaffet sin svoger ud af gælds-fængslet. Han havde i hvert fald ofret mange penge på ham,

Enkeltbygningen med de fire løgkuplede hjørnetårne har franske og italienske forbilleder – den er som type enestående i Danmark. Det har krævet mod og en enorm arbejdsindsats at erhverve det uhyggeligt forfaldne Engelsholm – en overgang brugt som sommerrestaurant – og indrette det til højskole. Men vovestykket er lykkedes. Brahes borg er genopstået i sin gamle pragt.

Ladegården, her set gennem et af vinduerne i hovedbygningen, er opført i 1737 under G. de Lichtenberg.

I begyndelsen af 1700-tallet – under Fr. Danneskiold-Samsøe og G. de Lichtenberg (våbnet over indgangsdøren) – blev Brahes trappetårn erstattet af den dobbelte stentrappe.

og omkring 1590 overtog han og *Margrethe Lange ENGELSHOLM* efter Erik Lange. Guldsmageren, der stadig ikke kunne rejse penge til bryllup, rejste udenlands.

Han blev gift med Sophie nogle år efter – i en kirke i Nordtyskland. Da Tyge Brahe forlod Danmark i 1596 efter sammenstødet med *Chr. 4.*, fulgte søsteren ham. Erik Lange døde i Prag i 1613, hans Sophie flyttede til Helsingør, hvor hun i en snes år arbejdede på sit store slægts-historiske arbejde – det findes nu på universitetsbiblioteket i Lund – og leverede horoskoper.

Knud Brahe blev ENGELSHOLMS store bygherre. Hans borggård, de fire hjørnetårne med de barokke løgkupler, er i hovedsagen det anlæg, der ses i dag. Det blev opført 1592–1593.

ENGELSHOLM var i Brahe'ernes eje indtil begyndelsen af 1700-tallet, da *Chr. 5.s* sønnesøn, *Fr. Danneskiold-Samsøe* overtog den for en kort periode. Det næste hundredår af godsets historie er præget af almindeligt forfald, indtil den borgerlige generalkrigskommissær *Chr. Petersen*, kaldet *Generalen*, fik samlet det spredte. Denne fremgang fortsatte i slut-

ningen af forrige århundrede til årene efter 1. verdenskrig under kammerherre *C. A. Rothe Bechs* næsten 50-årige ledelse.

I 30'erne havde Knud Brahes borg nået en sådan grad af forfald, at det nærmede sig vanrøgt. Borgen havde en overgang været sommerrestaurant. Ved tvangsauktionen i 1939 købte de to højskolefolk *Sune Andresen* og *Frede Boring* for 50.000 kr. borggården, parken og et stykke skov. Siden er anlægget blevet restaureret under kyndige arkitekter, og der er blevet opført lærer- og elevboliger til folkehøjskolen, nu en selvejende institution.

Engelsholm pr. Bredsten

(fredet i kl. A)

EJER: Den selvejende institution „Engelsholm Folkehøjskole“.

Adgang i week-end'en til parken uden for voldgraven. Foreninger og lignende kan efter henvendelse til forstanderen træffe aftale om besøg i hovedbygningen.

AFSTAND:
Vejle 15 km.

Han spøger endnu med tøndemål og strygestok

Mads Hastrups hovedbygning, set fra indkørslen. Indskriften over hoveddøren anfører opførelsesåret 1761. Den sidste gennemgribende restaurering gennemførtes i 1915 af 2. generation af den nuværende ejerslægt, dr. phil. Gudmund Schütte.

Justitsråden var ikke at spøge med. Han var evindelig i strid med sine nabogodsejere og med sine egne bønder. Om udskiftninger, kornmål, markskel og hvad som helst. Men han fik altid sin vilje. Andet tålte han ikke.

Nu havde han svoret, at bønderne skulle køre tiendekornet i ESKÆRS lade. Men lyse hoveder havde regnet ud, at der ikke var hjemmel i Kgl. forordning om tiendeydelsens aflevering til at kræve så lang kørsel. Leveringspligten måtte være

opfyldt et stykke før laden. Det ene ord tog det andet, som sædvanlig. Justitsråden havde svoret.

Men kgl. forordning turde han vel ikke sætte sig op imod. Bønderne læssede, den ene efter den anden, kornet af midt på ESKÆR mark.

Justitsråden *ville* have sin vilje. Han gav – tænderskærende må man tro – ordre til, at der skulle bygges en lade over korndyngen på marken.

Laden skal være blevet begyndelsen til Langesgaard, som justitsråd og general-

krigskommissær Chr. Lange, der var herremand på ESKÆR 1781–1797, byggede.

Chr. Lange var reform-mand. Han lagde driften på det forsømte gods totalt om og pressede på med inddigning, mergling og udskiftning efter de mest moderne udenlandske mønstre. Det var formodentlig først og fremmest hans reformiver, der gav anledning til alle uoverensstemmelserne.

Han fik ry af bondeplager. Og han er det ene af de tre spøgelse på ESKÆR.

Ved nattetid tumler han hvileløst omkring fra rum til rum på ESKÆR med sit forhadte tøndemål og strygestokken. Undertiden skal genfærdet have skikkelse af en sort hund. Der er endog dem, der har set justitsråden jage over markerne med sine landmålerstokke. Det har ikke passeret sallingboerne med den udstykning.

De to andre spøgelse er de Thise Trolde, to ulykkelige kvinder, der skal have været indespærret i ESKÆRS kælder, før de blev brændt som hekse.

ESKÆR er nævnt i skriftlige kilder fra begyndelsen af 1300-tallet, og de sengotiske kældre vidner om middelalderop-rindelsen. Den nuværende hovedbygning er opført 1761 af *Mads Hastrup*, ESKÆRS første ikke-adelige ejer. Borggårdsanlægget står i dag omtrent som på Mads Ha-

*Her var de Thise Trolde indespærret,
før de ulykkelige kvinder blev sendt på
bålet. I kælderen under hovedfløjen
hviler otte små krydshvælvinger på tre
svære midterpiller. Det er resterne
af den sengotiske bygning.*

strups tid, ladegården er for størstedelen ombygget. I rækken af ejere før Hastrup er slægterne *Lykke, Parsberg* og *Reventlow* repræsenteret.

ESKÆRS lindorme-sagn beretter, at en af gårdens ejere har lagt sig i den grad ud med lindormen, at den engang – der er ikke fastsat noget tidspunkt – vil dukke op af havet og jævne ESKÆR med jorden.

Den nuværende ejerslægt overtog ESKÆR i 1869. Siden er hovedbygningen blevet gennemgribende restaureret, der er blevet bygget en ny avlsgård, og jordtilliggendet er blevet væsentligt forøget.

Eskær pr. Jebjerg

(fredet i kl. A)

EJER: Godsejer H. Schütte.

SAMLET AREAL: 668 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 2.407.300 kr.

Adgang til voldgrav og gårdsplads, hvor parkering kan ske. Herfra er en kilometers spadseretur til henholdsvis skoven og stranden. I skoven, Sallings eneste, er en dyrehave med mufloner (vildfår), antiloper og rådyr. Interesserede kan efter skriftlig henvendelse træffe aftale om adgang til den middelalderlige kælder. Ved en markvej 1 km syd for gården findes et vejkors fra middelalderen.

AFSTANDE: Viborg 46 km, Skive 17 km.

Kendere af Chr. 4. i lyst og nød

I 1625, året da Chr. 4. kastede sig ind i den europæiske trediveårskrig, gik GAMMEL ESTRUP fra Brok'erne til Skeel'erne. De to mænd omkring det eneste slægts-ejerskifte i herregårdens historie var begge i Chr. 4.s allernærmeste omgivelser – men de var det på hver sin side af kongens nederlag ved Lutter am Barenberg og alle ulykkerne i Jylland, hvor først protestantiske, siden katolske lejetropper

hærgede, plyndrede og voldtog. Det var rigsråden *Eske Brok* og hans svigersøn *Jørgen Skeel*.

Eske Brok er en af de dagbogsforfattere i kredsen omkring Chr. 4., der har givet eftertiden celebre detaljer fra de vældige drikkelag i den danske konges velmagtsdage. Et kors med en enkelt tværstreg er i Broks dagbog signatur for en forsvarlig rus. Når det går meget hedt

til, får korsene en tværstreg eller to mere. Det gør det f. eks. i sommeren 1604, da Brok og andre rigsråder „siddet retterting” med kongen i Bergen. Gildernes række sluttes hos den norske statholder *Jørgen Friis*. Eske Brok sætter et kors med fire tværstreger i dagbogen og bemærker – man må formode med værkende hoved – *Libera nos domine* – Vorherre bevares.

I februar 1627 tillader Chr. 4. – hårdt

Det nuværende anlæg skyldes i det væsentlige Eske Broks ombygning 1610–25. Gammel Estrups placering blev valgt allerede i middelalderen, da den første borg blev bygget.

Borgens tidligste historie er kun dunkelt oplyst, men udramatisk har den ikke været. Det gamle Essendrop skal have været mellem de borge, Valdemar Atterdag lod ødelægge efter de jyske herremænds oprør i 1359.

presset – adelen at vælge en ny rigsmarsk. Nu er det slut med munterheden. Bitterheden over kongens fejlslagne krigspolitik, over skændslerne i Jylland og over de hårde ekstraskatter ligger bag disse forfatnings-forhandlinger og deres resultat: valget af Jørgen Skeel, den nye ejer af GAMMEL ESTRUP, til rigets marsk. Det huer ikke kongen – Jørgen Skeel hævder med skarphed adelens privilegier og særinteresser – men han må bøje sig.

GAMMEL ESTRUP fik sit nuværende navn – gården hed oprindelig ESSENDROP – og sit nuværende udseende med de kamtak-kede gavle under Eske Brok. Især under

den anden af Skeel'erne, *Christen* med tilnavnet *den Rige*, blev godset udvidet stærkt. Denne Christen Skeels guldmager-laboratorium findes i GAMMEL ESTRUPS sydvestlige hjørnetårn, men det var ikke guldmageriet, han blev rig af.

Under Skeel'erne på GAMMEL ESTRUP – der skiftes mellem fornavnene Jørgen og Christen – er den markering af uafhængighed i forhold til kronen, som Chr. 4. måtte bide i sig, tit kommet til udtryk.

Jørgen Skeel den yngre nægtede at lade sig optage i Chr. 5.s lens-adel. Det tog kongen så unådigt op, at han forbød sin myndling, komtesse *Ahlefeldt*, at blive

Det såkaldte »Grevens værelse« i herregårdsmuseet.
En barok-stue med en paradeseng fra Overgaard og et
loftsmaleri, formentlig af H. Krock. Bag tapetdøren
en »hemmelighed« – dvs. et toilet.

frue til GAMMEL ESTRUP. Men Skeel trøstede sig. Hans gods var nu så stort, at han kunne ride fra Viborg til Grenå på sin egen jord. Og desuden imponerede Femte Christians pragt og herlighed ham ikke. Han havde som ung haft sin gang ved Solkongens, Louis 14.s, hof i Versailles.

Under den *Jørgen Scheel* – navnet er nu blevet fortystket – der sluttede sin karriere som højt dekoreret overstaldmester

hos *Chr. 7.*, kulminerede pragten på GAMMEL ESTRUP. Herskabet havde 60 tjenende ånder.

Det fortælles om den første Jørgen Skeel, rigsmarsken, at han engang greb ind i en kamp mellem to underjordiske. Han hjalp den svageste, som i taknemmelighed spæde ham, at slægten Skeel aldrig ville blive overgået af nogen anden dansk adelsslægt, hverken i rigdom eller

kultur. Den tabende underjordiske føjede sin forbandelse til: der ville aldrig være mere end én søn i slægten. Måske er myten konstrueret af en bagklog. Begge spådomme holder næsten stik.

Manglende forståelse for tidernes ugunst førte til fallit og tvangsauktion på GAMMEL ESTRUP i 1825. Tre følgende Scheel'er fik en del rettet op, men de gamle tiders storhed var og blev forsvundet.

Der gøres stadig fund på Gammel Estrup. Så sent som i efteråret 1967 fandt man spor af en række fresker i et tårnværelse. Det er lykkedes at afdække dem.

Efter lensgreve Christen Scheels død i 1926 var godset splittet. Hans svigersøn, hofjægermester V. Uttental, erhvervede hovedbygningen og parken og skænkede begge dele til offentligheden på betingelse af, at den trefløjede renæssancebygning blev ramme om et historisk museum.

I 1930 blev herregården i snævringen mellem Helligbjerg og Allingå en selvejende institution under navnet „GAMMEL ESTRUP, Jyllands Herregårdsmuseum“. Museet rummer nu foruden vagtstuen, kapellet og riddersalen en række stuer med smukke stuklofter og malede paneler fra 1700-tallet og malerier, møbler m.m. både fra GAMMEL ESTRUP og andre jyske herregårde.

Gammel Estrup pr. Auning (fredet i kl. A)

EJER: „Gammel Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum“.

Intet tilliggende ud over en lille lund og parken.

Åbent hele året kl. 9–17. Adgang mod entre.

AFSTANDE:

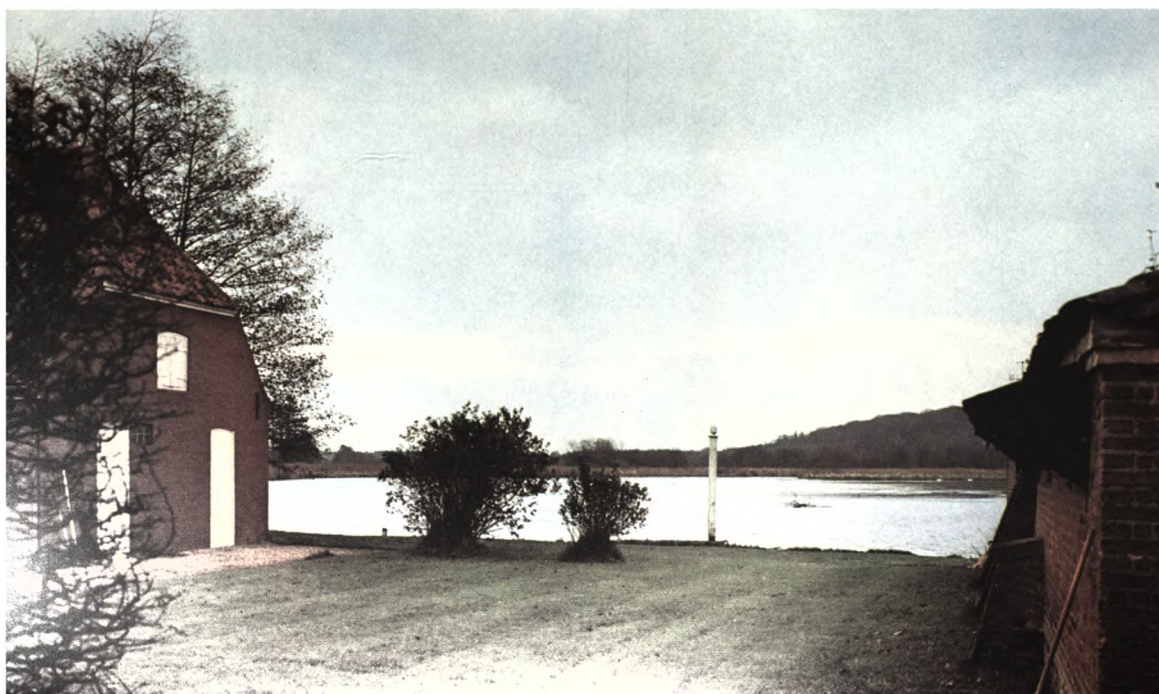
Randers 20 km, Grenå 36 km, Århus 41 km.

Måske var hun ikke så slem - den onde grevinde

Anna Sophie Rantzau, enke efter en sønnesøn af den vidtberømte rigsfeltherre Hans Schack til Møgeltonder – senere Schackenborg – er den energiske frue til enkesædet GRAM. Og som næsten alle andre energiske kvinder, der har administreret herresæder, har hun fået et dårligt eftermæle. Foretagsomme herremænd ved man hvad er, men kvinder, der kræver hårdt arbejde, opfattes gerne som grusomme. Og grusommere bliver de, jo mere de kommer på afstand.

Det røde barokslot, opført i slutningen af 1600-tallet, var gennem halvandet århundrede Schack-slægtens enkesæde. Slottets udseende i dag skyldes i alt væsentligt Anna Sophie Rantzau, der satte sin smag igennem med al den foretagsomhed, der skaffede hende et så dårligt eftermæle.

I en kendt engelsk rejsebeskrivelse fra 1700-tallet fremhæver forfatteren promenaderne i Gram slotspark som de smukkeste, han nogensinde har set. Parken og skoven med søen er i dag et yndet udflugtsmål; fra flere punkter er der et vidt udsyn over »det gamle danske land«.

Flere generationer på GRAM har kaldt Anna Sophie Rantzau „den onde grevinde“. Hun skal have bundet en ulykkelig kammerpige til en hed kakkelovn, og hun skal have kvalt et barn, hun i sin enkestand fik med en kammerjunker.

Som sædvanlig kan ingen af grusomhederne bevises. Det kan derimod grevindens omsorg for børnenes opdragelse. Hun byggede skoler for Gram-bøndernes børn.

Anna Sophie Rantzau købte GRAM af sin stedsøn i 1736, mens hun residerede på slottet som enke. Det røde barok-slot, opført under Hans Schack i slutningen af 1600-tallet, har i dag i det væsentlige det udseende, det fik i grevindens tid.

Det gamle GRAM – *Valdemar Sejrs* borggård på et voldsted ca. 3 kilometer fra det

nuværende slot – blev krongods på grund af beliggenheden ved alfarvej og ved et vigtigt overgangssted over en å. Forskellige holstenske slægter har siddet på borgen: *Limbek, Reventlow, Buchwald*.

Chr. 4. købte GRAM til den pommerske *Dionysius von Pudewils*, diplomaten, der var hofmarskal for den udvalgte prins Christian. Efter *Torstensson-fejden*, kom gården på tvangsauktion – den var blevet plyndret, og i forvejen stod det sløjt til med finanserne. Køber var *Christoffer Rantzau*. Han ejede GRAM én eneste dag, så solgte han til Hans Schack.

Til 1821 var det nye GRAM i Schack-slægtens besiddelse, fortrinsvis anvendt som enkesæde. *Sophie Dorothea Marschalck*, overhofmesterinde for *Chr. 5.s* dronning *Sophie Amalie*, udvidede parken med terrasser, alleer og „vandkun-

ster“. Til slotssøen fik hun bygget en ro-båd, der kunne rumme en snes mennesker – omkring et spisebord.

*Brockenhuus-Schack'*erne overtog GRAM i 1821. Denne slægt har betydet meget for danskheden på egnen – ved afstemningen før Genforeningen stemte samtlige vælgere i GRAM godskommune dansk.

I 1938 blev slottet, søen og en del af lunden med landets ældste fyrretræer (de er fra 1700-tallet) frivilligt fredet.

I befrielsesåret blev GRAM og NYBØL godser omdannet til et aktieselskab med kaptajn *Jens K. B. Brockenhuus-Schack* som leder. Det landbrugsfaglige speciale er en fælles mekaniseret løsdriftstald.

GRAM slotskro fra 1714 har i perioder været ude af godsets eje, men er altid blevet købt tilbage, sidst i 1907, da kroen var lige ved at komme på tyske hænder.

Gram slot pr. Gram

(fredet i kl. A)

EJER: Gram og Nybøl godser A/S.

SAMLET AREAL: 3.313 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 7.720.000 kr.

Parken (5 ha med sø) er tilgængelig.

AFSTANDE:

Esbjerg 52 km, Haderslev 34 km, Ribe 22 km.

LØVENHOLM

Han vragede en konges barnebarn – det var uklogt

Det tegnede så lovende for ridder *Christian Ditlev* af den mægtige Rantzau-slægt. En strålende skæbne var næsten forudbestemt for ham, og med overtagelsen af rigsgrevskabet Rantzau og grevskabet LØVENHOLM var han formodentlig landets rigeste jorddrot. Rantzau nåede at blive landråd og vicesatholder. Så gik det skævt for ham.

Det begyndte med, at han bestemte sig om. Han ville ikke gifte sig med den datter af statholder *Ulrik Frederik Gyldenløve*, han var trolovet med. Sagen var mere end pinlig – det var *Frederik 3.s* barnebarn, den vægelsindede greve vragede. *Ulrik Frederik Gyldenløve* var søn af *Frederik 3.* og *Margrethe Pape*. Han deltog i krigene 1657–60 og udmærkede sig i slaget ved Nyborg. Skønt han allerede i forvejen var hemmeligt gift med *Sofie Urne*, ægtede han 1660 *Marie Grubbe* fra Tjele. Men det er en anden historie.

Det brudte ægteskabsløfte blev takseret til en erstatning på 30.000 specie daler. Men nu var greve Christian blevet vanskelig – han nægtede at betale. Dermed var han en færdig mand. Han blev afsat som vicesatholder, og kronen inddrog 1732 grevskabet LØVENHOLM.

Rantzaus yngre bror, *Wilhelm Adolph*, satte sig i besiddelse af rigsgrevskabet

Rantzau – Chr. Ditlev var på det tidspunkt fængslet i Spandau efter en strid med den preussiske konge. I 1719 erobrede den løsladte greve rigsgrevskabet tilbage i spidsen for en skare lejede soldater.

I november 1721 døde greve Chr. Ditlev, ramt af et skud under en sneppejagt. Det var ikke et vådeskud. Morderen blev pågrebet og erklærede, at han havde dræbt greven efter ordre fra greve *Wilhelm Adolph*.

Den yngre Rantzau døde som livsfange på Akershus.

LØVENHOLM er opkaldt efter dyret i Rantzau'ernes våben. Navnet blev anerkendt, da *Ditlev Rantzau* – Christian Ditlevs far – i 1674 fik hovedgården GJESINGHOLM ophøjet til grevskab.

Indtil Reformationen havde GJESINGHOLM tilhørt klosterbrødre – først johannitterne i Viborg, siden benediktinerne i Essenbæk. Rigsmarsken *Erik Eriksen Banner* – en af de adelige hærførere, der slog det nordjyske bondeoprør under skipper *Clement* ned – var den første besidder efter kronens overtagelse. Hans søn, *Anders Banner*, lod østfløjen af den nuværende hovedbygning opføre ca. 1576. I 1640'erne blev borganlægget fuldført med Rantzau'ernes sydfløj med tårn.

Hovedbygningen set fra sydvest. Chr. Rantzau (1614–63), der lod sydfløjen opføre, var sin tids mægtigste jorddrot, statholder i hertugdømmerne og rigsgreve. På sin lille besiddelse Gjesingholm har han næppe opholdt sig meget.

Sådan boede fangerne på Løvenholm. Slottets fangehul er af den »udvendige« type – det var nemt at holde opsyn med.

LØVENHOLMS skæbne i det 18. århundrede er præget af mange ejerskifter. *Fønss'erne* var de eneste, der satte deres præg på godset i denne periode; deres ejerskab opførte i 1811.

I 1929 købte Gammel Estrups redningsmand, hofjægermester *V. Uttental*, LØVENHOLM på tvangsauktion. Siden 1947 har gården tilhørt det fond, Uttental oprettede. LØVENHOLM er nu kollegium for 60 drenge fra Grenaa Gymnasium og sæde for en lejrskole. I parken er hofjægermester Uttental begravet i et mausoleum.

– og sådan boede hundene –
standsmæssigt og lunt. Løvenholms
hundehus er grundmuret.

Løvenholm pr. Auning
(fredet i kl. A)

EJER: Løvenholm Fonden.
SAMLET AREAL: 5.937 tdr. land.
EJENDOMSVÆRDI: 7.894.000 kr.

Parken med mausoleum er tilgængelig.

AFSTANDE: Århus 44 km, Randers 30
km, Grenå 32 km.

Et hårdt slag for Røverne fra Rold

Der er ikke rigtige røvere i Rold mere – på røverborgens sted ligger nu en statelig renæssancegård med helt uskadelige beboere: børnehavebørn.

„For at landet skal desbedre komme til fred og ret og skel end det i den sidste tid har været“ påbyder dronning Margrethe i 1396, at borgen NØRLUND i den sydvestlige udkant af Rold skov og to borge i nærheden skal rives ned – „da det blev byggt til et røverskjul og ej til et herresæde.“

Det må have været et hårdt slag for de røvere fra Rold. Men de havde votet sig for langt frem i årene op til dronning Margrethes lov af 1396, der også forbyder „at nogle flere borge eller barfred bygges.“ Efter overleveringen reagerede dronningen, da ugerningsmændene røvede en brud hjem til NØRLUND.

Valdemar Atterdag skal have haft de samme problemer med røverborgen. Også han skal have ladet NØRLUND rive ned.

Rigsråden Peder Lykke overtog det ny NØRLUND omkring 1515. Det var Peder Lykke, der som lensmand på Aalborghus helt blev overrumplet af skipper Clements bondeoprør. På marchen mod syd fra Ålborg afbrændte bondehæren NØRLUND.

Christoffer Urne til Rygaard blev ejer af NØRLUND i midten af 1500-tallet, men hans hustru, Kirsten Lykke, styrede godset det meste af hans ejertid. Urne kunne ikke vare sin mund, når han var drukken – udstødte trusler og forbandelser uden persons anseelse. Det kostede ham ti års forvisning til Gulland at beskyldte kansler Johan Friis for at have ombragt Christoffers morbroder biskop Joachim Rønnow med gift. Efter sin løsladelse udfordrede han en landsdommer til duel, hvad der kostede hans kautionister 10.000 daler.

Ludvig Munk, Kirsten Lykkes søn af

første ægteskab, overtog NØRLUND omkring 1570. Han var blevet sat fra bestillingen som lensmand i Norge på grund af alle tænkelige overgreb, plyndring og mishandling. Formodentlig for en del af de penge, han havde skrabet sammen i tvillingriget, opførte han den nuværende hovedbygning 1581–97.

Placeringen midt i det sumpede terræn har sagnet en forklaring på: den unge Ellen Marsvin, der blev gift med Ludvig Munk i 1589, forlangte for at give sit jorod, at Munk skulle bygge det fælles hjem der, hvor hun kastede sin ring.

Sandheden er meget lidt romantisk. Den 17-årige jomfru blev tvunget til at gifte sig med den midaldrende herre-

mand, der havde ry for at være rå og brutal – og var det.

Det var Ellen Marsvin, der i 1615 modtog Chr. 4.s frierbrev, som gjaldt hendes og Ludvig Munks 16-årige datter, frøken Kirsten. Kirsten Munk og Chr. 4. blev „gift“ ved nytår, og i 1616 fik Ellen Marsvin kongens tilladelse til at sælge NØRLUND „til bedste“ for Kirsten Munk.

Rækken af ejere på NØRLUND er meget lang. I 1855 lod A. Th. Schütte et ottekantet trappetårn afløse det faldefærdige runde tårn fra Ludvig Munks tid.

Den sidste private ejer, direktør G. A. Hornemann, overdrog NØRLUND til en stiftelse. Nu tilbringer københavnske børnehavebørn sommerferien på borgen.

*Den rigt udskårne dør
i Nørlunds hall dateres ca. 1595.
De væsentligt yngre geværer
i hall'en er af dyr,
nedlagt i Rold Skov.*

*Under krydshvælvingerne i vestfløjens
nordre sal står »Kirsten Munks
seng«. Det passer ikke, sengen må være
lavet flere årtier efter, at Kirsten
Munk havde forladt Nørlund.*

Nørlund pr. Arden (fredet i kl. A)

EJER: Stiftelsen Nørlund.
SAMLET AREAL: 3.352 tdr. land.
EJENDOMSVÆRDI: 6.597.000 kr.

Adgang til have (2,5 ha) og gårdsplads
kun efter skriftlig henvendelse 14 dage
forud.

AFSTANDE:
Ålborg 39 km, Hobro 18 km.

Tre gange måtte præsten mane for genfærd

H. C. Andersen skriver fra NØRRE VOSBORG til B. S. Ingemann, sommeren 1859:

– Gaardens Kapel er forandret til Gjæsteværelse; der sover jeg. En hvid Dame viser sig paa dette Sted, men hun har endnu ikke besøgt mig; hun veed vel, at jeg lider Spøg, men ikke Spøgeri.

– Her i Kjælderen er det, at Taterkvinden Lange Margrethe sad; hun havde re-

vet Fosteret ud af fem frugtsommelige Koner for at spise det varme Barnehjerte og meente, at naar hun havde ædt det syvende, kunde hun gjøre sig usynlig.

De underjordiske på NØRRE VOSBORG har uafviseligt deres roller i gårdens historie, også den nyere. I etatsråd A. E. M. Tangs tid – etatsråden var ejer, da H. C. Andersen besøgte gården – glemte man

Overleveringen hævder hårdnakket, at Knud Gyldenstjerne har brugt materialer fra Skærum Kapel til sin østfløj på Vosborg – det er derfor, han ikke fik fred i sin grav. Der er ikke noget i vejen for, at overleveringen har ret.

aldrig at sætte mad ud til de små mænd. VOSBORGS nisser har været af den godmodige slags. De hjalp, hvor de kunne, sagde man.

Ved tre kendte lejligheder har der måttet tilkaldes professionel gejstlig bistand til bekæmpelse af onde magter:

Knud Gyldenstjerne, den sidste katolske biskop i Fyns Stift, opførte NØRRE VOSBORGS nuværende østfløj, efter sigende med materialer, han havde skaffet sig billigt – ved at rive en kirke ned. Derfor fik han ikke fred i sin grav. Der krævedes dog ikke større åndelig kraft til at mane den tidligere biskop i jorden, end at en student kunne klare sagen.

Generalmajor *Hermann Frans von Schwanewede*, NØRRE VOSBORGS ejer 100 år senere, blev besat af djævelen og måtte have en præst til at redde sig. Han ansås for at være en troldmand selv, man sagde, han kunne gøre soldater af siv. Han blev draget til ansvar for et drab, en af hans folk havde begået på den hidsige herremands ordre. *Chr. 5.* greb ind til fordel for sin officer: – Stæk mig ikke svanens vinger, at den ej længer kan flyve.

Besidderen midt i 1700-tallet, *Henrik Johan de Leth*, gik igen i lang tid efter sin død, men en præst fik bugt med genfærdet. de Leth havde frygtelige gerninger på samvittigheden. En havemand havde han slået ihjel, og en tjenestedreng havde han pisket til døde for tyveri af en sølvske, som senere blev fundet.

Det første VOSBORG på de lave engdrag ned mod Nissum Fjord blev bygget i 1300-tallet af den mægtige *Niels Bugge* til Hald. Det skal være blevet spået ham,

Sådan så et pigekammer ud på Nørre Vosborg i forrige århundrede. Det fortæller noget om svælget mellem de sociale lag i herregårdens sluttede samfund.

at en mand i en blå kappe ville komme fra vest og omstyrte borgen. I 1532 rev en stormflod det meste af VOSBORG væk. Gården blev flyttet til det sted, hvor den ligger nu og omgivet af meterhøje jordvolde til værn mod manden i den blå kappe, havet. Kort efter denne flytning opførtes Gyldenstiernes østfløj.

Det sidste medlem af ejerslægten Tang, overretssagfører J. F. Krarup, overtog i 1946 bygningerne, der er blevet pietetsfuldt restaureret. Overretssagføreren døde i 1966, og hans enke fortsætter arbejdet.

Porttårnet ved den østre indkørsel er opført i 1790 af den daværende ejer, Ringkøbing-købmanden Peder Tang.

Spådommens mand i den blå kappe har flere gange grebet ind i Vosborgs historie – voldsomt ved stormfloden i 1532. Som værn mod havet blev der opført et dige-system, der eksisterer endnu.

Nørre Vosborg pr. Vemb (fredet i kl. A)

EJER: Fru Margrethe Krarup.
SAMLET AREAL: 380 tdr. land.
EJENDOMSVÆRDI: 934.000 kr.

Parken (ca. 5 ha) tilgængelig om formiddagen, borggården kun efter aftale.

AFSTANDE:
Viborg 70 km, Holstebro 19 km, Ringkøbing 28 km.

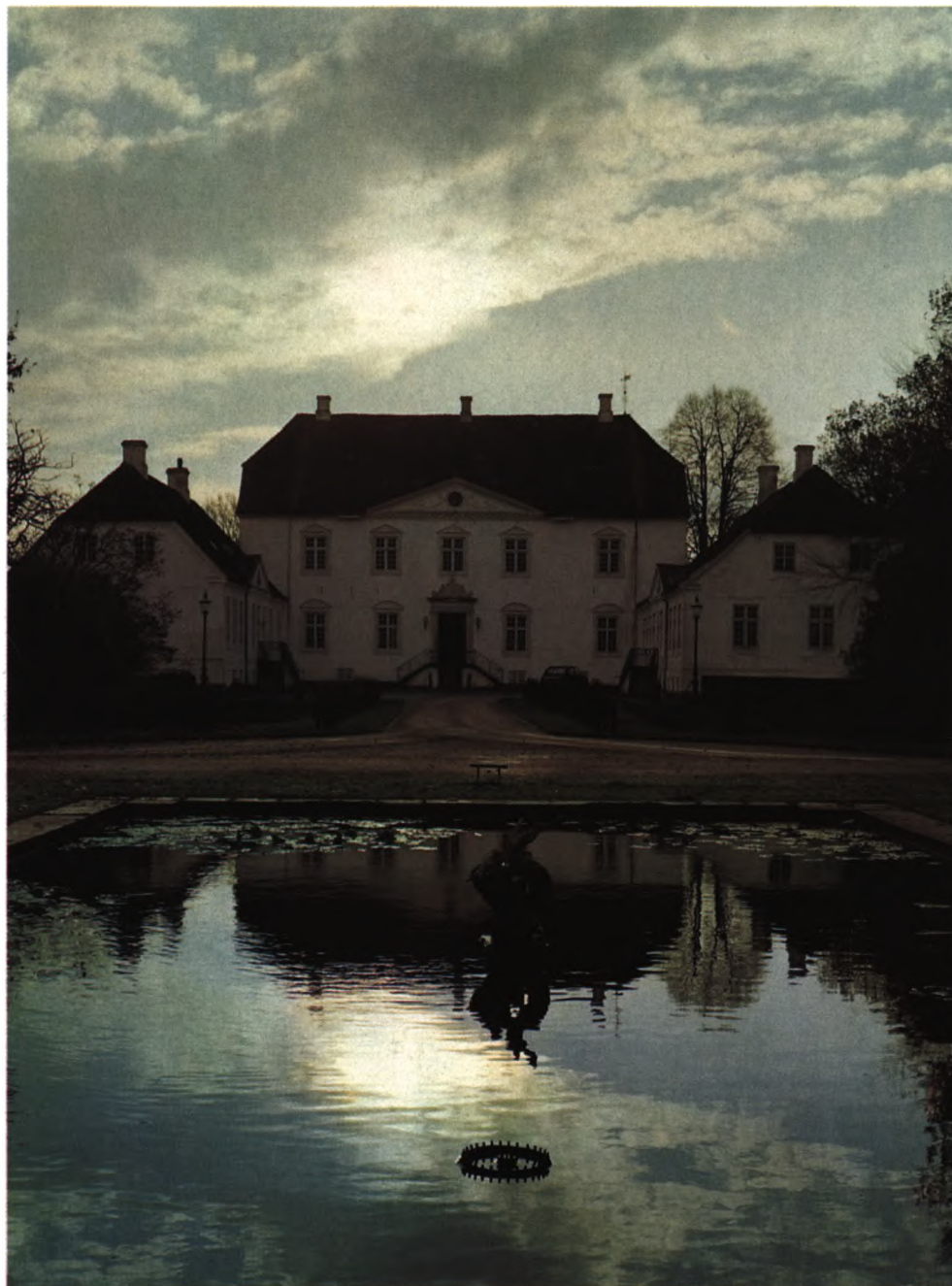
Den guddommelige magt, samlet hos én

Peder Reedtz var i et af de første kuld unge adelige elever på Sorø Akademi efter oprettelsen i 1623. Det nye akademis fornemste formål var at indføre disse vordende samfundsstøtter i statskundskab og politik – den ældre generation ville formentlig med forfærdelse have overværet sønnernes møde med de nyeste europæiske strømninger i forfatningsretten. Disse unge mænd, der i deres fædres ambitioner var mindst adelige rigsråder, slugte i Sorø tidens europæiske ideer: om magten samlet hos en enkelt person, om fyrsters guddommelighed, den kongelige magts ubundethed af menneskelige love. De adelige fædre betalte.

Da *Frederik 3.* blev hyldet som arvekonige på pladsen foran Københavns Slot den 18. oktober 1660, var det *Peder Reedtz*, der oplæste eden, stændernes deputerede aflagde, inden de knælende kysede majestæternes hænder. Den kongelige enevælde var realiseret, og *Peder Reedtz'* egen stand fik, som det hedder, de samme rettigheder som borgere, præster og bønder – nemlig ingen.

Peder Reedtz, den lærenemme Sorøakademist, blev efter enevældens indførelse overøst med hæder, han blev præsident for kancelli-kollegiet og kongelig kansler, og han beholdt disse poster, selv om ham under *Chr. 5.* kom til kort i spillet mod *Peder Schumacher* om Kgl. Majestæts gunst.

Major Niels Juel Reedtz har givet Palsgaard sit nuværende klassicistiske udseende. 1803–06 byggede han den gamle borggård om og opførte sidefløjene i sin egen tids enkle formsprog.

Den norske diplomat, baron
Fritz Wedel Jarlsberg moderniserede
omkring århundredskiftet
Palsgaards hovedbygning og anskaffede nyt
inventar – som dette fra »Røde stue«.

Palsgaards omgivelser – her et parti fra
parken – er præget af direktør E. V. Schous
ideer om landskabspleje.

I 1665 overtog Peder Reedtz som hovedkreditor det gamle PALS GAARD – dengang et borggårdsanlæg fra ca. 1500. Med Reedtz'erne indtrådte en stabil vækstperiode for PALS GAARD – godsets tidligere historie kendes væsentligst fra retsreferater – der har været ført uendelige slægts-trætter om besiddelsen.

Under slægten Reedtz gik godset i arv fra far til søn i 200 år – ret hyppigt, ingen af Reedtz'erne blev ældre end omkring 40. Under Niels Juel Reedtz skabtes 1803–06 det nye, hvidkalkede PALS GAARD med det klassicistiske præg.

Holger Chr. Reedtz – udenrigsminister 1850–51 – lod pavillonen i PALS GAARDS park bygge som et observatorium, hvor han kunne dyrke sine astronomiske interesser. Det skyldes den samme Holger Reedtz, at parken indeholder en række fremmedartede og sjældne vækster.

Holger Chr. Reedtz' enke, født komtesse Krag-Juel-Vind-Frijs, giftede sig

med Grundtvig og flyttede med ham ind på Tuborg.

Direktøren for Otto Mønstedts margarinefabrik i London, E. V. Schou, købte PALS GAARD i 1908. Direktør Schou anbragte en kemisk virksomhed med tilknytning til margarineindustrien ved godset og realiserede i øvrigt i vid udstrækning sine ideer om en forening af

det industrielle og det landbrugsmæssige. En række arbejderboliger er blevet opført, der er skabt en byplan for en villaby ved Juelsminde, og nogle af E. V. Schous ideer om landskabspleje er ført ud i livet.

E. V. Schous projekter beskæftiger stadig familieaktieselskabet og de tilknyttede fonds.

Palsgaard pr. Juelsminde

(fredet i kl. A)

EJER: A/S Schou-Palsgaard.

SAMLET AREAL: 1679 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 6.209.700 kr.

Parken (32 ha) er gratis tilgængelig alle hverdage ved henvendelse i gartneriet kl. 9–17, lørdag kl. 9–12.

AFSTANDE: Horsens 20 km, Vejle 36 km.

Lærde Holger og alle de andre Rosenkrantz'er

Lysthuset i ROSENHOLMS park hedder *Pirkentavl*, og *Pirkentavl* var et yndet renaissance-brætspil. Men det er alvorligere sysler end brætspil, der har placeret dette lysthus i dansk åndshistorie: lærde teologiske studier, stille andagt, oplæring til fromhed.

Lærde Holger – utvivlsomt den mest navnkundige af den lange række af Rosenkrantz'er på ROSENHOLM – gjorde RO-

SENHOLM til et lille akademi og *Pirkentavl* til et lille refugium i de tyve år fra 1596, da han overtog ROSENHOLM, til 1616, da han indtrådte i rigsrådet kaldet af Chr. 4., „efterdi en ganske hob af rigens råd ved døden, er henkaldet, og en part af dem, der igenlever, gamle og uformugomme ere“.

Holger Rosenkrantz var på ingen måde „uformugsom“. Hans teologi havde eu-

Renæssanceslottet Rosenholm har i over 400 år tilhørt Rosenkrantz'erne.

Midt i 1800-tallet blev slottet reddet fra almindeligt forfald; efter en omfattende restaurering fremtræder Rosenholm stadig i sin gamle skønhed.

ropæisk ry, selv om ingen af hans latinske afhandlinger var blevet trykt. Studenter samlede sig om ham, slægt og venner

Pirkentavl, »Lærde« Holger Rosenkrantz' lysthus (th.), er blevet kaldt Jyllands første universitet.

sendte børn i stort tal til opdragelse på ROSENHOLM.

Lærde Holgers udgangspunkt var den lutherske ortodoksi, den reaktion mod *Philipp Melanchthons* teologi, der havde grebet den unge Rosenkrantz i studieårene i Wittenberg i 1590'erne. Denne „lærens enhed“ var ny og ukendt for det teologiske hierarki i Danmark, da Lærde Holger instituerede sig som åndelig fader for akademiet på ROSENHOLM. Den slog først igennem nogle årtier senere – men da var Lærde Holger forlængst kommet meget videre. Han havde vendt sig mod goldheden i ortodoksien, afvist filosofisk indblanding i kristelig teologi, anvist »troens grund«. Det blev hans tragedie.

I 1627 insisterede han på at blive fritaget for hvervet som rigsråd - han havde på denne post virket for bl. a. opførelse af Regensen og oprettelsen af Sorø Akademi. Han følte, at han havde svigtet sit teologiske kald, men, han mødte ingen forståelse for beslutningen. Han forlod rigsrådet, skriver Chr. 4. arrigt, „den tid religionen, Vor person og hans fædreland stod i største fare“ (*Wallensteins* – katolske – tropper stod i Jylland).

I 1642 indsendte Holger Rosenkrantz første del af sit hovedværk til det teologiske fakultet ved Københavns Universitet. Det blev afvist. Det var ikke ortodokst nok. Værket udkom aldrig. Nu eksisterer kun et brudstykke af det.

ROSENHOLM har været i Rosenkrantz'ernes eje, siden *Frederik 2.* en snes år efter Reformationen mageskiftede den beskedne *Holmegård* – fra 1400-tallet – til *Jørgen*

Mange af Rosenholms smukke interiører skyldes gehejmeråd Iver Rosenkrantz (1674–1745), der efter sin ministertid ønskede at bo lige så herskabeligt på landet, som han havde gjort i hovedstaden.

*Rosenholm er ikke et museum, men et herregårdshjem, der er åbnet.
Her riddersalen med det store lærred af Frederik 5. Over kaminen Tobias Gempelins
portrætter fra 1589 af Jørgen Rosenkrantz og Dorthe Lange.*

Rosenkrantz, Lærde Holgers far. Jørgen Rosenkrantz lod opføre det væsentligste af den ejendommelige renæssancegård, vi kender i dag.

Hans efterkommere tæller en række store personligheder. Det gør hans forfædre også. Der er god mening i, at *Shakespeare* i »Hamlet« (trykt første gang i 1603) lader den ene af de adelsmænd, der ledsager prinsen af Danmark, hedde Rosenkrantz. Om den europæisk kendte slægt hedder det på Shakespeares tid, at „er den end ikke den ældste, mest berømte og talrigeste i dansk adel, så har den dog frembragt det største antal berømte og fortjente mænd.“ [Om Shake-

speares Rosenkrantz: se under Egeskov].

Lærde Holger var plaget af økonomiske vanskeligheder – ved vi fra den regnskabsbog, hans hustru, *Sophie Brahe*, førte 1627–40. De mange studerende gæster, børnenes udenlandsrejser og hvervet som rigsråd gjorde dybe indhug i indkomsterne, og helt galt blev det, da Lærde Holger påtog sig kautionsforpligtelser for sin forgældede svoger, *Ejler Quitzow* på Lykkesholm. Det blev den lærde herremands efterfølgere, der udbyggede godset og gav hovedbygningen sin nuværende form.

Økonomisk gik det rigtig godt igen i 1830'erne, da *Hans Henrik Rosenkrantz*

Vinterstuen med Dorthe Langes og Jørgen Rosenkrantz' skab og Karel van Manders berømte billede af Leonora Christine.

tog styret på det efterhånden stærkt forgældede gods. En klog økonomisk politik satte ham i stand til at foretage en tiltrængt gennemgribende restaurering. Personlig var han så sparsommelig, at han brugte en fjællenvogn som herskabskaret.

H. H. Rosenkrantz' søn og arving døde som ung legationssekretær i Paris under belejringen i den fransk-tyske krig. Hans hustru og parrets nyfødte søn slap væk fra den belejrede hovedstad.

Jørgen Rosenkrantz' og Dorthe Langes våbentavle over porten til borggården. Den bærer årstallet 1567, året da slottet stod færdigt, næsten i sin nuværende skikkelse.

Dennes søn, Hans Rosenkrantz, nationalbankdirektør og landbrugskyndig forstander for Herlufsholm, var gift med *Christiane*, født *komtesse Wedell* og drev godset til 1936, da vanskelige arveforhold bevirkede, at kun slottet med park og skov overgik til den nuværende ejer.

Gobelenen i Hjørnestuen indgår i en gobelin-serie »Arstiderne«. Flamsk eller engelsk fra omkring 1700.

Rosenholm pr. Hornslet (fredet i kl. A)

EJERE: Lensbaron Holger Rosenkrantz og lensbaronesse Karin, født Ljunglöf.

SAMLET AREAL: 160 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 625.000 kr.

Adgang til slottet mod entré i tiden 1. april – 1. december fra kl. 10–11,30 og 13,30–17,30. Dog er der normalt i juni og juli måned lukket fredag eftermiddag.

Større selskaber, som i denne periode ønsker adgang, kan træffe aftale på telefon Hornslet ((06) 19 91 11) nr. 10 og 146.

Til museet Rullestuen, der rummer det største samlede fund af husgeråd fra renæssancen nord for Alperne – især fremdraget ved oprensning af voldgravene, er der ligeledes adgang mod entré.

Cafeteria og konditori, tlf. Hornslet 346.

AFSTANDE: Århus 22 km, Randers 27 km.

Den splittergale heksejæger gjorde de til statsråd

Har han brugt det brændende svovl? Har han strakt deres lemmer? Har han skruet deres tomter? Generalfiskalen udspørger skarpretteren i Århus. Og mestermanden bekræfter: de mistænkte kvindfolk er blevet pint efter forskriften. Men mest har han „svømmet dem“ i borggraven eller Smededammen ved RUGAARD.

Vandprøven holdt herremanden på RUGAARD mest af. Helst skulle han være midtpunktet i en beundrende skare, mens de kvinder, han havde rejst proces imod, blev bundet og kastet i graven af bødlen. Reddede de sig, ventede heksebålet dem.

Jørgen Arenfeldt til RUGAARD befandt sig glimrende i den atmosfære af rædsler, han skabte om sig selv og sit gods. Han så trolddom overalt, sendte den ene ulykkelige på bålet efter den anden. I 1680'erne drev han sin private heksejagt. Den blev først indstillet, da han kom for skade at udse nogle kvinder fra Århus til sin næste bålfærd. De var for velanskrevne til, at han kunne få dem slæbt for skarpretteren og på bålet. 1686 blev Jørgen Arenfeldt dømt til at gøre afbigt på Viborg Landsting og betale en klækkelig bøde.

Fiskalens undersøgelser af de afsluttede hekseprocesser førte til en regeringsordre: for fremtiden måtte ingen hekse-

I det ene af Hans Axelsens ottekantede hjørnetårne blev der i slutningen af heksejægeren Jørgen Arenfeldts ejertid indrettet et rum, hvori den forgældede herremand kunne søge skjul for påtrængende kreditorer.

Kuske opfordres til forsigtig færdsel på de smalle veje mellem avlsbygningernes lave længer. Avlsgården blev efter en brand genopført i 1911.

dom eksekveres, før Højesteret havde prøvet sagen.

Jørgen Arenfeldt rejste ikke flere hekseprocesser. Men der blev ikke krummet et hår på denne splittergale herremands hoved. Han blev udnævnt til kancelliråd – senere også til etatsråd – hvad der må have tiltalt galningens sagnomspundne forfængelighed.

Den gale etatsråd var den næstsidste af Arenfeldt'erne på RUGAARD. Han ruinede sig – vistnok for en stor del ved at føre processer – og det lykkedes ikke hans søn at rette boet op.

RUGAARD har i dag omtrent det udseende, borgen fik af *Hans Axelsen Arenfeldt*, der lod den røde hovedlænge med de ottekantede tårne opføre i 1580'erne. I 150 år tilhørte godset bygherrens slægt.

En lang vækstperiode oplevede RUGAARD under rådmand *Hans Peter Ingerslev*, der blev eneejer omkring 1800. Denne fremragende landmand huskes mest for sin indsats for ideen om at gøre Gudenåen til en sejlbar kanal.

I nyeste tid har RUGAARD i slægten *Mourier-Petersen* haft en række dygtige landmænd og administratorer. Kammerherre, hofjægmester *P. P. C. Ferdinand Mourier-Petersen*, der overtog godset i 1857, var Hedeselskabets formand fra selskabets stiftelse i 1866 til sin død i 1898. Som *Dalgas* og *Morville* har denne forkæmper for opdyrkningsagen fået sin statue. Den står i udkanten af skoven ved RUGAARD.

I 1967 overdrog hofjægmester *Chr. Mourier-Petersen* fire femtedele af RUGAARD gods til sine fire døtre.

Rugaard pr. Hyllested

(fredet i kl. A)

EJERE: *Barbara Marie Elisabeth, Inger Anette, Ida Regitze Sophie, Astrid Birgitte* og hofjægmester *C. Mourier-Petersen*.

SAMLET AREAL: 1750 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 6.719.900 kr.

Gårdsplads og park er tilgængelige – parken ved henvendelse til gartneren.

AFSTANDE: Århus 50 km, Randers 57 km.

Sagkyndig bistand i krig, der truede med at udslette to kongeriger

– Så skal da det velkommen, der bydes af de tusinder, der fra det genvundne land er stævnet hid i dag, lyde så varmt og så hjerteligt, som det alene kan lyde fra befolkningen sønden å til Danmarks konge og Danmarks folk.

– Vi skal være dig gode og trofaste sønner og døtre, Danmark, det lover vi dig i dag – det giver vi dig håndslag på, *Kong Christian*.

Lensgreve *Otto Didrik Schack*, konstitueret amtmand i Tønder, der som formand for den nordslesvigske vælgerforening bød kongen velkommen til genforeningshøjtideligheden på Dybbøl 11. juli 1920, var 10. generation efter den første danske Schack – feltmarskallen, der blev tilkaldt som militær sagkyndig til en krig, der truede med at udslette det dansk-norske dobbeltmonarki.

Hans Schack, der på mødrene side var af sønderjysk afstamning, havde under Tredivårskrigen tjent *Chr. 4*. Da krigen mod *Carl 10. Gustav* stod for døren, overtalte *Frederik 3.* ham til igen at gå i dansk tjeneste – han var på det tidspunkt Hamborgs kommandant. 1658 udnævntes han til generaløjntant, 1659 til feltmarskal. Han var Københavns kommandant under belejringen i 1659 og svenskernes mislykkede storm natten til 11. februar.

Sammen med feltmarskal *Eberstein* rettede Schack i slutningen af 1659 et dobbeltangreb mod det svenskebesatte Fyn. 14. november knuste Schacks soldater – først og fremmest det nederlandske infanteri – den svenske styrke nordvest for Nyborg.

Feltmarskal Schack, der spillede en vis

Den fredede Slotsgade i Møgeltønder har tidligere hørt til grevskabet. Den hvide bygning til højre er Slotskroen, der tilhører lensgreven.

rolle omkring stændernes og kronens statskup ved enevældens indførelse i 1660, fik af *Frederik 3.* MØGELTØNDERHUS – i middelalderen en borg under Ribe bispestol – i len. Han købte godset og lod de tre hvide barok-fløje opføre. Besiddelsen blev udvidet væsentligt, og *Hans Schacks* søn fik godset ophøjet til grevskabet SCHACKENBORG.

Borgen havde i middelalderen ligget som en fremskudt forpost i de ufredelige grænseegne mellem dansk og frisisk område og var mange gange blevet ødelagt. Ved Reformationen kom den til kronen og var kongeligt len i 125 år. En stormflod i 1634 forvoldte store skader, som *Hans Schack* var den første til at udbedre. Senere slægtled fortsatte arbejdet.

I rækken af Schack'er på SCHACKENBORG har flere arvet slottet som mindreårige, og den udstrakte besiddelse er i perioder blevet bestyret af dygtige mødre.

Omkring 1800-tallets begyndelse var slottets økonomiske grundlag temmelig usikkert, men med den *Hans Schack*, der overtog slottet i det forrige århundredes slutning, indtrådte en ny opgangsperiode. Det var denne *Hans Schacks* søn, der ved Genforeningen 1920 holdt velkomsttalen for *Chr. 10.* på Dybbøl.

Den intime tilknytning mellem landsbyen Møgeltønder og slottet er bevaret. Schackenborg Slotskro i Møgeltønder – en af de få, der på grund af sit franske køkken er optaget på den kulinariske Route de Bonheur – tilhører greven. Den

*Tavlen på portfløjen bærer feltmarskal
Hans Schacks og hans hustru Anna Blomers
våbner.*

nuværende slotsbesidder ejer også den anden gamle kro i Møgeltønder, Vesterkroen. Orglet i slotskirken er landets ældste endnu anvendte orgel. I slotskirken findes enestående renæssance-kalkmalerier i korhælvningerne og desuden en udskåret altertavle fra omkring 1500. Nord for kirken ligger den Schack'ske families gravkapel.

Schackenborg, Møgeltønder (fredet i kl. A)

EJER: Lensgreve Hans Schack.
SAMLET AREAL: 1889 tdr. land.
EJENDOMSVÆRDI: 5.311.900 kr.

Adgang til parken daglig – til slot og
slotsplads kun ved særlig anledning.

AFSTAND: Tønder 5 km.

Kongen drak hendes brudgom ihjel

Jomfru *Dorthe Krabbe* havde ikke større glæde af kongens omsorg for hendes giftermål. I det mindste havde hun ikke de tyske junkere fra kongens omgivelser, der skulle være hendes ægtemænd, ret længe. En døde endnu før brylluppet, en anden blev bogstaveligt talt drukket ihjel af kongen.

Frederik 2. opfordrede kraftigt til, at de unge tyske adelsmænd i det danske hofs tjeneste skulle tage hustruer af den danske adel og slå sig varigt ned. Belønnin-

gen vinkede forude. Kongen delte gerne ud af det store jordegods, der var tilfaldet kronen ved Reformationen. I 1570 forlovede greve *Günther* af Barby og *Mulingen* sig med jomfru *Dorthe*, arving til *Krabbesholm*, og kongen gav ham SPØTTRUP i forlening. Greven døde inden giftermålet, og jomfru *Dorthe* blev trolovet med en anden af de tyske Hofmænd, *Bendix von Ahlefeldt*. *Frederik 2.* holdt selv parrets bryllup.

Året efter døde von *Ahlefeldt*. Han

fulgte *Frederik 2.* på et besøg hos hertug *Ulrich af Mecklenborg*, men bestod ikke de to fyrsters mandighedsprøve i druk. Han „døde hastigen om aftenen, da han drak velkommen hos kongen og hertug *Ulrich*“.

SPØTTRUP blev indviet som et historisk monument i 1941, efter at arkitekt *Mogens Clemmensen* for boligministeriet havde restaureret borgen og til en vis grad ført den tilbage til dens middelalderlige skikkelse. Det dominerende i SPØT-

Den massive middelalderborg i det flade Salling er nu – også officielt – et historisk monument. Staten overtog borgen i 1937, og en gennemgribende restaurering gennemførtes under arkitekt Mogens Clemmensen.

En ejer i 1800-tallet indrettede sig praktisk, omend ikke særlig pietetsfuldt, i middelalderborgen. I dette kælderrum havde han et brændevinsbrænderi.

Først efter 1. verdenskrig blev Spøttrup fredet. Voldgraven blev rensset op, og nogle skæmmende svinestalde ved indkørslen blev revet ned, så den pompøse indgang til borgen kunne komme til sin ret.

Dette rum i østfløjens nordlige del er blevet døbt »Bispens sal«. Man har valgt at lade det stå næsten nøgent. I de Viborg bispers tid har det set mere beboet ud.

TRUP, som borgen fremtræder i dag, er Viborg-bispens anlæg – dertil nogle renæssance-elementer fra diplomaten *Henrik Belows* ejertid. Below overtog SPØTTRUP i 1579 efter Dorte Krabbe.

Viborg bispestol erhvervede det gamle SPØTTRUP i 1404, da *Johan Skarpenberg* ved fundats afstod sin gård. Han købte sig dermed ret til at blive begravet i domkirken. Den befæstede borg blev bygget af bisperne, der gjorde SPØTTRUP til et midtpunkt for driften af bispesædets store tilliggender i Salling.

Borganlægget virker strengt, forsvarsværkerne er endog meget stærke. Både beliggenheden og skytteløfterne med skydeskår i alle tre fløje – nu kun i sydfløjen – har gjort den på det nærmeste uindtagelig. Den har gjort fyldest i urolige tider, reformations-stridigheder, Grevefejden, bondeoprør.

En gren af *Rosenkrantz*-slægten har ejet SPØTTRUP, men den mest navnkundige af SPØTTRUPS ejere er studehandleren *Nis Nissen*. Hans flid og hans eventyrlige sparsommelighed er en legende. Nissen kæmpede i de vanskelige år i begyndelsen af 1800-tallet en hård kamp for at holde sig økonomisk oppe, og det mærkede ham for livet. Der måtte ikke slides for meget på SPØTTRUPS kirkeklokke – Solen går nok sin gang, enten degnen hænger i klokkestrengen eller ej, mente Nis Nissen.

I 2. stokværk på østfløjens gårdside ses en tilmuret dør. Den har ført fra Bispens sal ud til en svalegang, der blev nedlagt, da de to trappetårne opførtes omkring 1580.

Spøttrup, Salling

(fredet i kl. A)

EJER: Boligministeriet.

Borgen og haveanlægget med læge- og krydderurter er åben mod entré. April: søn- og helligdage kl. 10–17, maj: hverdage 10–12 og 14–18, søndage 10–18, juni og juli: 10–20, august 10–19, september: 10–12, 14–18, søndage 10–18.

Blomsterløgparken åben mod entré maj-juni fra kl. 10 til solnedgang. Restaurant 1. maj – 15. september.

AFSTANDE: Viborg 43 km, Skive 19 km.

Gehejmerådinden red sin vrede væk

Når noget – eller nogen – gik hende imod, krævede hendes temperament sin ret. Men hun lod ikke vreden løbe af med sig. Hun lod sin hest bringe, besteg den og skaffede vrede og ærgrelse udløb i en fyrgalop rundt i STØVRINGGAARDS alleer. Gehejmrådinde *Christine Harboe*, født baronesse *Fuiren*, er afbildet som en endog meget smuk kvinde. Overleveringen ved at fortælle om hendes bestemtthed og hendes voldsomme temperament.

I baronessens testamente af 23. november 1735 – hendes dødsdag – bestemmes, at STØVRINGGAARD „med gods, tien-der og anden herlighed“ skal være et kloster for 12 jomfruer – begrænset til døtre af mænd af de første fem rangklasser – og en priorinde. I det samme testamente skænkes baronessens gård i Stormgade i København til „Det Harboeske Enkefruekloster“, og baronessens formue stilles til rådighed for renteydelser til priorinder, jomfruer og enker. På STØVRINGGAARD JOMFRUKLOSTER skulle jomfruerne have hver 80 rigsdaler om året.

I denne periode – århundredskiftet og de første årtier af 1700-tallet – er en række af de nu eksisterende frøken- og enkeklostre for adelen blevet oprettet, herregårde er blevet omdannet til – ofte meget kapitalstærke – stiftelser eller klostre. Ejendommene kunne på den måde sikres nogenlunde, også mod økonomiske nedgangstider, og brodden blev taget af et socialt problem: adelige ugifte og enker blev sikret en standsmæssig tilværelse. Måske undertiden en noget ufri tilværelse – i STØVRINGGAARD JOMFRUKLOSTERS gamle fundats lægges der stor vægt

Brødrene Niels og Mogens Kaas anlagde det ældste af det nuværende Støvringgaard i de første årtier af 1600-tallet. Den nuværende østfløj – kirkefløjen – er ombygget i 1740'erne, da Støvringgaard – her set fra sydvest – var gjort til jomfrukloster.

på „klosteræren“. Forbryder man sig mod den, skal man „uden al nåde ind-sættes i tugthuset, der at forblive sin livs tid“. Men standsmæssigt var det.

STØVRINGGAARD på Christine Fuirens tid var *Kaas'*ernes borggård, bygget gennem et par årtier – 1600–1630 – på det middelalderlige voldsted. *Thomas Fuiren* fik i 1672 som kreditor part i godset, og efter

nogle år havde *Fuiren*-familien, en af de mest fremtrædende borgerlige godsejerfamilier i denne periode, sikret sig hele STØVRINGGAARD med tilliggender.

Efter baronessens død blev anlægget delvis ombygget og restaureret i 1740'erne. Kapellet stammer fra denne tid. Det franske haveanlæg bærer stadig præg af baronessen, hendes spejlmonogram CF,

Kirkesalen – hvor der hver søndag holdes gudstjeneste, blev indviet i 1760. Malerarbejdet, prædikestol og alter er udført af Mogens Chr. Thrane.

Det – skæve – klokketårn på vestfløjen er som mange af Støvringgaards detaljer et resultat af skiftende ejeres tilføjelser. Anlægget har et lidt vilkårligt, men langt fra uskønt præg.

klippet i buksbom, holdes fortsat i hævd. Den regerende konge er stadig klostrets protektor, driften overvåges af stiftsøvrigheden i Århus. Klosters beboere, konventualinderne – for tiden 10 – vælger selv deres priorinde.

Støvringgaard pr. Randers (fredet i kl. A)

EJER: Støvringgaard Jomfrukloster.
SAMLET AREAL: 1388 tdr. land.
EJENDOMSVÆRDI: 3.293.600 kr.

Adgang til park, kirkesal og riddersal. Større selskaber bedes forud anmeldt til priorinden, tlf. Støvring 55.
AFSTANDE: Århus 47 km, Randers 11 km.

TJELE

Den store, store scandalum

Der passes godt på denne gamle veltjente fork i portrummet. Ifølge overleveringen vil Tjele blive besøgt af ildsvåde, hvis den fjernes.

– Stor scandalum begås, hendes venner og slægt til stor fortrydelse og snart alt kvindekøn til forargelse og foragt.

Det er gamlingen *Erik Grubbes* vendinger, da han i sin aftægt på TJELE klager til kongen over datteren *Marie*. Forhistorien og fortsættelsen er kendt. *Marie Grubbe*, barokkens vilde adelsdame, er en af de store kvindeskikkelser i dansk litteratur, hun er skildret af *Holberg* i epistel 89, *H. C. Andersen* i „Høns-Grethes Familie“, *Blicher* i „Brudstykker af en Landsbydegns Dagbog“, *J. P. Jacobsen* i „Marie Grubbe. Interieurer fra det syttende Aarhundrede“.

Adelige fallitter, økonomiske og sociale, var ikke helt sjældne i slutningen af 1600-tallet, men *Marie Grubbes* skæbne har ikke sidestykke. De kendte træk af hendes bevægede liv giver et vagt billede af en kvindetype, der ligesom hverken passer til tiden eller miljøet. Sanselig, trodsig, selvrådig ud over alle eksisterende normer og konventioner.

17 år gammel blev hun *Frederik 3.s* svigerdatter, gift med *Ulrik Frederik Gyldenløve*, statholderen i Norge. Da det trak op til skilsmisse, var hendes utroskab med svogeren, *Stig Høeg*, almindeligt omtalt, men under skilsmisseforhandlingerne nævnes adskillige andre navne.

På to år formøblede *Marie Grubbe* og

Den tofløjede, nu hvidkalkede, renæssancehovedbygning, opført under Jørgen Skram (Fasti), har gulve af pommersk fyr og er prægtigt møbleret af den nuværende ejerslægt, 10. generation på Tjele.

Stig Høeg de 12.000 rigsdaler, *Marie* fik tilkendt ved skilsmissen som mødrearv. De havde turet rundt i Europa. *Erik Grubbe* tog sin datter til nåde. Hun blev gift med herremanden *Palle Dyre* på Trinderupgaard. 12 år senere rykkede parret ind på TJELE. *Erik Grubbe*, der var blevet 80, gik på aftægt.

Det blev en elendig aftægt. Gamle *Grubbe* – der næppe selv havde foregået nogen med et godt eksempel – oplevede slagsmålet mellem svigersønnerne *Palle Dyre* og *Jørgen Arenfeldt* for åbent tæppe. Det drejede sig om arven efter ham selv.

Og så kom den store scandalum. Gårdens frue lod jævnligt kusken *Søren Sørensen Møller* hente til sin seng. Tilsyneladende gjorde hun ikke meget for at skjule sine følelser – hun var vildt betaget af karlen. – Jeg gider så gerne lugte tjære og hestegøde, skal hun have sagt.

Palle Dyre fik sin skilsmisse i 1691, hele medgiften og dertil ekstra jordegods for den lidte tort. *Marie* drog udenlands med sin *Søren*.

Parret kom til Danmark igen i 1697 og slog sig ned i Borrehuset ved Grønsund, hvor *Søren* ernærede sig ved færgeri og smugkro. I 1711 kom han for skade at

skyde en skipper i fuldskab. Efter tre år i jern på Bremerholm overførtes han til Kronborg fæstning. Marie Grubbe døde fattig og alene næsten 80 år gammel i 1718. – Man ser jo mange mennesker at finde større behag udi røget end udi fersk kød, bemærker den unge kandidat Ludvig Holberg, der besøgte hende i Borrehuset.

„Den skotske kvinde på TJELE“, *Genete Craigengelt*, fik forsmædelse og ulykke føjet til sorgen, da hendes mand, *Mogens Løvenbalk*, døde i 1536. Parret var gift i Skotland, men efter Løvenbalks død ville rigsrådet ikke anerkende ægteskabet. Hun blev med sine to børn forjaget fra TJELE som en frille. En af sønnerne kæmpede for moderens ære og fik ved Københavns Universitet kendt sine forældres ægteskab retsgyldigt. Men fædrengården fik han ikke, for kravet var forældet. Og „den skotske kvinde“ kunne det ikke hjælpe. Hun var død et år før universitetets kendelse.

TJELES sønderhus er en af de ældste, om ikke den ældste, bevarede danske herregårdsbygning, tung gotik med metertykke mure, der indvendig har spor af kalkmalerier. Den tofløjede, nu hvidkalkede renaissancehovedbygning med gulve af pommersk fyr er fra slutningen af 1500-tallet og skyldes i det væsentlige *Jørgen Skram (Fasti)*, der også regnes for stor-

Ridefogdens hus tjener nu som cafeteria for de mange besøgende. Først og fremmest Marie Grubbes litterære berømmelse har gjort Tjele til et yndet udflugtsmål.

*En række tidligere
besidderes sarkofager står
i Tjeles kirke, adskilt
fra den timelige verden
med kunstneriske gitre.*

godsets grundlægger. Det er denne ejer af TJELE, man tillægger sætningen: jeg vil gerne give afkald på Himmerig for at blive tyr på TJELE.

Ritmester *Gert Didrik von Levetzow*, den sidste ejer før *Lüttichau*-slægten, var ugift. Han skal have afvist en brud, fordi hun kom tre dage for sent – dog først efter at have redet tre gange gennem møddingen med hende. Det kostede ham 1.000 rdl. i erstatning, som han udredte i énskillings-mønter. Overleveringen fortæller, at han døde på låget af sin marmorsarkofag. Her sad han og spillede kort med sin præst. Det var juleaften.

Den nuværende ejer er 10. generation af *Lüttichau*-slægten, der rykkede ind på TJELE i 1737.

Tjele pr. Ørum Sønderbjerg (fredet i kl. A)

EJER: H. H. Lüttichau.

SAMLET AREAL: 4.883 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 9.068.000 kr.

Parken, Sønderhuset og kirken åben daglig mod entré. Cafeteria i ridefogdens hus.

AFSTANDE: Århus 65 km, Viborg 15 km, Randers 29 km.

ULSTRUP

Han blev vistnok gift-myrdet af kejserindens elsker

Hoflivet omkring *Katharina 2.* i Sankt Petersborg kostede *Christen Scheel* til ULSTRUP livet. Ingen udenforstående fik noget at vide om dramaet ved dette let-sindighedens hof, der førte til den 29-årige danske diplomats død, men man tænkte sit, da Scheels unge enke rykkede ind på ULSTRUP med sine børn, og kejserinden selv hjalp hende over de første økonomiske vanskeligheder. *Katharina 2.*

købte for en stor sum ULSTRUPS kostbare porcellæn – og forærede det bagefter til den unge grevinde.

Det rygte fra det russiske hof, der vandt mest tiltro, fortæller, at *Christen Scheel* – der fik ULSTRUP tilskødet i 1767 – blev myrdet med gift af kejserindens elsker, prins *Orloff*. Prinsen skal have følt sin stilling truet af den unge danske adelsmand.

Hvis denne version af begivenhederne er rigtig, må den unge herre til ULSTRUP have satset meget på sin diplomatiske karriere – eller kejserinden må have været meget aggressiv. *Christen Scheels* forelskelse i sin billedskønne hustru, *Caroline Eleonora Agnes født Raben*, skal have været tydelig for parrets omgivelser.

ULSTRUP var *Skeel'*ernes herresæde i næsten tre århundreder, efter kronens

Den rigt ornamenterede sandstensportal i hovedbygningens østfløj er fra 1617. Drabanterne er éngang blevet døbt Niels Ebbesen – til højre, med krumsabel – og grev Gert og kommer formentlig aldrig til at hedde andet.

salg af gården til *Christen Skeel* i 1579. Den nuværende nordfløj i borganlægget er opført under den første *Christen Skeel*, men *ULSTRUPS* store bygherre er hans søn, *Jørgen*, den senere rigsmarsk. 1615–17 lod han opføre portfløjen og sydfløjen med hjørnetårnet. Desuden en vestfløj, som senere er revet ned. *ULSTRUP* så ud omtrent som nu, da den smukke unge grevinde, enken efter gesandt *Christen Scheel*, overtog godset.

Parken med linde-alleerne er grevinde *Rabens* værk, en lille pyramide i parken bærer indskriften: „*Til evig Amindelse af den eyegode Frue Eleonora Grevinde af Scheel fød Raben, som dette Sted har selv ladet indrette og forskiønne*“. Og på bagsiden: „*I Aaret 1797 har Hans Exelence Herr Geheime Conferenzraad Heinrich Adam Brockenhuus Ridder af Elephanten ladet opsætte denne Pyramid mig uafvindende, hvilket anføres til evig Erindring af denne uforlignelige trofaste Ven og Slægt*“.

Straks efter grevindens død i 1808 satte hendes søn, *Jørgen Scheel*, slægts-ejet over styr. Han pantsatte *ULSTRUP* for 150.000 rdl. til en hamburgsk bankier. I 1818 overtog den franske gesandt i Hamborg, der havde finansieret pantsætningen, *ULSTRUP*. *Louis de Bourienne* – der aldrig så sin jyske besiddelse – var en international lykkejæger. Han havde gået

En våd martsdag som denne, men i 1835, blev Ulstrup solgt efter Jørgen Scheels fallit. Auktionen kostede den fallerede herremands søster livet. Komtessen døde få dage senere ramt af et chok.

Vandet i Ulstrups voldgrav er altid friskt. Det ledes til voldgraven fra en kilde, der har sit udspring på en af Gudenådalens skrån timer i nærheden af slottet.

Skeel'ernes gård har ikke sat noget af sin ydre renæssancepragt til, selvom dens tilværelse i nyeste tid har været usædvanlig. Nu er der forlystelses-etablissement og restaurant i hovedbygningen og zoologisk have i urtehaven.

på militærskole med *Napoleon Bonaparte* og deltaget i felttoget mod Ægypten som kejserens privatsekretær. Han overlevede udrensningen efter kejserens fald, men sin økonomi kunne han ikke klare. I 1835 kom ULSTRUP til tvangsauktion, en auktion, der kostede den sidste Scheel på godset livet. Komtesse *Juliane Marie*, datter af greve Christen Scheel, faldt i afmagt, da hendes barndomshjem kom under hammeren og døde få dage senere.

I tyverne ophørte ULSTRUP med at være herregård. Næsten alt tilliggende var solgt fra, da tivoli-direktør *Chr. Toft* 1934–39 købte alle bygningerne og parken. ULSTRUP ejes nu af *Chr. Tofts* hustru og søn. I hovedbygningen er der forlystelses-etablissement og restaurant, i den tidligere køkken- og urtehave er der zoologisk have.

Ulstrup

(fredet i kl. A)

EJERE: Borchadene (Nina) Toft og Chr. Toft.

SAMLET AREAL: 175 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 870.000 kr.

Adgang til borggården og slotsparken. I den tidligere urtehave er der indrettet en zoologisk have og i parken findes diverse forlystelser og et cafeteria.

AFSTANDE: Randers 16 km, Viborg 28 km.

Den stærke kvinde og hendes grimme eftermæle

Vel er fru *Ingeborg* manet i jorden, men hver nytårsnat rykker hun VOERGAARD et hanefjed nærmere, siger sagnet. Når hun når helt hen til sit eget pragtfulde bygningsværk, da skal det styrte sammen.

Fru *Ingeborg Skeel* har fået et grimt eftermæle, al tænkelig grumhed er hæftet på denne stærke kvinde, der lod VOERGAARD bygge. Hun skal have klippet fingrene af et tyvagtigt barn, kastet sin bygmester i voldgraven og bragt et skib til at strande på sin forstrand for at plyndre det. Og hun var så nær, at hun havde rokken med i kareten, når hun kørte til kirke.

Det er rimeligvis alt sammen uretfærdigt. De kendte dokumenter tegner et helt andet billede af *Ingeborg Skeel*, der i 19 år efter sin mand *Otte Banners* død herskede uindskrænket over sit vidtstrakte gods nord for Limfjorden. Der fortælles om rigelige ydelser til fattiglemmerne – men først og sidst om en enorm foretagelse og flid.

Der er endnu rester af Børglumbispernes VOERGAARD, men renæssanceborgen, som den fremtræder nu, er fru *Ingeborgs* værk. Den er opført af hendes hollandske bygmester *Philip Brandin* 1586–91.

Årelange slagsmål om VOERGAARD og tilliggende fulgte efter fru *Ingeborgs* død i 1604. Det havde fru *Ingeborg* forudset, hun havde ikke høje tanker om sine arvinger. På sit og *Otte Banners* epi-

Renæssanceborgen Voergaard fremtræder stadig som Ingeborg Skeels livsværk. Voldgraven omkring borganlægget er usædvanlig bred, omkring 100 meter.

Sandstensportalen på østfløjens facade er en overdådigt udsmykket version af det antikke triumfbue-motiv. Den er skabt af Utrechtmesteren Philip Brandin.

Den franske billedhugger Eugène Delaplanches yndefulde statue »Kærlighedens budbringer«. Glyptoteket i København ejer en afstøbning af denne berømte statue.

Internationalt kendte antikviteter præger indretningen af Voergaard – det er for en væsentlig del arvestykker fra den sidste besidders franske familie. Her dagligstuen, kaldt guldsalen.

tafium i Voer Kirke har hun ladet Brandin indhugge sin bitre hilsen til eftertiden:

*Naar Udarvinger de tager Gods oc Peng
Hukommels om di døde varer da ikke
leng*

Tilliggendet var ubetydeligt, og Ingeborg Skeels bygningsværk var i stærkt forfald, da cand. jur. P. Brønnum Scavenius overtog VOERGAARD i 1872. I sin ejertid – 42 år – konsoliderede han land-

Under de gotiske krydshvælvninger har greve Oberbech-Clausen indrettet slottets spisestue.

bruget og restaurerede bygningerne for en formue. Hans brorsøn, *Erik Scavenius* – udenrigsminister i den radikale regering under 1. verdenskrig og udenrigsminister, senere statsminister, i samarbejdsregeringen under besættelsen – overtog VOERGAARD 1915.

Den dansk-franske greve *Ejnar Offer Oberbech-Clausen* købte VOERGAARD i 1955 og overdrog godset – nu også med avlsgården – til et familielegat. Oberbech-Clausen rejste som uddannet manufakturkommiss til Frankrig i dette århundredes begyndelse. Som 24-årig blev han medhjælper på grev *de Chenu-Lafittes* vinslotte i Gironde, to år efter grevens død giftede han sig med grevinden, født *Péan*. I 25 år ledede han sine fire vinslotte i Gironde. 1915 udnævnte pave *Benedict XV* ham til romersk rigsgreve. Efter sin hustrus død under et luftangreb mod Bordeaux vendte greven hjem for at realisere sin barndomsdrøm: at købe en dansk herregård.

Greve Oberbech-Clausen, der døde i 1963, har restaureret VOERGAARDS hovedbygning og oprenset voldgravene. Den gamle bispefløj er indrettet som sæde for Malteserordenens skandinaviske medlemmer.

En række internationalt kendte kostbarheder blandt indboet på VOERGAARD er arvestykker fra grevindens familie: *Marie Antionettes* kaffe- og testel, et næsten komplet Napoleon Bonapartestel, lærreder af *Rubens* og *Goya*.

Voer Kirke er fra romansk tid, men er også præget af Ingeborg Skeel. Hun har ladet kapellet føre op til noget nær tårnets højde.

– Til højre: Sandstens-epitafiet over Ingeborg Skeel og Otte Banner er også udført af Brandin. Fløjaltertavlen er fra 1621 med et senere (1777) tilkommet maleri af E. A. Exner.

Voergaard pr. Præstbro St.
(fredet i kl. A)

EJER: Det grevelige Oberbech-Clausen-Péanske familielegat.

SAMLET AREAL: 612 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 2.100.000 kr.

Besøg kan aftales på tlf. Præstbro (08)
86 81 11 – 108.

AFSTANDE: Ålborg 38 km, Sæby 17 km.

Det med dronningen og lakajerne skulle han have holdt for sig selv

Lidt kærligt tidsfordriv med herremanden? Nej, det skal lille *Sophie Abelsdatter* ikke være bange for. Sådan gør man i de bedste kredse.

Kai Lykke til RANTZAUSHOLM skriver og beroliger sin foretrukne tjenestepige på det fynske gods. Sophie er ked af, at folk snakker så meget. Kai Lykke beroliger hende:

– I skulle høre, hvad de taler om vor dronning, at hendes lakajer ligger i med hende, hvilket vel og er sande . . .

Det skulle Kai Lykke aldrig have skrevet om dronning *Sophie Amalie*. Fem år senere – i 1661 – kommer han i strid med *Peder Børting*, sin ridefoged på RANTZAUSHOLM, det senere BRAHETROLLEBORG. Børting er i mellemtiden blevet gift med Sophie Abelsdatter. Nu bliver han afskediget. I sit raseri viser han generalfiskal *Kornerup* – den offentlige anklager – Kai Lykkes brev til Sophie.

5. september 1661 er 600 soldater og alle højere embedsmænd kommanderet ud på pladsen foran Københavns Slot for sammen med den kongelige familie at overvære Kai Lykkes henrettelse. Dramaets hovedperson mangler ganske vist – Lykke er flygtet til Sverige – men det skal ikke afholde majestæterne fra at demonstrere den helt nye enevældes guddommelige magt.

En trædukke, til mindste detalje – paryk og hvide handsker – klædt ud som

Det gamle Holmeklosters hovedtræk er bevaret i renæssanceanlægget fra 1500- og 1600-tallet. En række minder fra klostertiden er fundet, og fraterbrønden er restaureret.

Døbefonten i Brahetrolleborgs kirke er af Thorvaldsen, udført med relieffer i marmor. Fonten blev skænket kirken i 1817 af grevinde Sybille Reventlows søster, Charlotte Schimmelmann.

Kai Lykke, hentes ud fra Blaataarn og vendes på retterstedet med ansigtet mod den kongelige familie. Den højre træhånd hugges af, træ-halsen er kløvet i to hug. Den parterede træmand køres til Gammeltorv, og stykkerne lægges på hjul og stejle. Og sådan går det enhver formastelig.

Kai Lykkes konfiskerede gods overgik til rentemester *Christoffer Gabel*, og da han i 1667 mageskiftede med *Birgitte Trolle, Manderup Brahes* enke, blev RANTZAUSHOLM til BRAHETROLLEBORG.

BRAHETROLLEBORGS oprindelse er cisterciensernes HOLMEKLOSTER, grundlagt i 1172. Klosteranlæggets hovedtræk er bevaret i det nuværende BRAHETROLLEBORG.

Statholder *Henrik Rantzau* købte HOLMEKLOSTER af kronen i 1568, deraf godsets navn nr. to. Rantzau'erne ejede RANTZAUSHOLM til 1635, da *Anne Lykke*, enke efter *Cai Rantzau*, overtog det. Anne Lykke synes at have lignet sin nevø Kai i gemyt. Hun pådrog sig *Chr. 4.s* vrede ved at muntre sig med den udvalgte prins *Christiän*, der styrede – eller rettere skulle have styret – riger og lande, mens kongen var optaget sydpå i Trediveårskrigen.

Den nuværende ejerslægt, *Reventlow*, overtog BRAHETROLLEBORG i 1722. Under *Johan Ludvig Reventlow*, ejer fra 1775, blev BRAHETROLLEBORGS bønder frie arvefæstere. Greven lod bønderne brænde godsets træhest og skampælen. Det var hans grevinde *Sybille*, der sammen med *Jens Baggesen* gav godsets nyanlagte gårde de romantiske navne: Skovfryd, Søkilde, Rislebæk, Oldingsro, Arvingstak.

Brahetrolleborg pr. Korinth

(fredet i kl. A)

EJER: Fru Naka Reventlow Mourier.

SAMLET AREAL: 4.462 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 10.060.500 kr.

Parken (40 ha) åben onsdag og søndag kl. 10–19 mod entré.

AFSTANDE: Odense 33 km, Fåborg 11 km.

En gudsfrygtig faders tugt: fem års indemuring

„Hun var meget ung og kendte måske endnu ej kærligheds magt,” sagde krøniken. Og „de kom hinanden så nær, at hun af en hændelse nedkom med en søn.”

Så nænsomt som krøniken tog hverken den offentlige myndighed eller den rasende fader på sagen om junker *Frederik Rosenkrantz* og jomfru *Rigborg*, datter af stiftslensmanden *Laurids Brockenhuus* på EGESKOV.

Den unge hofjunker havde forgrebet

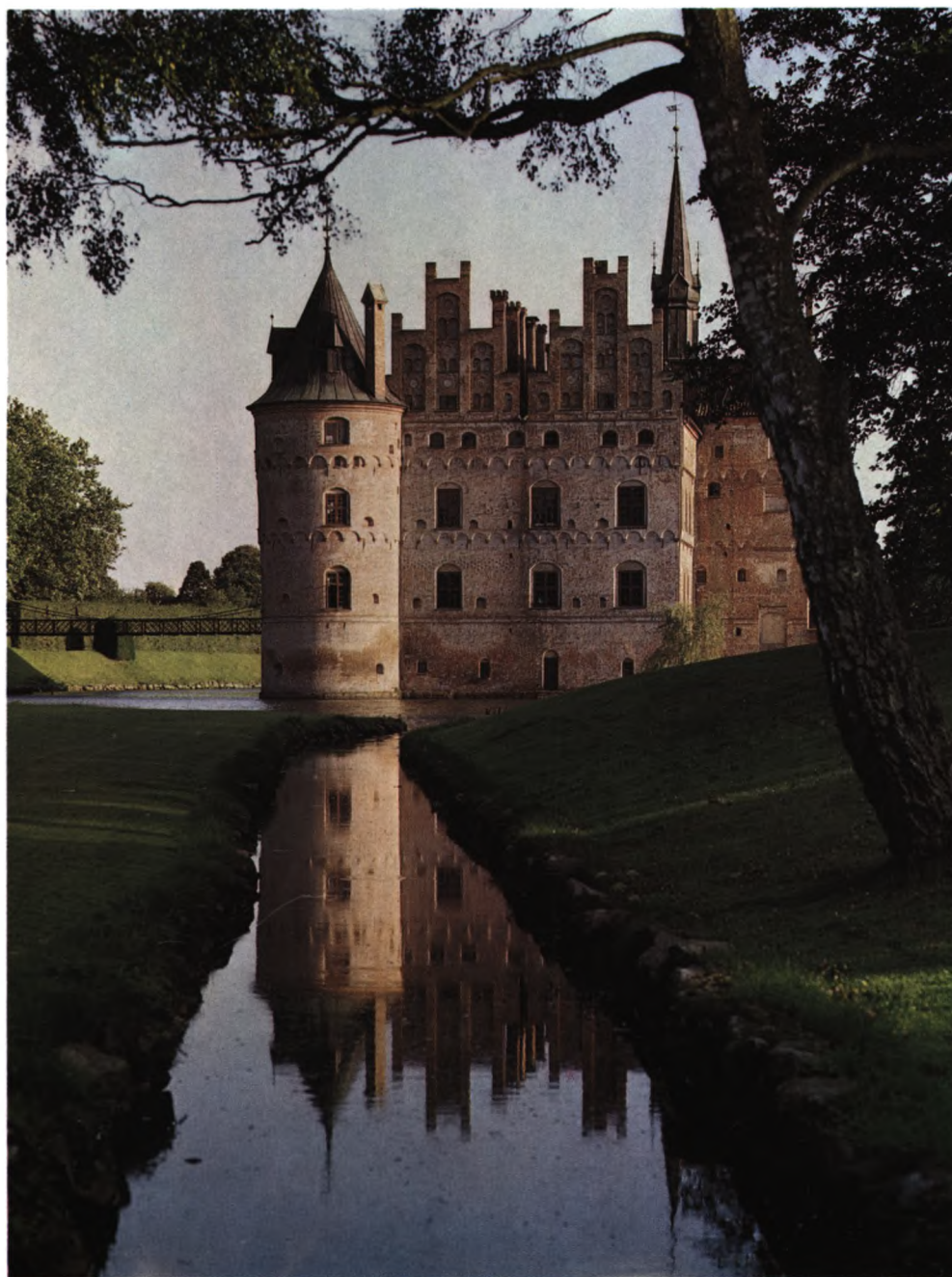
sig på en af damerne i enkedronning *Sophies* jomfrukammer. Det var et oplagt brud på *Frederik 2.s* gårdsret, der fortolkede det sjette bud meget snævert og meget strengt. Dommen var derefter: junkeren, der dog var en af kongens yndlinge, blev dømt til at få to fingre afhugget og være æreløs. Jomfru *Rigborg* skulle „nu straks i hendes livstid indsættes og uden al vold i fængsel forvares.”

Sådan blev det – næsten. Junker Fre-

Renæssance-parterret med springvand og buskbomfigurer foran Egeskovs østfløj er skabt – eller rettere genskabt efter sporene af det oprindelige anlæg – af professor F. Duprat, Versailles.

Frands Brockenhuus' bygningsværk fra 1500-tallets midte – her set fra nord – er en af de bedst bevarede vandborge i Europa. Det er sandsynligt, at Morten Bussert har været bygmester.

derik blev benådet mod at lade sig landsforvise til Ungarn og kæmpe mod tyrkerne. Han blev kun 28 år – men nåede en slags verdensberømmelse. I 1592 opholdt han sig sammen med *Knud Gyldenstjerne* ved det engelske hof – efter al sandsynlighed er det de to junkere, der er blevet til *Rosencrantz* and *Guildestern* i *Shakespeares „Hamlet“*.

Og jomfru Rigborg sad kun i fem år „indemuret“ i et kammer på EGESKOV og fik sin mad gennem et hul i den aflåsede dør. Hendes søn blev taget fra hende. Hendes mor, *Karen Skram* – en datter af søhelten *Peder Skram* – gik vistnok i forbøn for hende, men forgæves. Hun slap ikke ud, før stiftslensmanden døde i 1604.

Laurids Brockenhuus havde som 19-årig i København slået en kvinde ihjel „uden skellig og billig årsag“ og havde for denne ungdomskådhed måtte bøde 10.000 daler. Han rostes meget for sin gudsfrygtighed.

Jomfru Rigborgs fængsel, EGESKOV, anses for at være den bedst bevarede europæiske vandborg. Lensmand *Frands Brockenhuus*, den senere rigsmarsk og jomfru Rigborgs farfar, lod den opføre i midten af 1500-tallet, antagelig ved den kongelige bygmester *Morten Bussert*. Rigsmarsken, der faldt for en svensk kugle foran Varberg fæstning, kom til herregården i 1545 gennem sit giftermål med *Anne Tinhuus* af den holstenske *Skinkel*-slægt, som havde siddet på EGESKOV siden 1400-tallets begyndelse, da den endnu kun var en stor gård.

Frands Brockenhuus gjorde gården til

I 1967 åbnede greve Claus Ahlefeldt-Laurvig-Bille (billedet) sit veteranbil- og flymuseum i en af de store avlsbygninger.

Forrest den moderne demonstrationshave, der indgår i Egeskovs haveanlæg. I baggrunden de bevarede dele af Niels Krags barokhave med de klippede hække.

en sø-fæstning. En hel egeskov medgik efter traditionen til piloteringen. EGESKOV opførtes i sengotisk stil med et stærkt islæt af nederlandsk renæssance. Efter hollandsk byggeskik udformedes bygningen som et dobbelthus med to runde forsvartårne mod øst og et firkantet trappe-tårn i vest.

Efter Brockenhuus'erne har en række slægter været ejere. Først Ulfeldt'erne, så Oluf Parsberg, derpå Krag'erne. Niels Krag den Yngre påbegyndte haveanlæg-gene, som siden har gjort godset berømt. Nu er der fem have-arrangementer: det rekonstruerede renæssance-parterre med

springvand, buksbomfigurer og stenbænke, Niels Krags barokhave fra 1730 med de klippede hække, den engelske park, den fynske bondehave og den moderne blomsterpark.

I 1784 solgtes EGESKOV til de nuværende besidderes slægt. Den første var gehejmekonferensråd Henrik Bille – senere Bille Brahe. I 1883, da den sidste Bille Brahe ægtede greve Julius Ludvig Ahlefeldt-Laurvig, antog familien ved kongelig resolution navnet Ahlefeldt-Laurvig-Bille, som EGESKOVs ejere siden har ført.

En lille fynsk bondehave er anlagt langs den gamle lade, en idyllisk kontrast til de uhyre velfriserede barok- og renæssanceanlæg.

Egeskov pr. Kværndrup

(fredet i kl. A)

EJERE (under interessentskabsform): Kammerherre, hofjægermester, greve Gregers Ahlefeldt-Laurvig-Bille (Egeskov slot og park), greve Claus Ahlefeldt-Laurvig-Bille (Egeskov hovedgård m.v.) og fru Suzanne Ludvigsen (Fjellebro hovedgård m.v.).

SAMLET AREAL: 2.929 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 13.201.800 kr.

Parken, der er på 25 tdr. land, er daglig åben mod entré fra kl. 9 til mørkets frembrud. Cafeteria og kiosk er åbne fra påske til oktober. Veteranmuseum for biler og flyvemaskiner. Åbningstider som for cafeteria og kiosk.

AFSTANDE: Odense 25 km, Svendborg 18 km.

Der blev skumlet over Kingo og hans rige unge brud

Thomas Kingo var 60, Birgitte Balslev 30, da Fyns stifts biskop og kancelliasessor Balslevs datter holdt bryllup på FRAUGDEGAARD. Det var salmedigterens tredje giftermål, han havde lige mistet sin 76-årige kone. Birgitte Balslev var en skønhed – og hun var hovedrig. Tre år efter brylluppet, i 1697, blev Kingo herremand på FRAUGDEGAARD. Han overtog godset fra

Birgittes bror, lægen Peder Balslev, der foretrak at bo i London.

Thomas Kingo var blevet jorddrot på sine gamle dage. Ikke af de helt store ganske vist, af bøndergods havde FRAUGDEGAARD, da Kingo overtog den, kun 17 gårde og et hus, og tilliggendet ved hovedgården var ikke overvældende.

Den sjældne dobbelthus-type – to huse med fælles langsider og selvstændige tage – er hollandsk inspireret. Oluf Daa lod dobbelthuset opføre omkring 1588, og hovedtrækkene i det er bevaret trods senere ændringer, bl. a. i bindingsværkssætningen.

Men der blev skumlet meget over biskestoppens troløvelse og giftermål. Man sagde uden blusel, at sagen mellem bispen og Birgitte Balslev var blevet afgjort, før bispens gamle kone døde. Kingos nærmeste var hårde ved ham. Det hed sig, at han var grisk i pengesager.

Skumlerier var Kingo ikke ukendt med. Han var gennem ti år ustandselig indviklet i stridigheder af enhver art, meget ofte med stedbørn fra de to tidligere ægteskaber. Men tilsyneladende har årene med Birgitte Balslev og somrene på FRAUGDEGAARD været nogle af de lykkeligste for digteren, der bebrejdede sig selv og kæmpede mod sit hårde sind. Han prædikede ofte i Fraugdes sognekirke. I 1701, to år før sin død, skænkede han kirken en klokke – fra mig og „min kæreste“.

FRAUGDEGAARDS borganlæg, det sjældne – i hovedsagen endnu bevarede – bindingsværk-dobbelthus, inspireret af nederlandsk byggeskik, skyldes *Oluf Daa*. Det er bygget omkring 1588, samtidig med at den gamle storgård blev hovedgård. Den grundmurede gårdfacade er fra midten af 18. århundrede.

Daa'erne var ejere af FRAUGDEGAARD, indtil Kingos svigerfar, den fynske læge og apoteker, kancelliassessor *Chr. P. Balslev*, købte den i 1671.

Birgitte Balslev styrede efter Kingos død FRAUGDEGAARD helt til 1744, i 24 år som kommitteret *C. C. Bircherods* hustru, i 14 år som enke, tildels som en art formynder for en halvsøsters datter og hendes mand, der endte som spiritus-vrag.

Ritmester *Anders Michael* (kaldet *Ali*) *Sehested* blev ejer af FRAUGDEGAARD i

1822. Han havde kæmpet under *Napoleon* ved Austerlitz, Jena og Moskva. I Sankt Petersborg var han blevet gift med en ung russisk pige, *Wilhelmine Meyer*. Ritmesteren har fået ord for at være en hård herre – nogen fasthed må det også have krævet at bringe det temmelig forsømte gods på fode.

Men ritmesteren var i hvert fald god mod dyrene. I Storskoven, der støder op til FRAUGDEGAARDS have, indrettede han en hunde- og hestekirkegård – den er delvis bevaret – hvor hans dyr blev stedet til hvile under fint tilhuggede granitsten. Og da ritmesterens hvide stridshingst døde i sin alders 25. år, blev der rejst en obelisk for den i Storskoven.

Under den nuværende ejerslæggt, der overtog FRAUGDEGAARD i 1879, er der foretaget omfattende restaureringer og istandsættelser.

Æres den, som æres bør! Stræberen Thomas Widkier bød højest på en auktion i 1750 og sikrede sig Fraugdegaard. På den vestvendte facade opsattes en tavle med inskriptionen:

*Hvo er ieg Herre Herre
og hvad er mit Huus
at Du haver ført mig
Hidindtil. 2. Sam. 7. 18.
Herrens Navn være lovet Evindeligt.
1750*

Småårsbarnet Widkier vakte selv kongens bevågenhed og døde som kancelliråd 1765.

Fraugdegaard pr. Marslev (fredet i kl. A)

EJER: Hofjægmester, baron J. C. Bille Brahe

SAMLET AREAL: 355 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 2.167.000 kr.

Parken (2,2 ha) kan beses efter nærmere aftale. I Fraugde Kirke findes Thomas Kingos og Birgitte Balslevs pragtfulde gravsted med epitafium, udført af Thomas Quellinus.

AFSTANDE: Odense 9 km, Nyborg 23 km.

Til den mægtige kanslers ihukommelse

I en menneskealder efter Reformationen var *Johan Friis* til HESSELAGER rigets mægtigste mand. *Frederik 1.s* kansler opnåede under den tyske *Chr. 3.* en position som landets virkelige regent. „Til Hans Kgl. Majestæt – eller Hans Nåde kansleren til egen hånd“, hedder det, når kronens lensmænd skal opnå noget. Afgørelsen træffes i det danske kancelli.

Urokkeligt har den højadelige kansler styret landets udenrigspolitik, bragt finanserne på fode efter Grevefejden, brudt sine standsfællers modstand mod den nye lensforordning og ført ordningen igennem med sikker hånd.

Kansleren var en studeret mand, der havde taget magistergrad i Köln, og truffet *Luther* og *Melanchton*. Tjenstlige bre-

På en sandstenstavle over indgangen i tårnet har Johan Friis ladet indhugge sin latinske inskription. Slutningen lyder i oversættelse: »Ejerens våben du skuer, velhugget i sten for at vise herkomst og byrd, at hans hus gammel oprindelse har«.

Bag en »hemmelig dør« i dagligstuen leder disse slidte trappetrin ned mod fangekælderen i nordøstre tårn. Den lille niche er beregnet til et lys.

I Hesselagers hjortestue viser Danmarks eneste verdslige kalkmaleri en kamp-scene og en skov-idyl. Ved hjortenes hoveder er der boret hul til en pløk. Oprindeligt har hjortene haft udstoppede hoveder med geværer.

ve fra hans kancelli giver et overvældende indtryk af kanslerens politiske kløgt og hans utrolige arbejdsevne. Af privatmanden har man et vagere indtryk. Han opfyldte ikke sin kristenpligt, men levede hele sit liv som ungkarl. Han administrerede.

Omkring 1538 fik kansleren stunder at tænke på sig selv. Slægtens gods gennem

100 år lå i ruiner efter Grevefejden, var lagt øde af en almuehær. Det nye HESSELAGER er blevet opført ca. 1538–50, efter al sandsynlighed i et samarbejde mellem den kongelige bygmester *Morten Bussert* og Friis' maler, *Jacob Binck*. Arkitekturhistorikerne har påvist, at byggeriet undervejs har skiftet karakter. HESSELAGERGAARD er anlagt som et smalt langhus i

sengotisk stil, med kun et enkelt tårn. Men borgen blev et renaissance-pragtværk.

Tidernes bedring kan næsten aflæses i kanslerens byggeri. Der var højkonjunktur for handel med landbrugsvarer, kronen og adelen konsoliderede sig og forstærkede almuens undertrykkelse – det er i denne periode, herremændenes „hals- og

Vægtergangen i øverste stokværk er bevaret. I et af skydehullerne ligger der endnu en egebjælke med leje for en hagebøsse. Hornet er fundet i voldgraven.

Her ender tårntrappen – ved det klamme fangehul i bunden af tårnet.

håndsrret" fastlægges. HESSELAGERGAARDS skydeskår og skoldehuller er vendt mod de bønder, der var forudsætningen for rigdommen.

Af den indendørs pragt i kanslerens borg er Hjortosalens udsmykning endnu bevaret.

I 1548 fik kansleren sit gods gjort til et stamhus, det første i sin art. HESSELAGER skulle udelt gå i arv til den ældste arving på skjoldside. Sådan gik det kun omtrent, arvingerne kom i strid, der blev rejst tvivl om stamhusbrevets retsgyldighed – og kronen benyttede lejligheden til at indkassere 50.000 rdl. Man antydede, at kansleren måske ikke var kommet helt

retmæssigt til al sin ejendom, og det ønskede ingen af arvingerne nærmere undersøgt.

Friis'erne havde HESSELAGERGAARD til 1682, da en hovedkreditor, kancelliassessor *Grønneval*, overtog den som pant. Hans slægt var ruineret i 1725, og Graabrødre Hospital i Odense overtog godset – de tidligere ejere havde nemlig i en årække forsømt at levere de pligtige to tønder smør om året til hospitalet.

I 1904 købte kammerherre C. V. *Castenschiold* til Borreby HESSELAGERGAARD til sin datter, gift med baron *Axel Blixen-Finecke*. Baronens barnebarn blev enejer af HESSELAGERGAARD i 1963.

Hesselagergaard pr. Hesselager (fredet i kl. A)

EJER: Baron G. Blixen-Fineckes dødsbo.

SAMLET AREAL: 997 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 4.081.000 kr.

Parken (30 tdr. land) og gården åben mod

entré søn- og helligdage 1. maj – 1. september, samt alle dage i juli og august. Rundvisninger kl. 15, 15,45 og 16,30 (hverdage i august dog kun kl. 15). April – november efter aftale for skoler og selskaber.

AFSTANDE: Odense 39 km, Svendborg 17 km, Nyborg 18 km.

HOLCKENHAVN

Chr. 4.: vel er jeg hanrej - men jeg er ikke idiot

Om jeg var så gal at gøre det, du begærer, da havde verden ikke alene årsag til at male mig med hat på, men med to øjne behængt med to briller.

– Vel har hun gjort mig til hanrej, men idiot er jeg ikke. Det er meningen med Chr. 4.s brev fra 1635 til *Ellen Marsvin*, fruhen på ELLENSHOLM, det senere HOLCKENHAVN.

Hvad Ellen Marsvin begærer, er, at kongen vedkender sig faderværdigheden til datteren *Kirsten Munks* yngste datter, *Dorothea Elisabeth*. Men kongen har reg-

net ud, at den lille pige – „kramsfuglen“ – må være undfanget en uge efter, at fru Kirsten på dramatisk vis afbrød det ægteskabelige samliv mellem sig og Hans Majestæt – hun lukkede døren mellem deres værelser på Frederiksborg og satte tyske jomfruer på vagt.

Chr. 4.s ægteskabelige fortrædeligheder begyndte allerede i 1627 på Dalum Kloster, som Ellen Marsvin havde i forlening. Kirsten Munk havde åbenlyst et forhold til den 30-årige rhingreve *Otto Ludwig*. Men sagen var ikke så enkel.

I hovedtrækkene er det Holckenhavn, der kendes af enhver Storebæltsrejsende, Ellen Marsvins renæssance-anlæg. Chr. 4.s svigermor følte sig så stærkt knyttet til borgen, at hun lod den opkalde efter sig.

Riddersalen – restaureret 1938–39 under Nationalmuseets tilsyn – ser ud som på Ellen Marsvins tid. De røde vægtæpper er »snyd« – de er malet på.

Svigermor Ellen havde bragt en forbindelse mellem kongen og *Vibeke Kruse* i stand, og *Vibeke* havde i 1630 født kongen sønnen *Ulrik Christian Gyldenløve*. Ellen Marsvin hævdede nu, at det i virkeligheden var denne nye elskerinde, der var skyld i, at kongen vragede hendes datter.

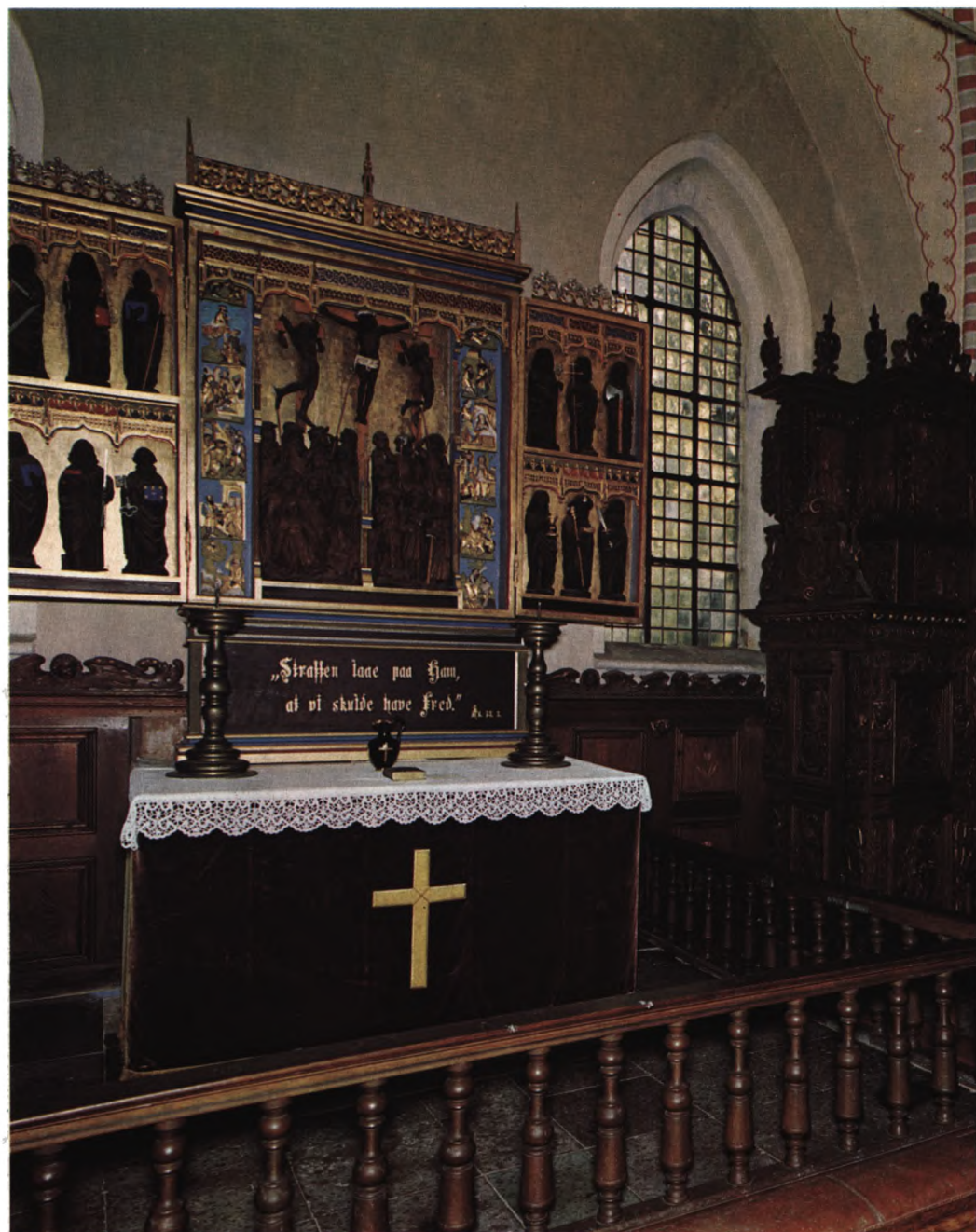
Forholdet mellem kongen og hans tidligere svigermor bliver mere og mere køligt i løbet af 1630'erne – netop mens Ellen Marsvin bygger på sin gård. I 1634 står ELLENSBORG færdig, i hovedtræk som det nu kendes af enhver Storebælts-rejsende.

I 1300-tallets slutning var gården i Ulfeldt'ernes eje. Den hed da KOGSBØLLE og lå i landsbyen af samme navn. *Jacob Ulfeldt* flyttede den ud af byen og opførte en øst- og nordfløj og et fritstående porthus – de ældste dele af hovedbygningen. Samtidig fik den navnet ULFELDTSHOLM. Ellen Marsvin fuldendte værket med vest- og sydfløj, tårn, kapel og stalde.

Ellen Marsvin knyttede sig mere og mere til sin borg, som hun opkaldte efter sig selv. I 1639 var hendes kontrovers med Chr. 4. kommet så vidt, at kongen tog Dalum len fra hende. I forvejen havde hun måttet afgive de jyske herregårde Boller og Rosenvold til Kirsten Munk, der var blevet forvist hertil. Kirsten Munk arvede ELLENSBORG efter moderens død, men kunne ikke komme der.

Leonora Christine og *Corfitz Ulfeldt* boede i forvisning på ELLENSBORG fra 1658 til Ulfeldts flugt i 1662.

Sit fjerde navn fik godset, da det i 1672 blev tilskødet baron *Eiler Holck*. Under lensbaron *Christian Eiler Holck* blev hovedbygningen kort efter sidste århundredskifte grundigt istandsat, og under lensbaron *M. C. Howden-Rønnekamp Holck* blev den store riddersal fra Ellen Marsvins tid restaureret sidst i trediverne.

Altertavlen i Holckenhavn kapel er ældre end snideren Hans Dreiers berømte arbejder – efter al sandsynlighed er tavlen fra omkring 1475 taget fra den gamle kirke på Thuro.

Indgangsdøren til kapellet. Ellen Marsvin – der med årene blev mere og mere from – lod den udstyre med et af de fornemste træskærerarbejder, der kendes i Danmark. Haderslevmesteren Hans Dreier arbejdede i syv år med at udskære kapellets inventar.

Portrummets indre er fra Jacob Ulfeldts Ulfeldtsholm. Ellen Marsvin fik bygget fløje på begge sider af Ulfeldts fritstående porthus, så hendes borganlæg blev helt lukket.

Holckenhavn pr. Nyborg (fredet i kl. A)

EJER: Hofjægermester, baron Eiler Holck.
SAMLET AREAL: 1662 tdr. land.
EJENDOMSVÆRDI: 6.259.600 kr.

Adgang til parken (30 tdr. land) tirsdag og lørdag kl. 14–18. Adgangen er gratis. Efter forudgående personlig henvendelse til ejeren, er der mulighed for adgang til kapellet.

AFSTANDE: Odense 32 km, Nyborg 3 km.

HVIDKILDE

Sejrede i striden med Odense-bispen

Ærlig og velbyrdig mand strenge ridder hr. *Markvard Rønnow* til HVIDKILDE krigedes det meste af sin tid med den mægtige Odensebisp *Jens Andersen Beldenak*. Ufreden var vistnok begyndt med, at bispens havde beskyldt rigsråden på HVIDKILDE for kætteri – han skulle være for nært beslægtet med sin hustru, *Mette Hardenberg*.

Mellemværendet blev ikke bragt ud af verden i Markvard Rønnows tid, selv ikke da hr. Markvard belejrede bispens borg Ørkil ved Svendborg. Det skal være troværdigt, at de to modstandere mødtes mand til mand i et livtag, der nær havde kostet bispens livet. Men det blev åndens sejr over materien. Bisp Jens gav sig til at læse op af en bog, og det skræmte den kampberedte rigsråd på flugt. Det sagdes, at den gejstlige mand kunne mere end sit fadervor – og det kunne han.

Rønnow-slægtens strid med Odensebispens blev sluttet af hr. Markvards søn, rigsråden *Eiler Rønnow*. Bispens blev dømt som tremarksmand for løgn og æreskænderi. Da var noget af mægtigheden gået af Jens Andersen Beldenak, *Anders Skomagers* søn fra Brøndum. Hans vej til bispstolen var gået over Kong *Hans'* kancelli og det russiske hof under *Ivan Vasiljevitsj*. På sine gamle dage – han havde svoret, at han „i Fandens navn“ ville „dø som en vældig bisp udi Odense“ – kendte

Hvidkildes hovedbygning – opført omkring 1550, udvidet 1742 – set fra nord med den dobbelte stentrappe ned til parken. Voldgraven omgiver hovedbygningen på øst-, nord- og vestsiden.

han både kongelig nåde og unåde, både bispesædets pragt og fængslets klamhed. Han havde en af de skyggeagtige roller i dramaet *Det Stockholmske Blodbad*.

Den første med sikkerhed kendte ejer af HVIDKILDE er rigsmarsk *Claus Rønnow*. Efter hans død i 1486 er godset i slægtens eje indtil 1679. I rigsråd *Eiler Rønnows* tid blev den gamle borg ødelagt – under Grevefejden. Blandt de bygninger, rigsråden opførte, er den, der udgør midterpartiet i den nuværende hovedbygning.

I *Falk Gjoes* og *Karen Billes* tid ramtes HVIDKILDE af vanæren. Herskabet til

Grevinde Ahlefeldt-Laurvig-Lehn ved familiestuens jernovn, støbt i Norge 1736. Portrætterne er Jens Juels lærreder af kammerherre Poul Rosenørn og kammerherreinden, Cecilia, født Krabbe.

HVIDKILDE fik besøg af Gjoes unge søster, jomfru *Sybille* – det var en dag i 1635. Ved sin bortrejse efterlod jomfruen et skrin, der indeholdt et spædbarn, hun havde født i dølgsmål og ombragt. Sagen var alt for let at opklare. Den ulykkelige unge kvinde blev henrettet.

Efter Rønnow'erne overtog renteskriver *Christopher Gabels* søn *Valdemar HVID-*

Riddersalens 6 gobeliner er indkøbt i Flandern omkring 1740 af lensbaron Johan Lehn, der købte Hvidkilde af kronen i 1725.

KILDE. Han var intet bevendt hverken som landmand eller som administrator. Alt forfaldt. Gårde lå øde, og store arealer blev ikke dyrket. I de sidste år, inden kronen greb ind, var der så at sige ikke ruder i hovedbygningens vinduer. 1724 overtog kronen gården. Gabel var da så meget til års, at han fik lov at blive siddende, befriet for de forpligtelser, der var vokset ham over hovedet.

I 1725 solgte kronen HVIDKILDE til den københavnske købmandssøn Johan Lehn.

Det betød ordnede forhold. Lehn – der blev ophøjet i adelsstanden – lod den oprindelige hovedbygning ombygge og udvide. Ved hver ende tilføjedes en ny fløj, så bygningen nu med havefacadens kraftigt fremtrædende midtrisalit, fint arbejdet sammen med mansardtaget, repræsenterer det bedste af barokkens danske arkitektur.

Lehns slægt har siden ejet HVIDKILDE. Ved ægteskaber er navnet blevet ændret, først til *Rantzau-Lehn*, dernæst til *Rosenørn-Lehn* og sidst til *Ahlefeldt-Laurvig-Lehn*.

1925 overgik godset til fri ejendom. 1959–60 foretog den nuværende ejer en

gennemgribende restaurering af bygningerne.

Stormen i oktober 1967 – den hidtil værste i dette århundrede – påførte HVIDKILDE gods millionskader. Det har været medvirkende til beslutningen om at give adgang til parken og en del af hovedbygningen, så entré-indtægten kan indgå i de øvrige driftsindtægter.

Der er adgang til at bese hall'en og den store ridder-sal med flamske gobeliner, familieportrætter, det smukke og særprægede gulv af pommersk fyr med indlagt mønster i dansk eg og stukloftet i barok.

Endvidere: „Store spisesue“ med opdækket spisebord og „Familiestuen“ med

Hvidkildes riddersal med det stilrene barokloft og det særprægede gulv er indrettet af Johan Lehn 1742. Gulvet er lagt af pommerske fyrreplanker, det indlagte mønster i eg skal skjule »stødene« mellem plankeenderne.

portrætter udført af bl. a. Jens Juel og Otto Bache.

I stueetagen bliver der adgang til udstillinger i saloner og kabinetter og til at bese biblioteket.

I kælderen bliver der adgang til østfløjens kældergange med krydshvælvninger og det gamle herskabskøkken.

Bibliotekets samling er for størstedelen skabt af excellencen Otto Ditlev Rosenørn-Lehn, udenrigsminister i ministerierne Holstein-Holsteinborg og Estrup og Hvidkildes ejer 1860–1892.

Hvidkilde pr. Ollerup (fredet i kl. A)

EJER: Kammerherre, hofjægermester Axel greve Ahlefeldt-Laurvig-Lehn.

SAMLET AREAL: 2.230 ha (4042 tdr. land).

EJENDOMSVÆRDI: 10.987.600 kr.

En del af Hvidkildes hovedbygning og Hvidkilde Park er fra 5. maj – 1. september som regel åben mod entré fra kl. 14 til 18 alle ugens dage undtagen mandage.

Parkering: I „Slotsalleen“ 500 meter vest for hovedbygningen.

AFSTAND: Svendborg 6 km.

LANGESØ

Her satte kongen rigens ret

Antonius Bryske, den første store byggherre på LANGESØ, er gået over i historien som en værdig repræsentant for det adelige slægtled af embedsmænd under *Chr. 3.* og *Frederik 2.* Det alvorlige, tænksomme blik under den prunkløse baret, de gyldne kæder under den korte kappe, de bredsnudede sko, komulerne. Sådan er rigens kansler afbildet på sin ligsten i Vigerslev Kirke, og sådan har *Jacob Binck* malet ham (billedet på Frederiksborg).

Antonius Bryske til LANGESØ afløste i 1545 en anden fynbo, *Jørgen Henning-sen Qvitzow*, som rigskansler. Det var en tredje fynbo, kongens kansler *Johan Friis* til Hesselager, der afgjorde sligt.

I 1551 overtog rigskansleren slægtens besiddelse ved den lange sø, dengang en ikke særlig anselig ejendom. Rigskanslerens LANGESØ var en herreborg, to stokværk høj og med ottekantede hjørnetårne. I dag eksisterer der af rigskanslerens borg kun en sten med inskription i den nuværende hovedbygningens sydmur. Den oplyser, at Danmarks riges kansler opførte bygningen i sin alders 54. år.

Rigens ret har ved flere lejligheder været sat på Antonius Bryskes LANGESØ. I sin egenskab af rettertingskansler førte Bryske forsædet i rettertingets anden afdeling, den, der beskæftigede sig med stridigheder om gods og ejendom. Dens domme, rigskanslerens „låsebreve“, kunne afsiges hvor som helst kansleren befandt

Gehejmeråd A. C. Holstens hovedbygning i Louis Seize-stil er det fjerde største anlæg ved Langesø. Det middelalderlige anlæg har næppe været særlig anseligt, Antonius Bryskes herreborg stod kun i kort tid, og af den bindingsværks-hovedbygning, man kan slutte sig til må være opført i slutningen af 1600-tallet, er der ingen synlige spor.

sig. Men både *Chr. 3.* og *Frederik 2.* har ført forsædet på LANGESØ ved rettertingets første afdeling, tidens højesteret.

Antonius Bryskes søster *Sidsel* førte LANGESØ videre efter kanslerens død i 1566. I hendes detaljerede testamente ses, at hun har betænkt sognets fattigfolk med 100 alen vadmel, 100 alen blålgarn og 100 par sko.

Perioden indtil 1684 er præget af gæld, pantsætninger, indløsninger – og ny gæld. Med *Adolph Hans Holstens* overtagelse synes der at være kommet mere fasthed i administrationen. Holstens slægt har ejet LANGESØ siden.

Justitsråd A. H. Holstens barnebarn, gehejmeråd *Adam Christopher Holsten*, lod den hovedbygning, der kendes i dag, opføre i 1774–78 i Louis Seize-stil med islæt af rokoko. Over hoveddøren står bygherrens motto: For efterkommerne, ikke for mig.

Det nye LANGESØ afløste ikke Antonius Bryskes herreborg. Den har ikke stået ret

længe – det er ukendt, hvordan den er gået til, også hvornår det mellemliggende LANGESØ er blevet opført. Det mest sandsynlige er, at der i slutningen af 1600-tallet er blevet opført en hovedbygning af bindingsværk.

Enken efter den første Holsten på LANGESØ, *Ida Rathlou*, hører til de ikke så få adelige kvinder, overleveringen har været hård ved. Ligesom f. eks. fru *Ingeborg Skeel* til *Voergaard*, skal hun have klippet fingrene af tyvagtige børn og af nærighed have taget rokken med i kirke. Man tillægger hende sætningen: – Om hele gejstligheden tillader, at arbejdsfolk og bønder kommer til Himmerige – jeg gør det ikke.

I slutningen af 1800-tallet ændredes familienavnet ved giftermål til *Berner Schilden Holsten*. Godsets 101 tdr. land store park er udlejet til avl af blomsterløg. Om foråret blomstrer her over en kvart million tulipaner og narcisser.

Langesø pr. Langesø

(fredet i kl. A)

EJER: Baron G. Berner Schilden Holsten.

SAMLET AREAL: 1559 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 5.356.000 kr.

Blomsterløgparken er åben i forårsmånederne kl. 9–20. Adgang mod entré. Ejeren driver kroen „Kom igen“, der har til huse i en smuk empire-bygning.

AFSTANDE: Odense 15 km, Bogense 22 km.

Kæmpede mod kreditorerne for sin husbonds sjælefrelse

Løgismose – et harmonisk anlæg, selvom der er store spring i tid mellem bygningerne. Nordøstfløjen til højre er fra 1490'erne, portfløjen fra Peder Oxes tid små 100 år senere. Kirkefløjen og trappetårnet er opført i slutningen af 1800-tallet.

end nogen anden dansk herregård – det er for så vidt et under, at der stadig eksisterer et LØGISMOSE. Mængden af ejerskifter er overvældende, i lange perioder har der været sameje om godset, fogder har styret det for talrige panthavere. Men i kritiske perioder har der vist sig ejere med evne til at samle det spredte.

Den ældste del af det nuværende LØGISMOSE er hovedbygningens nordøstre fløj, opført i 1400-tallets sidste år af rigshofmester *Mogens Gjøe*, sin tids ledende politiker. Hans embedsbroder *Peder Oxe* lod 1575 den nordvestre fløj, portfløjen, opføre. Den nuværende sydvestre fløj, kirkefløjen, er fra slutningen af 1800-tallet.

Kun få i den lange række af LØGISMOSES besiddere har markeret sig udadtil. Fru *Mette Hardenberg*, gift med *Johan Rud* – der i 1593 arvede en hovedpart i godset – huskes. Hun blev skyld i to kvinders død på bålet. De to kvinder fra LØGISMOSE mentes at have forhekset fru.

I et par slægtled var LØGISMOSE i Bille-slægtens besiddelse efter rigsmarsken *Anders Bille*, en af samlerne i godsets historie.

Den pommerske adelsmand greve *Adam Frederik Trampe* blev ejer af LØGISMOSE i 1694. Trampe førte de danske hjælpetropper, som kæmpede i Ungarn

Fru *Grethe* til LØGISMOSE måtte tænke på sin husbonds sjælefrelse. Og da det var sortebrødrene i Odense, der administrerede frelsen og skærsildens varighed, var *Jens Pedersen Panter*s skæbne i det hinsides et spørgsmål om penge. Allerede i 1419, to år efter hr. Jens' død havde sortebrødrene fået en jordelod for deres sjælemesser, men det strakte ikke til. *Jens Pedersen Panter* skulle have en „evig messe“. Og det var hans *Grethe*, der skulle skaffe ham den.

Grethe Henriksdatters kamp i en lille menneskealder for at holde sammen på sit gods, svare enhver sit og sikre sin døde husbond saligheden kendes fra økonomi-

ske dokumenter: gælds- og pantebreve, indløsninger, skøder. Til tider har kampen været hård, fru *Grethe* har været presset af verdslige og gejstlige kreditorer. Men hun har redet alle storme af. „Disse løste jeg alle ind“, skriver hun befriet på en stak pantebreve.

I 1441 blev den evige messe for *Jens Pedersen Panter* indstiftet i sortebrødrenes kirke. Brødrene krævede 150 mark og fik fem af LØGISMOSES gårde i pant „end fordi vi ej nu har rede penge“. Men også dette pantebrev fik fru *Grethe* indløst, inden hun gik til sin husbond.

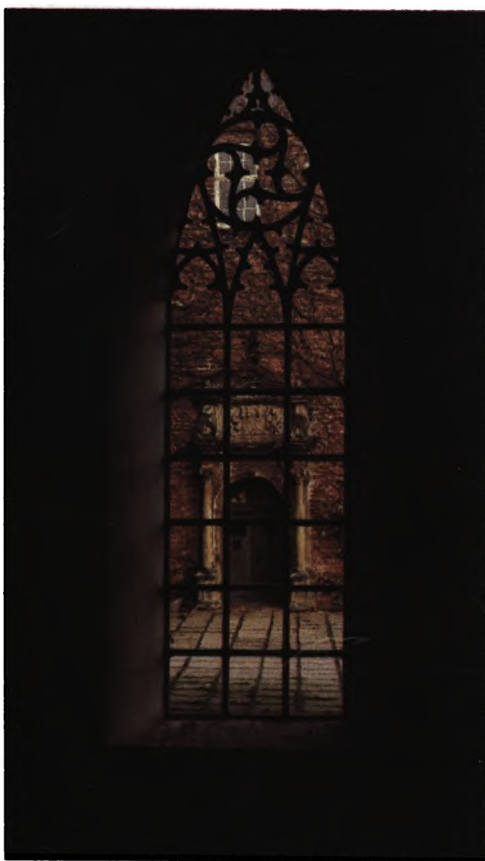
Fra middelalderen til nyeste tid har LØGISMOSE haft en mere omtumlet skæbne

under den tysk-romerske kejser *Leopold 1.* mod tyrkerne. Efter hans død i 1704 styrede hans hustru *Sophie Amalie*, datter af *Cort Adeler*, godset i en årrække.

Adam Fr. Trampe den yngre – i et par år leder af det nyoprettede Odense Teater – afviklede LØGISMOSES bøndergods i de sidste år af 1800-tallet.

I de sidste halvandet hundrede år har LØGISMOSE haft 18 forskellige ejere. Godset er blevet drevet med skiftende landbrugsmæssigt held, men bygningerne er blevet samvittighedsfuldt vedligeholdt.

Grevinde Sophie Amalie Trampes sandstensportal, her set gennem et vindue i kirkefløjen, er blevet flyttet fra portfløjen til trappetårnet. Portalen fra 1726 bærer Trampernes og Adelerne våben.

Løgismose pr. Haarby (fredet i kl. A)

EJER: Sven Grønlykke.

SAMLET AREAL: 400 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 1.800.000 kr.

Gårdspladsen er tilgængelig for besøgende.

AFSTANDE: Odense 37 km, Assens 19 km, Fåborg 21 km.

Den venlige Gaard med sine Mure saa hvide

Hvad „lynildsmanden“ *Henrich Steffens* ikke havde formået med sine ildnende forelæsninger, gjorde fru Constance gift med major *Carl Fr. Steensen Leth*. Hun „vakte“ *Nikolai Frederik Severin Grundtvig*, der skulle være huslærer for EGELØKKES arving, *Carl Frederik Grundtvig* sublimerede sin håbløse forelskelse i fru Constance, formåede at „omsmelte sin Attraa til Aand“, og fru Constance placeredes i dansk åndshistorie.

I den unge huslæreres dagbog for 10. september 1806 anføres: „Jeg maa vel kalde det en Lykke, at min Kærlighed var ulykkelig, siden den gjorde mig virksom og bidrog til mine Kundskabers Forøgelse.“ I „Strandbakken ved Egeløkke“ har en mere moden Grundtvig skildret sin „vækkelse“ på Langeland, sin asa-rus.

Grundtvigs ophold på Langeland strækker sig over tre år – 1805–08. En overgang har han, fru Constance og unge Carl

Det nye Egeløkke er en mindre senklassicistisk bygning, opført af Grundtvigs elev *C. Fr. Steensen-Leth* 1845–46.

I 1890 blev den gjort et storkværk højere.

Frederik ophold sig på Tranekær, hvor den vågnende digter møder „herregårdsballernes løve“. Det var *Peter Willemoes*, den senere søhelt.

Maskeraden på Langeland – og rygterne om muntre forlystelser i hovedstaden –

*Sådan var Grundtvigs »venlige Gaard med sine Mure saa hvide«.
Maleriet på Egeløkke er det eneste synlige minde om
det Egeløkke, Constance Leth og den unge kandidat Grundtvig
kendte. Det var en bindingsværksbygning med koist
og tegltag, opført omkring 1800 af Constance Leths mand.*

efter krigen mod England og Københavns bombardement i 1807 har gjort et stærkt indtryk på Grundtvig. Han forfattede sit første skrift, den dramatiske situation „Maskeradballet i Danmark“, hvor han hudfletter „den vanartede slægt“. Der blev ikke lagt ret meget mærke til den unge Grundtvigs vrede.

Grundtvigs og Constance Leths EGE-LØKKE – „Den venlige Gaard med sine Mure saa hvide“ – var en bindingsværksbygning i én etage, som majoren havde ladet bygge omkring 1800 til afløsning af den hovedbygning, den første af slægten, *Henrik Steensen* til STENSGAARD, havde ladet opføre 100 år tidligere.

Henrik Steensens EGE-LØKKE er det ældste kendte bygningsværk på godset, men EGE-LØKKEs historie kendes fra 1420'erne, da den var i *Mylting-slægtens* eje.

Siden Henrik Steensens overtagelse i 1687 har EGE-LØKKE ikke skiftet ejerslægt. Det nuværende EGE-LØKKE, en mindre bygning i senklassicistisk stil, er opført under C. Fr. Steensen-Leth, Grundtvigs elev, 1845–46. Ved hans død i 1889 blev godset overtaget af hans datter, gift med greve C. C. C. *Lerche*. *Sophie Frederikke Lerche* døde i 1925, og hendes datter, gift med greve C. K. *Knuth*, blev ejer. I 1932, ti år før sin død, overlod greven EGE-LØKKE til sin søn, den nuværende ejer.

Kaj Munks skuespil „Egelykke“ blev til på Snøde Kro i nærheden af EGE-LØKKE. Man viser endnu værelset, hvor digterpræsten skrev sit erotiske drama om Constance Leth og Grundtvig, om kvinden der pustede „Liv i Jordklumpen“.

Egeløkke pr. Lejbølle

EJER: Hofjægermester, greve W. Knuth.

SAMLET AREAL: 496 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 2.439.000 kr.

Parken (ca. 10 tdr. land) er tilgængelig torsdage, søn- og helligdage kl. 9–18.

AFSTAND: Rudkøbing 20 km.

Flygtede med rigets rigeste arving – og rykkede ind på slottet

Frederik Ahlefeldt, storkansler efter Grif-fenfelds fald, en af de mægtigste mænd i den unge enevældes tid, bortførte i sine yngre dage kongerigets rigeste arving. Det var Margrethe Dorothea på 15 år, datter af greve Christian Rantzau-Breitenburg.

Grev Frederik Ahlefeldt til Søgaard i Sønderjylland havde på foreskrevet vis anholdt om Margrethe Dorotheas hånd, men grev Christian havde afvist ham.

Parret flygtede så sammen og blev hemmeligt viet i en holstensk landsbykirke. Det var i 1656.

Frederik Ahlefeldt har sandsynligvis haft en formodning om, at den vrede greve på TRANEKÆR lod sig formilde. Det gjorde han også – ved dronning Sophie Amalies mellemkomst. Dronningen var den unge greves velynderinde, og grev Rantzau lod sig overbevise om, at han kunne stå sig ved sin svigersøn, hvis

Tranevær, kongeborgen med 700 års bevæget historie bag sig, havde stået tom en menneskealder, da den nuværende besidder overtog slottet.

Tranevær's bygninger blev i 1949 gennemgribende istandsat. I de senere år er godsets land- og skovbrug blevet stærkt moderniseret.

stjerne var i meget hastig stigen. Da grev Rantzau døde i 1663, arvede Frederik Ahlefeldt både TRANEKÆR og stillingen som statholder i hertugdømmerne. Ahlefeldt'erne var kommet til TRANEKÆR for at blive.

Langelands hovedslot er efter sagnet opkaldt efter næsekongen Tran, der byggede en borg på resterne af et isbjerg. Det er sandsynligt, at enkelte dele af den nuværende bygning er fra 1200-tallet.

Borgen tilfaldt *Valdemar Sejrs* søn *Abel* som len, og skiftende konger og sønderjyske hertuger lå i lange tider i strid om den. 1358 erobrede *Valdemar Atterdag* slottet, men stridighederne om ejerforholdet ophørte først, da *Christian 1.* kom på tronen. Han gav TRANEKÆR til sin søn *Hans*, og Kong *Hans* gav dronning *Christine* af Sachsen slottet som livgeding.

Indtil 1645 styredes TRANEKÆR af lensmænd og gik langsomt i forfald. Frederik Ahlefeldts svigerfar fik slottet overdraget af *Chr. 4.* som pant for et lån på 62.000 rigsdaler, penge grev *Christian Rantzau-Breitenburg* havde forstrakt kongen med.

Efter *Margrethe Dorotheas* død giftede Frederik Ahlefeldt sig med *Marie Elisabeth af Leiningen-Dagsburg*, stammomeren til den nuværende slægt. En af Ahlefeldt'erne udvidede sin arv med det norske grevskab *Laurvig*.

Den *Frederik Ahlefeldt Laurvig*, der overtog TRANEKÆR i 1791, var foregangsmand på mange områder: han oprettede en fabrik for landbrugsmaskiner, landets første sukkerfabrik, et lærerseminarium m. m. Han blev kommanderende general over Fyn og Langeland og ydede en påskønnet indsats under Napoleonskrigene. Siden hed han aldrig andet end „Generalen“. Han interesserede sig glødende for musik og teater – og for øjensygdomme.

Den karakteristiske mørkerøde farve – som her i porten med de gamle brandspande – fik Tranekær først i 1949 til afløsning af en efterhånden ubestemmelig lys rød.

„Generalens øjenvand“ kendes stadigvæk.

Generalens arving, brorsønnen *Christian*, måtte ved sin overtagelse lade holde en offentlig auktion over slottets indbo bortset fra nogle enkelte anebilleder. Han lukkede slottet og bosatte sig i et beskedent hus i Tranekær by. Ved gennemført sparsommelighed lykkedes det ham at klare økonomien. Hans søn kunne i 1863 gennemføre en grundig restaurering.

Ved denne søns, *Frederik Ludvig Wilhelms*, 25 års jubilæum lod grevskabets beboere rejse en æresstøtte – greven havde afløst fæstegodset.

Diplomaten, cand. mag. *F. L. V. Ahlefeldt Laurvig* overtog godset i 1917 og ejede det til 1947, da hans brorsøn, den nuværende besidder, blev lensgreve. Da slottet i 1949 igen blev bolig, havde det været ubeboet i en menneskealder, og hovedbygningen gennemgik en omfattende restaurering. Ved flere lejligheder har det været åbent for offentligheden i velgørende øjemed.

Tranekær, Langeland (fredet i kl. A)

EJERE: Kammerherre, hofjægermester, lensgreve K. B. Ahlefeldt Laurvig og greve Preben Ahlefeldt Laurvig.
SAMLET AREAL: 4.950 tdr. land.
EJENDOMVÆRDI: 24.524.300 kr.
Parken er tilgængelig hver dag. Til slottet er der kun adgang ved særlige lejligheder.
Ved slotsbankens fod et cafeteria.
AFSTAND: Rudkøbing 13 km.

At flytte på landet: 59.724 rigsdaler

Kancelliråden og hans ven justitsråden måtte betale 59.724 rigsdaler for at være med i laget – det gode selskab af den højeste by-overklasse med lystgård på landet. Et landsted var omtrent det højst opnåelige for dette naturdyrkende slægtled af formående borgerlige. I midten af 1700-tallet flygtede man fra byens travlhed ud på landet, man hengav sig til naturens ynder, indrettede sine besiddelser standsmæssigt og gav dem romantiske navne – hvis man altså havde råd.

Kancelliråd *Hans Tersling* og justitsråd *Peder Thestrup*, de to venner fra København, kaldte i tidens smag deres erhvervelse på Falster **VENNERSLUND**. Det var de – hvad bygninger angår – lidet anselige

rester af hovedgården **STADAGER**, opkaldt efter landsbyen af samme navn.

STADAGERS historie kan følges tilbage til midten af 1300-tallet. Den sidste ejer af den holstenske *Venstermand*-slægt mageskiftede gården til kronen i 1576. *Frederik 2.* ændrede navnet til **SOPHIENHOLM** efter sin 18-årige dronning, men af ukendte årsager tilbagekaldte kongen ni år senere navneskiftet. Gården skulle atter hedde **STADAGER**.

Den 30-årige enkedronning *Sophie* overtog med sin livgeding, Nykøbing Slots len, **STADAGER**, og da dronningen – efter striden med formynderregeringen for *Chr. 4.* om arvefølgen i hertugdømmerne – blev tvunget til at tage ophold på

1844 overtog *can. jur. Ludvig Grandjean*, 2. generation af den nuværende ejerslægt, **Vennerlund**. Der blev oprettet et stamhus, og året efter opførte den nye ejer ved arkitekt *O. M. Glahn* det nye **Vennerlund**, en to-etages senklassicistisk bygning, noget værdigere end de to københavnske venners bindingsværks-hovedbygning fra 1766, der ses på luftbilledet til venstre for den nye hovedbygning.

Nykøbing, kom **STADAGER** ind under hendes meget effektive administration.

Skiftende lensmænd og fæstere drev **STADAGER** indtil auktionssalget over krongodset på Falster i 1766. Ved denne lejlighed kom de to københavnske venner med det højeste bud.

VENNERSLUND første hovedbygning blev opført under kancelliråden og justitsråden. Det er bindingsværkslængen, som nu er VENNERSLUNDS godsforvalterbolig.

Kancelliråd Terslings enke blev enejer af VENNERSLUND, og efter hendes død solgte sønnen gården til den formuende prokurator – senere justitsråd – *Carl Vincens Grandjean*, hvis efterkommere siden har ejet den. Under cand. jur. *Ludvig Grandjean* blev den nuværende hovedbygning opført i 1845. Samtidig blev den store park anlagt i engelsk landskabsstil.

En gennemgribende modernisering er blevet gennemført i 1940'erne under *Vincens Grandjean*, der i 1963 overdrog godset til sin datter, gift med greve *Jens Brockenhuus-Schack*.

Vennerslund pr. Nørre Alslev (fredet i kl. B)

EJER: Grevinde Susanne Brockenhuus-Schack.

SAMLET AREAL: 1068 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 6.380.300 kr.

Parken (11 ha) er tilgængelig.

AFSTANDE: Vordingborg 22 km, Nykøbing Falster 14 km.

Øverst: Vennerslunds øverste etage er domineret af en sal på fem fag. Den er udsmykket med en række familiebilleder.

Nederst: Fem fags-salen ud mod haven benyttes som kombineret bibliotek- og billard-stue. Stilen, der præger husets indretning iverigt, har man kaldt den efter-C. F. Hansen'ske.

KNUTHENBORG

Han brød sig ikke om det og rev det hele ned

Perspektivet i den unge greves planer kunne de fleste først se længe efter hans død. Her græsser kvæg under en gruppe gamle ege. E. Ch. Knuth eksperimenterede også med løsdriftstalde. Det gik ikke i 1860'erne, men ideen var rigtig – viste det sig 100 år senere.

Da den unge greve og hans engelske gartner begyndte at rive de bygninger ned, den gamle greve 10–15 år tidligere havde ladet opføre, var en hel landsdels befolkning sikker på, at han var blevet gal. At det vældige KNUTHENBORG i den allermest bogstavelige forstand ville blive ruineret af den 26-årige fuserast.

Greve Eggert Christopher Knuth overtog KNUTHENBORG i 1864. Få år efter var der intet tilbage af det gamle – den unge greve brød sig ikke om det, han var en svoren tilhænger af engelsk landskabsstil. Nye bygninger i den engelske stil rejstes – og først og sidst blev der arbejdet på det enorme parkanlæg, greven og den berømte engelske anlægsgartner E. H. Milner den ældre planlagde. Planerne choke-rede, efterhånden som de tog form: omkring det udstukne areal rejstes en granitmur, 7,2 km lang og 2 meter høj, hundreder tønder land ryddedes og omlagdes, skibsladninger af planter af sjældne sorter ankom fra England. I flere år var 2–300 mand beskæftiget med anlægget.

I dag kan man se det vældige perspektiv i planen. Herregårdsparken er Nord-europas største, den omfatter over 1.000 tdr. land bag den lange mur med de enormt kostbare porte med kunstsmedearbejder. Parken rummer store sletter med græssende kvæg og grupper af gamle ege – den største er 20 meter høj og 6 meter

Knuthenborgs hovedbygning hedder Bandholmgården. I greve E. Ch. Knuths anlæg var den oprindeligt tænkt som enkesæde, men den blev udvidet til sin nuværende funktion, da planen om et vældigt slot måtte opgives.

i omkreds – og bøge. Der vokser 100-årige rhododendron, californiske kæmpefyr, kæmpe-tujaer, høje ædelgran, bambus, misteltene og i søerne røde åkander.

I dyrehaven trives sikahjorte, canadiske kronhjorte, dådyr, wapitier, mufloner og guanacoer. Der er skabt en strålende udsigt over Smålandshavet – og end ikke en stenalderdysse mangler. Den er hentet ind og opstillet ved stranden.

Den unge greve fik realiseret alle sine planer, undtagen planen om en ny strålende hovedbygning. H. S. Sibberns byg-

ningsværk, enkesædet BANDHOLMGAARDEN, opført 1865–66, blev i 1885 udvidet og ophøjet til hovedbygning.

Grevskabet KNUTHENBORG blev oprettet i 1714 af Søster Lerche, enke efter den tyske adelsmand Eggert Christopher von Knuth. Den første Knuth havde været page hos Chr. 5., og slægten blev fastboende i Danmark, da han ægtede Cornelius Pedersen Lerches 19-årige datter Søster og arvede gården AARSMARKE, kernen i grevskabet. De følgende generationer havde dygtighed – og held – til at udvide

De kostbare porte i den 7,2 km lange mur, der indhegner parken, var måske det, der chokerede mest. Bandholmsporten kostede f. eks. 21.000 rigsdaler med sine fornemme smedejernsarbejder. Og det var endda ikke den dyreste.

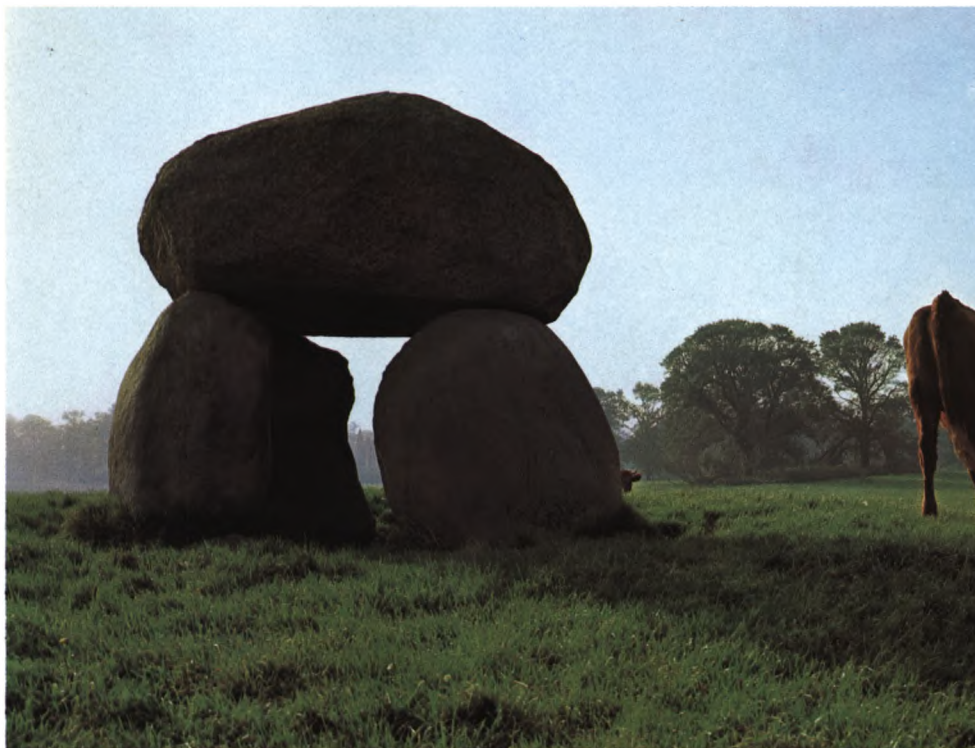

Stenalderdyssen er sådan set ægte nok – den er hentet fra Svanevigen. En bronzealderhøj fandtes i forvejen inden for parkens område.

de i forvejen meget betydelige tilliggender – godset er i dag et af de største moderne landbrug i landet med omkring 200 ansatte.

I en periode – mest under greve *Johan Henrik Knuth*, ejer fra 1771 – havde godset et dårligt ry. Det blev styret af hårdhændede fogder, mens ejeren holdt hof på Gyldensteen.

Skaberen af det moderne **KNUTHENBORG** døde ugift kun 36 år gammel. I 1907 overtog hans brorsøn, der også hed *Eggert Christopher*, godset. Han var gift første gang med *Sylvia Pio*, en datter af den udvandrede socialistfører *Louis Pio*. Sønnen af dette ægteskab overtog i 1925 grevskabet.

Knuthenborg pr. Bandholm

EJERE: Lensgreve F. M. Knuth og greve Adam W. Knuth.

SAMLET AREAL: 4.896 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 20.127.000 kr.

Parken åben hver dag fra kl. 9 til solnedgang. Varierende takster for indkørsel med køretøjer. Bænke og borde til medbragt mad.

AFSTANDE: Vordingborg 38 km, Rødbyhavn 24 km.

KRENKERUP

De havde dømt hende til bålet - lensmanden reddede hende

– Konen har ikke tilstået noget hekseri, og den rette sagvolder har ingen gjort gerning at bevise hende over.

Med et brev til konsistoriet ved Københavns Universitet redder *Palle Rosenkrantz* en ulykkelig kone fra Rødby fra den pinefulde død. Heksedommen er afsagt over hende, bålet venter. Men lensmanden er blevet harm. Sagsøgeren er i gæld til kvinden, han har fået dømt – „jeg tænker vel, at hans uforsigtighed og dovenskab kan være årsag derudi“.

Denne redningsaktion følger et af de mest sympatiske træk til billedet af *Palle Rosenkrantz*, den mærkelige renæssancejunker, lensmand på Vordingborg og Aalholm og fra 1627 ejer af KRENKERUP efter sin anden hustru, *Elisabeth Rosensparre*.

Det ottekantede tårn og den udvidede nordfløj, tårnet er knyttet til, er opført under lensmand Palle Rosenkrantz.

I nyeste tid – 1938 – er væsentlige dele af slottet ført tilbage til det oprindelige udseende.

I sin ungdom havde *Rosenkrantz* indlagt sig store fortjenester – under stormen på Kalmar var han den første, der løb op på volden og plantede fanen. I sin ejertid på KRENKERUP havde han ord for at være stærkt svirende. Det skal have taget en brat ende, da hans afdøde drikkebroder, præsten i Radsted, viste sig for ham som et flammende genfærd og berettede om de pinsler, han nu måtte udstå for sit udsvævende levned.

KRENKERUP SLOT skylder i det væsentlige *Gjøe-slægten* – ejere fra 1381 – sit nuværende udseende. Den store godssamler *Eskild Gjøe* opførte i de sidste år af 1400-tallet en fløj, den østlige del af den nuværende nordfløj. Hans søn, den vidtberømte rigsråd *Mogens Gjøe*, føjede de øvrige fløje til. I 1631 blev nordfløjen udvidet og et tårn opført, den gamle sydfløj brændte i 1689.

Den sidste kvindelige *Gjøe* på KRENKERUP var gift med lensmand *Peder Brahe*.

Med *Elisabeth Rosensparre*, gift første gang med *Axel Brahe*, kom slot og gods i *Palle Rosenkrantz'* eje. *Rosenkrantz* overlevedes af hustruen *Lisbeth Lunge*, hvis arvinger blev købt ud af *Jørgen Skeel*.

Jørgen Skeels enke ægtede greve *Chr. Ditlev Reventlow* – hærføreren i Skåne under Store Nordiske Krig – og det nyoprettede stamhus tilfaldt denne slægt, der havde hovedsæde på *Brahetrolleborg*. Den sidste enearving, komtesse *Juliane Frederikke* giftede sig – meget mod *Reventlow'*ernes vilje – med den hannoveranske adelsmand *Carl August Hardenberg*, og slægtsnavnet ændredes til *Hardenberg-Reventlow*. I perioden 1815–1938 hed godset HARDENBERG.

I 1885 tilfaldt grevskabet HARDENBERG prinsesse *Lucie Schönaich-Carolath*, gift med greve *Curt Haugwitz*, der antog det nuværende slægtsnavn. Grevskabet blev fri ejendom i 1924. Efter en omfattende restaurering i 1938 fik godset sit gamle navn tilbage.

Krenkerup pr. Sakskøbing

(fredet i kl. A)

EJER: Lensgreve H. Haugwitz-Hardenberg-Reventlow.

SAMLET AREAL: 6.883 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 25.516.800 kr.

Parken (20 ha) er tilgængelig hver onsdag og søndag indtil solnedgang. Adgangen er gratis.

AFSTANDE: Vordingborg 33 km, Sakskøbing 4 km.

Der ligger piskene, træhestene. Hurra! Hurra! Hurra!

– Der ligger hele stadsen, lænkerne, åget, de lange piske, træhestene, den spanske kappe, borte er de. Hurra, hurra, hurra! Råb, skrig mig det højt i møde, for at vore stemmer kan forene sig, hvor de store herrer med de blå bånd sidder og korsrer sig over de vidunderlige ting. Hurra! Hurra! der ligger det gamle kram. Jeg har revet det ned med tænderne, med hænder og fødder, jeg vil brænde det og kaste asken i havet.

Begejstringen er *Christian Ditlev Reventlows* – brevet er fra statsministeren

til hans søster, skrevet i sommeren 1786 – den sommer, Den Store Landbokommision blev nedsat, og Reventlows vældige arbejde for den danske bondes frigørelse kunne begynde.

Den samme sommer var Reventlows personlige gæld foruroligende vokset til omkring 70.000 rigsdaler. Han havde overtaget grevskabet *CHRISTIANSSÆDE* i 1775 og havde straks sat reformer i værk på sine egne besiddelser. Omkring 80 af grevskabets 270 bøndergårde var i 1786 udløst af fællesskabet – deraf gælden.

Inden Pederstrup blev indvøiet som museum, blev C. F. Hansens bygning befriet for en senere tids vidtløftige tilføjelser. Plantningerne omkring den beskedne hovedbygning skyldes naturligvis Reventlow, »det danske skovbrugs fader«.

I mindre begejstrede øjeblikke kunne Reventlow ønske, han var bonde, og at alt hans gods var solgt – blot ikke *PEDERSTRUP*. Men han tvivlede aldrig på sine reformer, heller ikke på deres økonomiske bæredygtighed. Udviklingen gav ham – som på næsten alle andre områder – ret. Inflationen under krigen mod England reducerede gælden stærkt, og Reventlows gods var – i modsætning til så mange andres – velkonsolideret nok til at imødegå den efterfølgende landbrugskrise.

Christian Ditlev Reventlows betydning for sit eget gods er lige så umålelig som hans betydning for Danmarks udvikling gennem de store landbrugsreformer i slutningen af 1700-tallet – med stavnsbåndets ophævelse som den mest markante.

I årene fra sin tilbagetræden fra stats-tjenesten i 1813 til sin død i 1827 boede Reventlow på sit *PEDERSTRUP* otte måneder om året, han lagde „slavekitlen med stjerne og bånd“ og tog sin norske bondekoft på. „*Kæmpen*“ eller „*Christian Smed*“ – sådan kaldte familien ham – var midtpunkt i et patriarkalsk familieliv på *PEDERSTRUP*, der stod gny om. Alle medlemmer af hans store familie havde ret til at bo tre måneder af året hos ham, der sad altid mindst en snes omkring hans middagsbord. Og for at ingen af hans mindre formående slægtninge skulle yd-

Reventlow-Museets Eichendorff-sal (i forgrunden). Joseph Freiherr von Eichendorff, Reventlows standsfælle og tidens avancerede lyriker, skrev »Das zerbrochene Ringlein« (In einem kühlen Grunde) i 1810, mens Reventlow var på toppen af sin karriere.

Skitse på Reventlow-Museet til Nic. Wolffs maleri: Chr. D. Fr. Reventlow med sin hustru, deres otte børn og en amme.

myge sig ved at bede om penge, stod der altid en krukke med dalere, man kunne tage af, hvis man havde det behov.

Det gamle PEDERSTRUPS historie kan følges tilbage til første halvdel af 1300-tallet. Den første kendte hovedbygning blev opført af overrentemester Peter Brandt i slutningen af 1600-tallet – dele heraf indgår i det nuværende PEDERSTRUP.

I 1729 indgik PEDERSTRUP i det grevskab, general Christian Ditlev Reventlow oprettede. Generalens barnebarn, Christian Ditlev Frederik Reventlow blev sjælen i de store landbrugsreformer.

Statsminister Reventlow lod C. F. Hansen bygge den nye hovedbygning til PEDERSTRUP. Det er denne prunkløse klassicistiske bygning, der nu – befriet for se-

nere tilføjelse og udvidelser – er rammen om et museum til minde om den store bondefrigører.

Museet åbnedes i 1940, efter at godset var blevet solgt – salgssummen skulle bidrage til opretholdelse af Reventlow'ernes største besiddelse, Brahetrolleborg.

Pederstrup pr. Torrig (fredet i kl. A).

EJERE: Hovedbygningen: Reventlow-Museet, godset: proprietær Hans Wittenkamp Nielsen.

SAMLET AREAL: 455 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 2.500.000 kr.

Museet og parken er åbent mod entré. I

tiden 15. april – 14. juni og 15. august – 30. september, hverdage kl. 14–18, søndage kl. 10–18. 15. juni – 14. august, hverdage kl. 10–12 og 13–18. 1. oktober – 14 april, kl. 13–15. Selskaber kan opnå rabat.

AFSTANDE: Vordingborg 62 km, Maribo 24 km og Nakskov 14 km.

AALHOLM

Han blev greve som 8-årig, det sørgede hans bedstemor for

Den første lensgreve til grevskabet AALHOLM var en meget ung herre. Det var kronen på hans bedstemors livsværk, at *Christian Raben* på otte år i 1734 ophøjedes i den grevelige stand. Med lensbrevet fulgte arveretten til det lollandske jordegods, hans bedstemor havde samlet til ham, AALHOLM, BRAMSLØKKE OG KJÆRSTRUP med tilhørende kirketiender, birkerettigheder og jagtfrihed.

Emerentia von Levetzau, den unge greves farmor, var enke efter *Johan Otto Raben*, den danske Raben-slægts stamfader, hofmarskal under *Chr. 5.*, amtmand og gehejmeråd under *Frederik 4.* I en menneskealder efter sin mands død samlede hun sit lollandske grevskab. AALHOLM købte den unge enke på auktion i 1725, og hun drev godset med indsigt i

den mindste detalje, samtidig med at hun sluttede store forretninger, formentlig bistået af sin søn, den højt dekorerede *Frederik Raben*, stiftamtmand over Lolland-Falster.

Grevskabets grundlægger overtog sit slot i overvældende dårlig stand. I de foregående to århundreder havde AALHOLM tilhørt kronen, slottet havde været livgeding for skiftende enkedronninger og var blevet styret af lensmænd. I 1580'erne var det middelalderlige anlæg – fra midten af 1300-tallet – blevet suppleret med en lensmandsbolig og en del ekstra tårnværk, siden indskrænkede vedligeholdelsen sig til nødtørftige udbedringer af de gamle mure i skiftende tiders stil. Svenskekrigene bidrog yderligere til det almindelige forfald.

Den strategiske beliggenhed – i bunden af en vig, men lige ud mod Østersøen – gav det middelalderlige Aalholm en voldsom og omtumlet skæbne. Aalholms hovedbygning er her set fra en lille ø i vigen.

AALHOLMS middelalder-historie er undertiden voldsom. I kendte kilder nævnes borgen første gang i 1328, da *Christopher 2.* havde pantsat alt det lollandske krongods til holsteneren *Johan den Milde*. Da det stråttækte hus i Sakskøbing, kongen havde søgt tilflugt i, var brændt over hovedet på ham, blev han som fange ført til AALHOLM. Kort efter sin frigivelse døde han i Nykøbing.

Valdemar Atterdag erobrede borgen tilbage – det var vistnok i 1347, omkring

det tidspunkt, den første kendte hovedbygning må være blevet opført. I 1366 var AALHOLM rammen om det berømte møde mellem Valdemar Atterdag og hertug Albrekt af Mecklenborg, hvor de to potentater blandt meget andet sluttede overenskomst om, at deres fælles barnebarn Henrik skulle arve Danmarks rige efter kong Valdemar.

Den unge arving til det nye AALHOLM – grevskabet – overtog sit gods som 20-årig efter Emerentia Levetzaus død i 1746 og blev ved samme lejlighed kammerherre, højesteretsassessor og medlem af kancellikollegiet. Han døde allerede i 1750. Under hans efterfølger, broderen Otto Ludwig, gennemførtes en ombygning af slottets østfløj.

Med greve Frederik Christian Raben, ejer fra 1791, holder oplysningstiden sit indtog på AALHOLM. På et af tårnene bygges et astronomisk og meteorologisk observatorium, greven arbejder på et lille, håndskrevet leksikon, er levende optaget af f. eks. luftballoner og sommerfugles udvikling.

Det nuværende AALHOLM er stærkt præget af den store ombygning til et herskabshjem i international stil, der 1889 blev foretaget for kammerherre, lensgreve Fr. Ch. O. Raben-Levetzau, udenrigsminister i ministeriet I. C. Christensen. Den lod ikke meget synligt af den middelalderlige kongeborg, men under udenrigsministerens søn, den nuværende ejer, er den såkaldte Margrethefløj, der har elementer fra det ældste AALHOLM, blevet restaureret.

Blandt udenrigsministerens lange række af tillidshverv var formandskabet i Kgl. Dansk Automobilklub. I 1964 oprettede hans søn det allerede nu europæisk kendte veteranbil-museum på Stubberupgaard.

Aalholms veteranbilmuseum, oprettet i 1964, er blevet europæisk kendt. Baron J. O. Raben-Levetzau deltog med denne pragtfulde Delaugere-Clayete 1904 ex. Gordon Bennet racer i det engelske Brightonløb i november 1964. Veteranen gennemførte i tiden 4 timer 15 min.

Aalholm pr. Nysted

(fredet i kl. A)

EJER: Baron J. O. Raben-Levetzau.

SAMLET AREAL: 3.572 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 11.233.000 kr.

Slotsparken tilgængelig søn- og helligdage. Veteranbil-museet er åbent i påsken og medio maj til medio oktober kl. 10–18, mod entré. Ved museet en modeljernbane. En veteranbane kører på strækningen Stubberup-Strandbyhuse. I foråret 1968 åbner „Dampjernbanen fra 1850“.

AFSTANDE: Kbhvn. 130 km, Rødby 30 km.

Et drømmeslot til Lisa Iselin

Gehejmerådens fortryllende frue havde sin yndlingsplads ved Klintestien. En aften fandt hun ved bænken en billedstøtte, der ikke havde været der før. Udsmykningen var to gratier – kun to – og indskriften „De venter på deres søster“. Det var et af gehejmerådens påfund – et af de utallige.

Gérard Pierre Antoine de Bosc de la Calmette, amtmand på Møn og Falster, lod LISELUND bygge som et drømmeslot til sin *Lisa*, intet andet end et drømmeslot. LISELUND GAMLE SLOT er det synlige udtryk for en mands tilbedelse af en kvinde, realiseret med stor økonomisk formåen, sikker smag og snurrig opfindsomhed.

Familien de la Calmette havde som reformerte forladt Frankrig under *Louis 16*. *Gérard Pierres* far blev hollandsk gesandt i København. Han erhvervede herregården NYGAARDE (MARIENBORG) på Møn – gården kom nu til at hedde CALMETTENBORG. To år efter sit bryllup med den billedskønne *Lisa Iselin* arvede *Gérard Pierre* den mønske besiddelse, som han supplerede med SØMARKEGAARD (LISELUND) og den nordligste del af Klinteskoven.

1792 begyndte blandt andre arkitekt *A. J. Kirkerup* og direktøren for „Det Kgl. Meubelmagazin“ *J. C. Lilie* at skabe Calmettes drømmeslot, tænkt som et romantisk digt til *Lisa Iselin*.

Lystslottet i Klinteskoven, et yndefuldt monument over en glødende forelskelse og over 1700-tallets natursøermeri.

Restaureringen af slottet og omgivelserne skulle kunne sluttes i 1968.

Parken omkring det lille lystslot blev anlagt med al tidens sans for arrangeret natur. En del af motiv-verdenen er fra parrets rejse gennem Tyskland og Schweiz 1790–91. Vandfald og rislende kildevæld arrangeredes, der blev gravet småsøer med øer i, yndefulde broer blev bygget, statuer rejstes, man byggede små bastioner – og naturligtvis ruiner med en smuk patina. En schweizerhytte, et norsk hus, et kapel, et badehus og en kinesisk pavillon fuldendte drømmeverdenen. LISELUND GAMLE SLOT var færdigt i 1795.

Gehejmeråden døde allerede i 1803, *Lisa Iselin* to år senere. Med rigdommen gik det dårligt, sønnen *Reinold de la Cal-*

Sådan så den tilbedte Lisa Iselin ud som Madame de la Calmette. Maleri på Liselund Gamle Slot.

Abestuen på Liselund er indrettet til minde om familien de la Calmettes hus-abe. Mens gehejmerådens forældre boede i Schweiz, udbrød der ild i familiens hus. Det var aben, der vågnede og slog alarm.

mette satte i løbet af sit korte liv næsten hele den store fædrene og mødrene arv over styr – hans enorme appetit var en fabel, efterhånden blev hans korpus det også. Ved hans død i 1820 måtte CALMETTENBORG sælges og LISELUND opgives.

Kammerherre Reinold de la Calmette forfærdede sine nærmeste, da han giftede sig med distriktslæge Mackeprangs datter Martha Sabine. For drømmeslottet LISELUND var det et lykkeligt valg. Kammerherreinden boede i 50 år efter sin mands

død på LISELUND, der var købt af Frederik Raben-Levetzau-Huitfeldt, og det er hendes fortjeneste, at bygninger og omgivelser i dag i det væsentlige står, som da de blev indrettet til Lisa Iselin og hende selv.

Under Gottlob E. Rosenkrantz blev LISELUND GAMLE SLOT sommerbolig, især for kunstnere. Ejeren havde ladet en ny, mere rummelig hovedbygning opføre til sig selv. Hans sønnesøn, baron Erik Rosenkrantz, tog initiativ til at gøre slottet

Martha Sabine de la Calmettes målbevidste indsats reddede Liselunds smukke interiører til en offentlig institution. Institutionen fik kgl. konfirmation 1938. Bygningerne er blevet sikret, og fra 1964 er der blevet arbejdet på en restaurering og tilbageførelse til det oprindelige udseende – så godt det lader sig gøre. Store jordskred i begyndelsen af dette århundrede rev en del af parken i havet. LISELUND NYE SLOT er af den nuværende ejer indrettet til internationalt feriecenter.

*Pittoresk smøge ved
Schweizerhytten,
en af de småbygninger ved
Liselund Gamle Slot,
der overlevede jordskredet.*

Liselund pr. Borre
(fredet i kl. A)

EJER: Baron Niels O. F. H. Rosenkrantz.
SAMLET AREAL: 600 tdr. land.
EJENDOMSVÆRDI: 1.664.000 kr.
Parken (5,5 ha) med lystslottet, „Schweizerhytten“ og bygningerne Norske Hus, Den Kinesiske Tepavillon og Den Lille Bondegaard åben daglig mod entré.

BORREBY

Her mødte Valdemar Daa sin skæbne - den nådeløse fallit

De kom lillejuleaftensdag, *Valdemar Daas* kreditorer. Den fortvivlede guldmager var fallit, endeligt og uigenkaldeligt. Pantet, det skønne BORREBY, så Herrens ud – borggården og ladegårdshusene „af så stor brøstfældighed, så at ingen sig af dem kan betjene uden tilforn derpå større bekostning at anvende.“

Først på året 1681 gik Valdemar Daa og hans døtre fra BORREBY. Den nye ejer, etatsråd *Ove Ramel*, havde tilbudt ham livsvarigt ophold, men guldmageren var for stolt – endnu. Han „gik til fods fra BORREBY med en kæp i hånden og sit alchymiske glas i barmen“.

Det blev ringere og ringere med den fallerede herremand. En overgang boede han med tre døtre i et hus ved Smidstrup, senere holdt han livet oppe ved medmenneskers medlidenhed i Himmerland, hvor han også havde mistet et gods. I sin elendighed bliver han rykket for skat – men der er ikke noget at hente. Valdemar Daa er syg „uden noget håb nogen tid sin førlighed igen at bekomme“.

H. C. Andersen, der har skildret tragedien i „*Vinden fortæller om Valdemar Daae og hans Døttre*“, følte oprigtigt med herren til BORREBY, der „saa længe gjorde Guld, til Gaard og Gods i en forgyldt Røg gik op igennem hans Skorsten“.

Kansler Johan Friis' borg på den lille holm omgivet af vandgrave er ikke i det ydre blevet ændret væsentligt siden opførelsen i midten af 1500-tallet. Dog har de stejle tage haft svungne eller takkede gavle.

Valdemar Daa havde – først sammen med sin bror *Oluf*, siden alene – kæmpet mod de vanskelige landbrugskonjunkturer og de stigende skatter i tiårene efter Karl Gustav-krigene. Guldmageriet var hans sidste fortvivlede forsøg på at holde sig oven vande, et tidligere projekt var ynkeligt strandet: Daa havde af tømmer

fra egeskoven på Stignæs bygget et krigsskib, men det kunne ikke bruges.

BORREBY var kommet i Daa'ernes eje efter kansler *Christian Friis'* død i 1616. *Christian Friis* – en brorsøn til bygherren, kansler *Johan Friis* til Hesselager – døde barnløs, og hans søster *Dorthe*, enke efter *Oluf Daa*, overtog borgen. To generatio-

Det farverige træværk i loftet er fra bygherrens tid – også farverne. Det er det eneste kendte træværk fra perioden, som har bevaret sin oprindelige farvepragt.

Borreby er et interessant eksempel på renæssancens befæstningskunst. Fra tårnernes skydehuller kunne en eventuel fjende beskydes, fra hvad kant han måtte komme.

ner senere forsøgte halvbrødrene Oluf og Valdemar sig som herremænd på BORREBY med det sørgelige resultat.

I hovedtræk er det nuværende BORREBY den mægtige kansler Johan Friis' renæssanceborg fra 1556 med de fire tårne bygget på en lille holm.

Tårntrappen er også i det indre uændret siden kanslerens dage. Trappen er bygget af ligsten, hentet fra karmeliterklostret i Skælskør. En del malede bjæl-

ker og udskårne knægte i hovedbygningen er det eneste kendte træværk, der har bevaret farven fra Chr. 3.s tid.

Ove Ramels enke, *Mette Rosenkrantz*, beholdt BORREBY til sin død i 1730. Den første ejer af den nuværende ejerslægt var kammerherre, oberst – senere generalmajor – *J. M. H. Castenschiold*. Under *C. V. B. Castenschiold*, helten fra Dybbøls skanse 2, blev en del nye avlsbygninger opført, og hovedbygningens indre blev omfattende restaureret.

Tårntrappen står med sine røde munkesten som på kanslerens tid. På nogle af trappestenene kan brudstykker af inskriptionerne læses. Johan Friis hentede stenene fra karmeliterklostret i Skælskør.

Borreby pr. Skælskør
(fredet i kl. A)

EJER: Godsejer, løjtnant C. H. Castenschield.

SAMLET AREAL: 1138 tdr. land.

EJENDOMSVÆDI: 6.516.000 kr.

Den 17 ha store park er tilgængelig daglig kl. 9–18.

AFSTANDE: København 110 km, Skælskør 2 km.

BREGENTVED

Gave fra kongen af navn til kongen af gavn

I hoffets inderkredse forlød det, at Hans Majestæt bankede greve *Moltke* i fuldskab. Det ville ligge overhofmarskallen meget fjernt at antyde noget til nogen om scener af den art, men i greve *A. G. Moltkes* efterladte papirer findes breve fra *Frederik 5.*, hvor kongen beder sin „hjertensallerkæreste ven“ undskylde sin „sataniske opførsel“. Og i det sæt regler om regeringens førelse, *Moltke* udarbejdede omkring tronbestigelsen i 1746 – det år han selv blev overhofmarskal og fik BREGENTVED foræret – regnes ganske realistisk med den mulighed, at Kgl. Majestæt kunne komme for skade at „synde mod Gud“, „henrevet af denne eller hin lidenskab“.

I *Frederik 5.s* tyve regeringsår var greve *A. G. Moltke* landets egentlige regent. Hans herredømme over kongen glippede aldrig, selv om det for *Moltke* må have været en daglig kamp at opretholde det. Hans betydning for rigets trivsel er enorm i denne periode, da en snæver gruppe af adelige politikere med ham selv i spidsen udstikker den enevældige konges kurs.

Adam Gottlob Moltke var den første ejer af BREGENTVED, der havde fast ophold på godset. Hans efterkommere i lige linie har fastholdt besiddelsen i over 200 år.

Det slanke kobbertækte spir over hovedindgang og vestibule fuldender Axel Bergs Bregentved, opført 1886–91 for lensgreve Fr. Chr. Moltke. I samme periode lod lensgreven palæet omkring den Moltke'ske malerisamling i København opføre.

BREGENTVEDS historie kan følges tilbage til 1319, da gården i *Erik Menveds* testamente skænkes til Ringsted Kloster. I 1571 ses rigsråden *Oluf Mouridsen Krog-nos* at have foretaget byggearbejder på BREGENTVED. Han giftede sig med *Anna Hardenberg*, *Frederik 2.s* ungdomselskede, der havde fået BREGENTVED hovedgård i morgengave.

Halvandet hundrede år senere købte *Frederik 4.* BREGENTVED af overkrigssekretær *Christian Carl Gabel* for at udlægge det til ryttergods. Som sådan eksisterede godset, til Chr. 6. 1731 solgte det til den højt dekorerede diplomat *Poul Vendelbo Løvenørn*. Godset kom tilbage til kronen, da Chr. 6. købte det tilbage af *Løvenørns* søn.

A. G. Moltke blev greve af BREGENTVED i 1750, fire år efter at *Frederik 5.* havde skænket godset til sin „hjertensallerkæreste ven“. Den første Moltke-Bregentved moderniserede grevskabets drift og forøgede det med hovedgården *SOFIENDAL*. Hans søn og efterfølger på BREGENTVED, *Joachim Godske Moltke*, var i sine sidste leveår finansminister og formentlig *Frederik 6.s* mest betroede rådgiver. *Adam Wilhelm Moltke*, ejer fra 1818, dannede marts-ministeriet 1848. På Juni-grundloven er hans underskrift den første efter *Frederik 7.s*. Fjerde generation, *Fr. Georg Julius Moltke*, blev i 1875 udenrigsminister i ministeriet Estrup.

Det nuværende BREGENTVEDS hovedbygning med den markante rokoko-profil skyldes arkitekten *Axel Berg*. Den er opført 1886–91 under lensgreve *Frederik Christian Moltke*, ejer fra 1879. Af det gamle BREGENTVED bevaredes kirkefløjen fra 1700-tallet, ladegårdsanlægget blev flyttet. I 1936 efterlod *Fr. Chr. Moltke* det nye BREGENTVED til sine efterfølgere i fuldstændig mønstergyldig stand.

Ved den store omformning af Bregentveds hovedbygning blev der ikke rørt ved kirkefløjen.

Kirken var nordfløjen i det anlæg, der udgjorde Bregentved, da Frederik 4. i 1718 købte godset af sin overkrigssekretær.

Bregentved pr. Haslev

(fredet i kl. A)

EJER: Afdøde lensgreve Chr. Moltkes bo.

SAMLET AREAL: 10.642 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 41.309.000 kr.

Parken (40 ha) er åben onsdage og søn- og helligdage. Adgangen er gratis. Ingen del af slottet, herunder kirkelængen, er tilgængelig.

AFSTANDE: København 63 km, Fakse 19 km, Haslev 3 km.

DRAGSHOLM

Jarlen døde vanvittig, og det var ganske praktisk

James Hepburn, jarlen af Bothwell, skal være død af vanvid i sit snævre fængsel på DRAGSHOLM. Han havde i hvert fald alle forudsætninger for at blive vanvittig. Mens han holdtes indespærret i Danmark, tryglede dronning *Elizabeth* af England den danske konge – engang hendes frier – om at udlevere jarlen eller dog i det mindste slå ham ihjel i Danmark. Og den franske konge arbejdede lige så ihærdigt på at få jarlen frigivet. Det var James Hepburns muligheder, og det må han have vidst.

Jarlen af Bothwell, *Maria Stuarts* tredje mand, var efter mordet på den skotske konge og sit ægteskab med dronningen på flugt for de sejrende skotske protestanter. Tilfældigt var han blevet opbragt af et dansk skib ved Norge.

Frederik 2 var i et alvorligt politisk-diplomatisk dilemma. Han ville få ubehageligheder, enten han satte jarlen fri, henrettede ham eller udleverede ham til England. Altså beholdt man jarlen. Han døde i 1578, 11 år efter sin opbringning, og det var ikke det værste, der kunne ske for den danske regering.

Det er ikke med sikkerhed fastslået, om det mumificerede lig i Faarevejle Kirkes gravkælder er jarlen af Bothwell. Der er et par andre muligheder. Men det må velsagtens være jarlen, der spøger på

Frederik Chr. Adellers hovedbygning fra 1697 beholdt uret og de udvendige klokker fra Hans Steenwinckel den yngres vindeltrappetårn, der måtte opgives. Jernankrene danner bogstaverne FCA (Frederik Adeler) og HML (Henriette Margrethe von Lente).

DRAGSHOLM – sammen med en indemuret kvinde, hvis skelet man omkring 1900 fandt i en niche, en grå dame og en ihjeldanset jomfru.

Fængslet på DRAGSHOLM, af dronning Margrethe kaldet „Abrahams Skød“, har huset adskillige prominente fanger: bisperne Joachim Rønnow og Ove Bille, adelsmændene Eiler Brockenhuus og Erik Munk, sørøveren Hans Lindenow.

Det ældste DRAGSHOLM er formentlig opført i begyndelsen af 1200-tallet af Roskildebisperne. Efter Reformationen blev slottet kongeligt regnskabslen – og det er i lensmændenes periode, DRAGSHOLM har fungeret som statsfængsel.

Rigets kansler Arild Huitfeldt, der residerede 1609–10, har skrevet en væsentlig del af sit gigantiske historieværk „Danmarks Riges Krønike“ i en skrivestue, hvis konturer efter udgravninger i 1953 kan ses på borgbanken.

Efter det almindelige forfald i lenstiden skilte kronen sig af med slottet, men hverken rentemester Henrik Müller eller hans hovedkreditor Manuel Texeira magtede opgaven økonomisk. 1694 købte kammerjunker Fr. Chr. Adeler, søn af admiralen, DRAGSHOLM, og i 1697 lod han den nuværende hovedbygning opføre med sine 93 rum i tidens barokstil. 1785 var baroniet ADELERSBORG blevet oprettet.

Adelers oldebarn giftede sig med kaptein i Livgarden, Georg Fr. von Zytphen, der i 1838 optoges i den danske adelsstand som friherre Zytphen-Adeler. Denne slægt residerede på slottet til 1932, da den sidste lensbaron døde. Statens jordlovsudvalg solgte godset til den nuværende ejer, der i en årrække bortforpagtede det til herregårdspension.

Traditionen udpeger dette kælderrum med tilhørende jernbøjle som stedet, hvor jarlen af Bothwell tilbragte sine sidste mørke år. Det kan ikke dokumenteres, statsfængslet på Dragsholm havde mindre skumle lokaliteter.

Slotskirken blev indrettet i 1731 med et mere prunkløst inventar end træskærer-arbejderne i barok-stil i den tidligere slotskirke. Det ældre kirkeinventar blev under Carl Gustav-krigen bragt i sikkerhed på Bregninge.

Dragsholm har i en årrække været herregårds-pension. Til det brug blev hovedbygningen gennemføjet af direktør E. Jørgensen.

Dragsholm pr. Hørve
(fredet i kl. A)

EJER: Godsejer J. Fr. Bøttger.
SAMLET AREAL: 340 tdr. land.
EJENDOMSVÆRDI: 1.000.000 kr.

Slottet åbent mod entré alle dage kl. 11–
17 undtagen mandag.
AFSTANDE: København 88 km, Nykøbing
Sjælland 26 km.

Romantisk forsoning i den bitre strid om en kirkestol

Striden mellem *Erik Madsen Vasspyd* og *Christopher Pax* optog egnen i årevis. Ejeren til VINDERUPGAARD og ejeren til Torupgaard kunne ikke komme overens om, hvem af dem, der var sognets første- mand – hvem der havde retten til den øverste kirkestol i Aagerup Kirke. Christopher Pax til Torupgaard sad der, men det lod sig næppe afvise, at Erik Madsen, der havde kronet sine store mageskifte- erhvervelser med at opføre en ny hoved- bygning, gjorde ham rangen stridig.

Striden, der tilsyneladende var uløselig, havde en ældre baggrund. Pax havde i 1580'erne været ude efter Vinderup len og gjort kronen tilbud om et mageskifte. Men Erik Madsens far, *Mads Eriksen*

Vasspyd var kommet ham i forkøbet og havde sikret væbner-slægten Vasspyd godset.

I 1604 forsonedes Pax og Vasspyd, og forsoningen var idyllisk. Erik Madsen Vasspyd blev gift med Pax' datter *Karen*. Hvad trætten om kirkestolen angik, blev den ved forlig løst på følgende måde: svi- gerfar Pax blev siddende i sin stol, Erik Madsen Vasspyd og hans *Karen* skulle have sat en stol ind foran Pax'. De to for- sonede herremænd fik virkelig af kronen tilladelse til at nedbryde kirkens kor og bygge det op igen – det var tilsyneladen- de en nødvendig teknisk forudsætning for at skaffe plads til Vasspyd'ernes stol. Ved nærmere eftertanke viste det sig dog, at

Hovedbygningen fra 1788 med de to lave sidefløje er sandsynligvis et værk af C. F. Harsdorff, der som lærer på kunst- akademiet prægede tidens danske arkitektur stærkt. Blandt hans betydeligste arbejder er kolonnaden ved Amalienborg og Erichsens palæ på Kongens Nytorv i København (nu Handelsbankens hovedsæde).

sagen kunne klares med en mindre mur- ændring.

VINDERUPGAARD blev efter Reformatio- nen tilskødet kansler *Johan Friis*. Hans brordatter *Karen Friis* arvede den sam- men med en række andre besiddelser, og hendes mand, lensmanden på Køben- havns Slot og Roskildegaard *Bjørn An- dersen*, mageskiftede den, så den for an-

Eriksholms spisestue med den prægtige venetianske lysekrone har stukornamenter i Louis Seize-stil. Muligvis er det italienske arbejder.

den gang kom i kronens eje. Her blev den, til Vasspyd'erne blev ejere.

Erik Madsen Vasspyd kaldte sin bindingsværks-hovedbygning på næsset i bunden af Isefjorden ERIKSHOLM – efter sig selv. Søhelten *Niels Juel* erhvervede ERIKSHOLM i 1682. Hans efterkommere solgte i midten af 1700-tallet til højesteretsassessor *H. D. Brinck-Seidelin*.

Under konferensråd *Hans Brinck-Seidelin* opførtes den nuværende nyklassicistiske hovedbygning i 1788. Byggesteren er formentlig *C. F. Harsdorff*, en arkitekt der har haft umådelig betydning.

Den første af den nuværende ejerslægt overtog ERIKSHOLM i 1878 – det år han blev student. Det var greve *Carl William Ahlefeldt-Laurvig*, udenrigsminister 1908-13 i ministerierne Neergaard, Holstein-Ledreborg og Klaus Berntsen.

Eriksholm pr. Vipperød

(fredet i kl. A)

EJER: Kammerherre, hofjægermester, cand. jur. Kai F. S. greve Ahlefeldt-Laurvig.
SAMLET AREAL: 1.230 tdr. land.
EJENDOMSVÆRDI: 2.296.000 kr.

Parken (ca. 11 ha) er tilgængelig.

AFSTANDE: København 60 km, Holbæk 8 km.

GAVNØ

En stor samlers livsværk

Otto Thott til GAVNØ, „den fortjente, uegennyttige og kyndige mand“, overkom i sit lange liv – 1703–85 – næsten ufatteligt meget. Oplysningstiden i Europa har eksempler på usandsynligt flittige og foretagsomme administratorer og samlere, mæcener og beskyttere af viden-skaben, litteraturen og de skønne kun-

ster. Otto Thott er måske det mest udprægede danske eksempel.

I en menneskealder var han førstemand i den finansielle og indenrigspolitiske styrelse. Hans karriere førte ham gennem rentekammeret og kommercekollegiet til kongens konseil. For sine fortjenester i embedsførelsen blev han ophøjet i greve-

standen og gjort til ridder af elefanten.

I administrationen af sit eget jordegods realiserede Thott sine fremskridtsvenlige ideer om driften. Inddæmnings-arbejdet, som tidligere ejer-generationer havde måttet opgive, genoptog han, han anlagde parken og endelig anlagde han den trefløjede storstilede rokoko-hovedbyg-

I foråret 1967 åbnede tulipanparken på Gavnø sæsonen med denne attraktion – et levende dobbeltportræt af Tronsfølgeren og prins Henrik.

Drivhusene, der hører til Gavnøs gartneri, er åbne for salg hele sommeren.

Parkens gamle lindetræer er en gave til Otto Thott fra Frederik 5., de var blevet tilovers ved reguleringen af Kgs. Nytorv i København.

I »Store spisestue« er ophængt en række konge- og dronninge-portrætter fra Otto Thotts samling.

Damaskørelset på Gavnø er også præget af den store samler. Portrætter var Thotts hovedinteresse. Kunne originaler ikke erhverves til et hul i ane-rækken, lod han danske kunstnere kopiere – enkelte portrætter er endog rekonstrueret fra gravsten.

ning, der kendes i dag. Han lod de tre eksisterende fløje ombygge og forhøjede og byggede en forlængelse til sydfløjen.

Denne bærer af de største administrationsbyrder er den største bogsamler, danmarkshistorien har kendt. Ved hans død omfattede hans bibliotek 138.000 bind. Hans maleri-samling, hvoraf over 1000 lærreder nu hænger på GAVNØ, var måske Nordens største private samling. Der er flest portrætter, men også stykker af verdenskunstens mestre: *Rubens, Jordaens, Hals, Snyders, Ruisdal*.

Det ældste GAVNØ nævnes i brevskaber fra første halvdel af 1200-tallet. Da har

der på øen været en bygning, hvor f. eks. kongen kunne overnatte under jagtudflugter.

I de første år af 1400-tallet opførtes på dronning *Margrethes* initiativ Sct. Agnete nonnekloster, et firfløjet anlæg med en kirkefløj. Fra klostrets tid kendes en bodfærdig ansøgning fra klosterfrøkenen *Birgitte Krumpen*. Hendes hovedklædning var blevet taget fra hende, fordi hendes kærlighed til en lægmand havde fået følger.

Ved Reformationen kom klostret i kronens eje, men blev 1584 mageskiftet til slægten Lindenov, der har sat sig mange

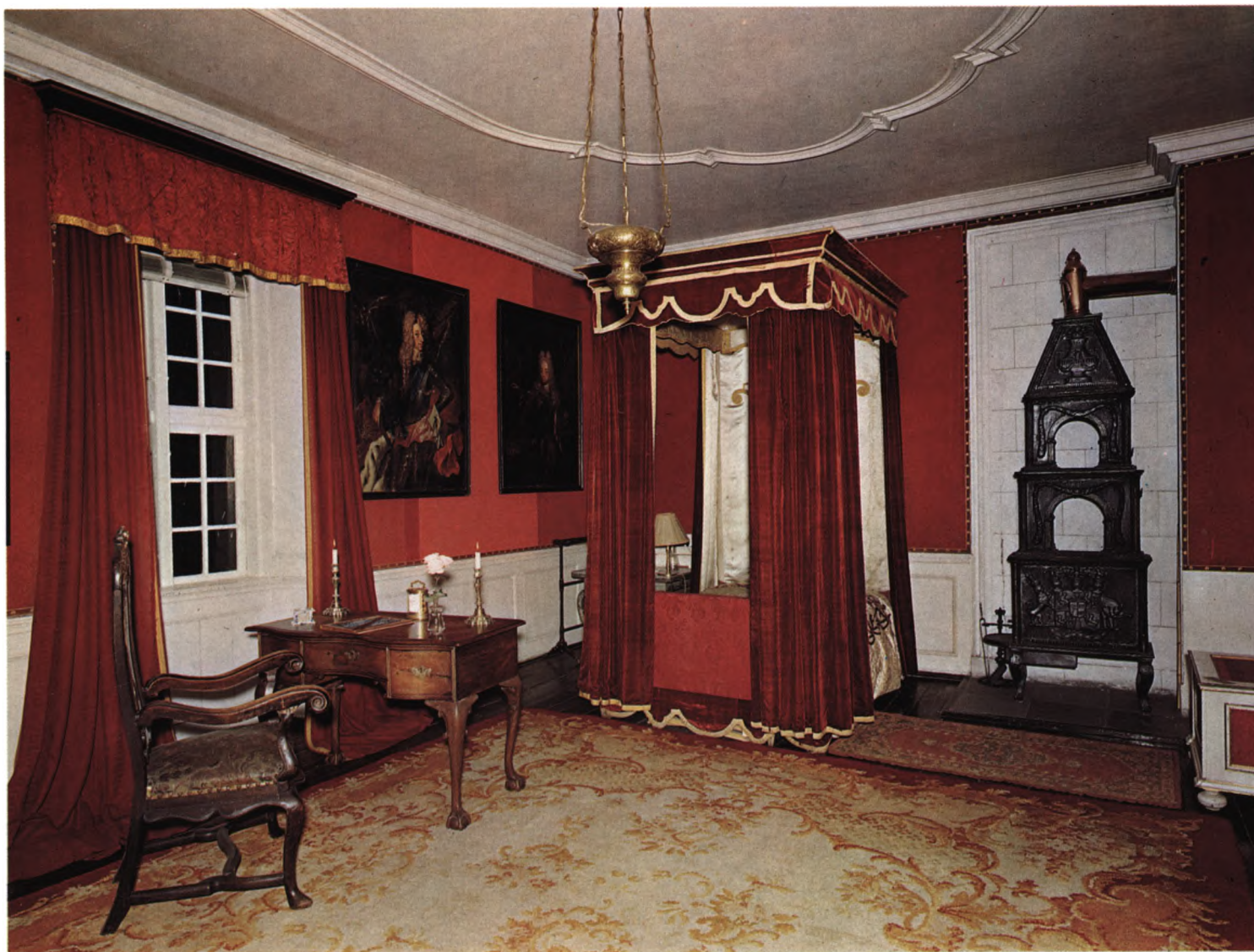
Talrige mesterværker fra 17. og 18. århundrede smykker de hvide vægge omkring hovedtrappen i nordfløjen.

Kunsthåndværk hjembragte Otto Thott også til Gavnø, nu er hans indkøb en enestående antikvitetsamling. Her et kabinetskab fra 1600-tallet.

minder på Gavnø. Skiftende lensmænd havde i mellemtiden siddet på gården.

1682 blev den skånske *Knud Thott* ved mageskifte med admiral *Niels Trolles* enke eneejer af GAVNØ. Han var i Skåne blevet dømt fra liv og gods, anklaget for at have haft forbindelse med den danske konge under Carl Gustav-krigene. Otto Thott – ejer af GAVNØ fra 1737 – var en brorsøn af Knud Thott.

Otto Thott havde ved sin død hverken sønner eller voksne døtre. Hans morbrors sønnesøn, kammerherre *Holger Reedtz*, arvede besiddelserne i Sydsjælland og fik tilladelse til at føre navnet *Reedtz-Thott*.

GAVNØS ejer 1862–1923, lensbaron *Tage Reedtz-Thott* var udenrigsminister i ministeriet Estrup fra 1892 og konseilspræsident efter *Estrups* afgang i 1894 til 1897.

GAVNØ har været offentligt tilgængeligt siden 1960, da den nuværende ejer af land- og skovbruget overdrog hovedbygningen med de enestående samlinger og parken til en selvejende institution, der fik overdraget en større kapital. Overskudet af entré-indtægten anvendes til GAVNØ MUSEETS vedligeholdelse og til „fremme af nationale og uddannelsesmæssige formål“.

Slotskapellet i sydflojen stammer fra dronning Margrethes kloster. Kirkerummet, der er et af Nordens mest farverige, er domineret af den træskårne altertavle og prædikestolen, begge dele bestilt i midten af 1600-tallet af Helle Rosenkrantz – Niels Trolles enke – hos snideren Abel Schrøder den yngre i Næstved.

Gavnhøje pr. Næstved (fredet i kl. A)

EJER: Gavnhøje-Fonden (hofjægermester, baron Axel Reedtz-Thott).

SAMLET AREAL: 6.769 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 22.833.200 kr.

Parken (ca. 15 tdr. land), tulipanudstillingen, rosenhaven, skulpturudstillingen samt kapellet er åbent mod entré daglig kl. 10–20. Slottet med malerisamlingen er tilgængeligt mod entré hver dag undt. fredag fra 1. maj – 1. oktober kl. 10–17. Restaurant Karetmagerens Hus ved indkørslen til parken er åben hele året. Gavnhøje-Fonden: 03-760, Nyland nr. 200. Restaurant: 03-760, Nyland nr. 123.

AFSTANDE: København 85 km, Næstved 7 km.

GISSELFELD

Hans talent klarede alt - selv kongelig vrede

Ingen andre end enkedronning *Dorothea* vovede at lade sin arrigskab komme til orde, da *Peder Oxe*, den faldne storhed, vendte tilbage til riget og på ny hævede sig til magtens tinde. Han „er nu så højt på strå, højere end han nogen sinde har været“. Og „han gør og lader med Vor søn Kongen, som han vil“, skriver *Oxes* uforsonlige modstander enkedronningen i 1567. Året før havde *Frederik 2.* måttet

lade sin „forrige unåde“ mod den afskedigede og landflygtige rigsråd falde og give ham hans jordegods, først og fremmest GISSELFELD tilbage.

Alle de andre, rigsråderne og de store jorddrotter, der havde beredt *Peder Oxes* politiske og økonomiske fald i 1558, måtte tie og tåle. Riget, der var udpint af Syvårskrigen og en elendig finanspolitik, kunne helt enkelt ikke undvære *Peder*

Oxes diplomatiske og juridiske talent. I hvert fald havde man ikke råd til at have ham som modstander. I sin landflygtighed havde *Oxe* i Lothringen lagt planer op mod det danske kongehus med *Christian 2.s* datter *Margrethe*.

Peder Oxes GISSELFELD er bygget 1547–75. *Oxe* har altså arbejdet med sin borg både før og efter landflygtigheden – overleveringen siger, han byggede omkap med

Gisselsfelds park med karpedamme fra Peder Oxes tid er et af landets smukkeste anlæg.

Romantisk detalje fra Gisselsfelds park-anlæg: et vandfald med tilhørende grotte.

Voldstedet måtte indrettes med store gravearbejder, før Peder Ox kunne begynde sit årelange byggeri af Gisselsfeld. Tiden har været nådig ved renaissance-borgen, den står endnu i sin gamle pragt. Det sagdes om Oxes borg, at den overgik kansler Johan Friis' Hesselager – Peder Ox har givetvis ikke haft noget mod sammenligningen.

Greve C. C. S. Danneskiold-Samsøe skænkede Gisselfelds overdirektorat sin enestående samling af porcelæn og fajance. Samlingens danske afdeling overgås næppe af nogen anden.

sin hustru, *Mette Rosenkrantz*, der først havde sit Vallø færdigt i 1586.

GISSELFELD kom fra *Gjøe'rne* til *Oxe'rne* ved *Johan Oxes* handel med *Henrik Gjøe* i 1526. Denne handel gav anledning til en berømt slægtsfejde – *Johan Oxes* svigerfar, *Mogens Gjøe*, protesterede mod, at hans forkøbsret blev tilsidesat. Skødet blev omstødt, men i rækken af efterfølgende processer gik den juridisk kyndige *Peder Oxe* af med den endelige sejr.

Efter *Peder Oxes* død i 1575 overtog *Mette Rosenkrantz* og efter hende *Oxes* søsterdatter *Karen Banner*, gift med *Henrik Lykke*, GISSELFELD. *Lykke*-slægten ejede gården i 75 år, også oberst *Kai Lykke*, der kom så galt af sted med at fortælle en af sine veninder noget om *Frederiks 3.s* dronning *Sophie Amalie* og visse kammerterjenerne, har ejet GISSELFELD – det betød, at gården for anden gang i sin historie blev konfiskeret af kronen, også denne gang på grund af herremandens fjendskab mod en dronning. (Om processen mod *Kai Lykke*: se *Brahetrolleborg*).

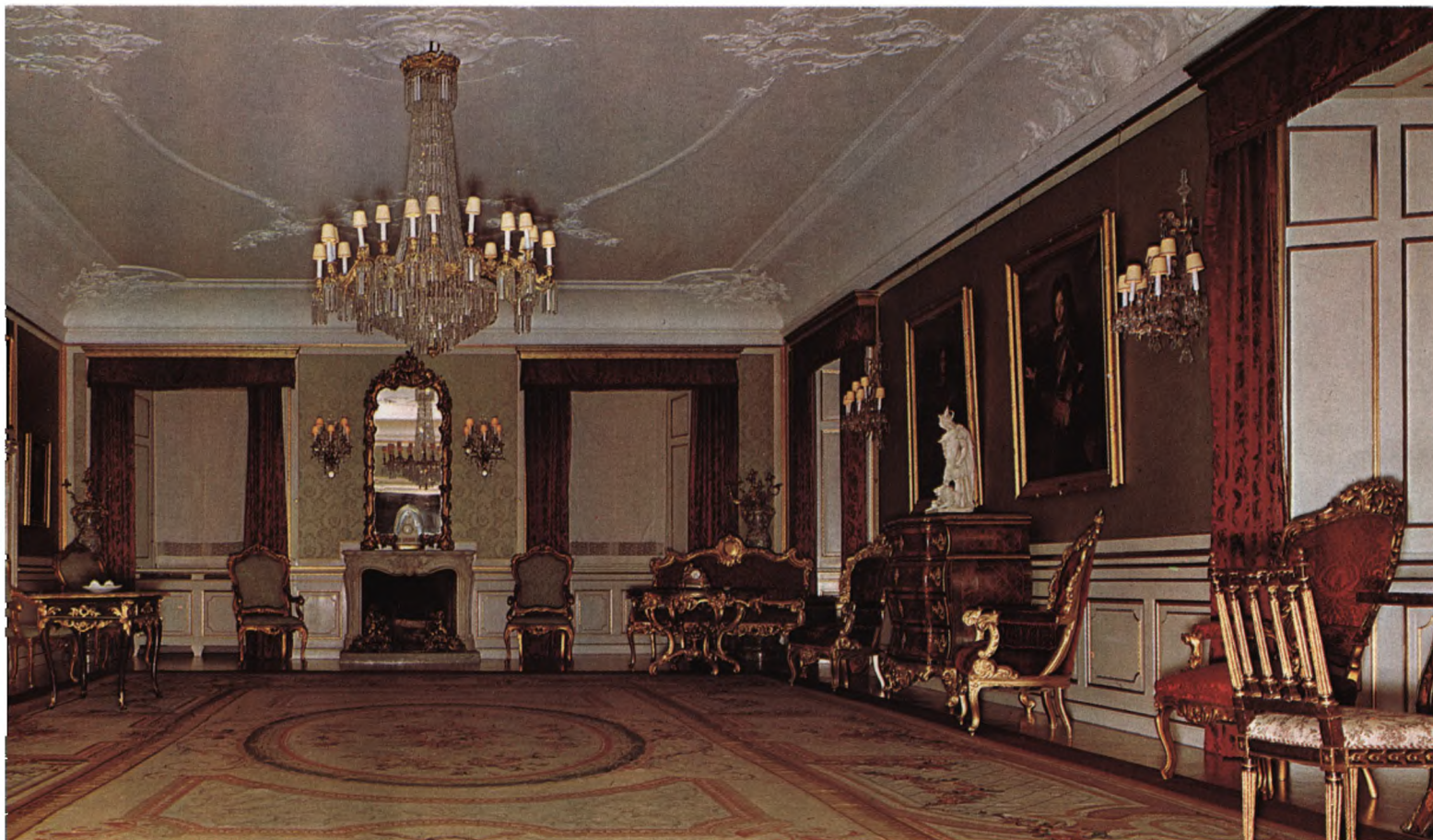
Chr. 5.s søn, *Christian Gyldenløve* – ejer fra 1699 – lagde grunden til GISSEL-

FELDS overgang til kloster for adelsjomfruer. I fundatsen af 1702 er det bestemt, at institutionen altid skal ledes af en overdirektør af slægten *Danneskiold-Samsøe*, der skal have privatbolig i hovedbygningen. Planen blev først ført ud i livet et halvt århundrede senere, i 1755 under *Frederik Christian Danneskiold-Samsøe*.

I de mellemliggende år residerede „Hendes Høje Nåde“ *Dorthe Krag*, enke efter *Gyldenløve*, der døde før han blev 30. Hun giftede sig igen med *Hans Adolph von Ahlefeldt*, hvad *Frederik 4.* fandt var under hendes værdighed – hun havde dog været gift med Kgl. Majestæts halvbror. *Hendes Høje Nåde* skal have svaret kon-

Få interiører i Danmark måler sig med Gisselfelds riddersal i pragt.

gen med de berømte ord: – En levende hund (Ahlefeldt'ernes hjelmtegn) er mig langt kærere end en død løve.

Under *Christian Conrad Sophus (II) Danneskiold-Samsøe* gennemgik GISSELFELDS indre en større restaurering, og den enestående porcellænssamling blev anlagt. Under denne overdirektørs søn, *Christian Frederik*, skabtes parken.

Foruden priorinden og 65 konventualinder, døtre af danske adelsfamilier eller af høj rang, oppebærer 125 ugifte damer af borgerlig stand klosterhævning.

Gisselfeld pr. Haslev

(fredet i kl. A)

EJER: Gisselfeld Adelige Jomfrukloster.

SAMLET AREAL: 7.024 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 22.748.700 kr.

Parken og drivhusene åbne mod entré hver dag fra kl. 9 til solnedgang. 3 km syd for Gisselfeld ligger traktørstedet Villa Gallina i Hesede skov.

AFSTANDE: København 63 km, Haslev 5 km.

De to stærke søstre fra maskeballet i 1711

Ønskede storkanslerens frue at komplettere sin garderobe med indkøb fra Paris eller andre europæiske modecentre, var det nok med et diskret vink til en dertil egnet gæst af diplomatiet i lensgrevindens politiske salon. Skulle man gøre indtryk på storkansler *Ulrik Adolph Holstein*, gik vejen over hans smukke frue *Christine Sophie*. Og skulle man gøre indtryk på kongen, gik vejen meget ofte over søsteren, dronning *Anna Sophie*.

De to søstre, døtre af storkansler *Reventlow*, havde været sammen til maskeballet på Koldinghus i 1711 (se under *Clausholm*), og *Christine* var den, der sørgede for, at *Frederik 4.s* forelskelse i søster *Anna* blev holdt varm. Ved personskifterne i 1721 i kredsen omkring *Frederik 4.* blev *Christine Sophies* mand, den første *Holstein-Holsteinborg*, leder af begge kancellier. Måske mest i kraft af sin smukke hustru blev han en af de ledende i „den reventlowske bande“ omkring *enevoldsherskeren*.

Holstein, der af diplomaterne i fruens politiske salon blev karakteriseret som en forsigtig og langsomt handlende mand, var *mecklenborgsk friherre*. Han havde været page ved *Chr. 5.s* hof og var blevet ungdomsven med *Frederik 4.*, sin senere svoger. 1707 købte han af *Anders Trolle Trolleslægtens* sjællandske sædegård *TROLHOLM*, som han året efter fik ophøjet til grevskabet *HOLSTEINBORG*.

Både den firfløjede borggård med de ottekantede hjørnetårne og det trefløjede ladegårdsanlæg med de takkede gavle fremtræder i det væsentlige, som bygherren Niels Trolle lod det skabe.

HOLSTEINBORGS oprindelse er hovedgården BRAADE under Roskilde bispestol. Den kom i 1562 i Trolleslægts eje ved mægskifte. Renæssanceanlægget, der i det væsentligste er bevaret til i dag, er opført i årene 1598–1651 under ledelse af rigsråden *Niels Trolle*. Kirken i den nordlige del af vestfløjen er dog opført i 1728, under storkansleren *Ulrik Adolph Holstein*.

Storkansleren, der i øvrigt næppe har opholdt sig meget på HOLSTEINBORG, har også fortjenesten af den endnu eksisterende samling billeder af hollandske mestre på HOLSTEINBORG.

Frederik Adolph Holstein – ejer 1808–36 – blev i 1808 gift med komtesse *Wilhelmine Reventlow*, datter af bondevennen og børnevennen *Ludvig Reventlow*,

og denne ejer af HOLSTEINBORG synes i sit vældige arbejde for befolkningen på sine besiddelser at have taget sin svigerfader som forbillede. Før han var fyldt 19, tog han greb om grevskabets skolevæsen, i sin ejertid lod han opføre 12 skoler, hvorieret afløste han 1809–11. Hedningemissionen var en af hans mange glødende interesser, et missions-selskab, han selv havde stiftet, indgik i 1836 i Det Danske Missionsselskab. Han oprettede den første danske sparekasse. I mange af de tanker, han fremførte som stænderforsamlingsmedlem, viste han sig langt forud for sin tid: han udarbejdede et forslag til en slags folkeråd, og han tog til orde mod neger-slaveriet.

Sønnen, *Ludvig H. C. H. Holstein* – ejer 1836–92 – blev 1870 efter ministeriet *Frijs'* afgang konseilspræsident. Fortjenesten for, at Danmark trods en overvældende folkestemning blev holdt uden for Den fransk-tyske Krig deler denne Holstein med ganske enkelte andre.

H. C. Andersen var en skattet gæst på HOLSTEINBORG hos konseilspræsidenten og grevinde *Bodil Joachimine*, kaldet Mimi. *H. C. Andersen* har skrevet „Den Grimme Ælling“ på slottet og er blevet inspireret til andre eventyr i disse omgivelser.

1921 blev HOLSTEINBORG fri ejendom, tre år senere blev det overtaget af lensgreve *Bent Holstein*, den nuværende ejers bror.

Et kik gennem det firfløjede renæssanceanlægs hovedport.

Side 182 øverst: Gobelinerne i Holsteinborgs spisestue er udført af Christine Sophie Holstein – eller rettere af hendes damer under storkanslerindens opsig.

Side 182 nederst: Skabet til højre i dette udsnit af Holsteinborgs dagligstue har tilhørt storkanslerindens søster, dronning Anna Sophie.

Til højre: Denne kakkellovnskærm er prydet af H. C. Andersen selv. Han boede 15 gange på Holsteinborg, selvom slottets spøgelse skal have plaget ham.

Rækken af trofæer i Holsteinborgs »trofæ-gang« er imponerende, men som det fremgår, er i hvert fald noget af vildtet nedlagt udenfor rigets grænser.

Holsteinborg pr. Rude

(fredet i kl. A)

EJER: Kammerherre, hofjægermester, lensgreve Erik Holstein.

SAMLET AREAL: 2.781 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 14.440.000 kr.

Til parken (ca. 10 ha) i fransk og engelsk stil med linde-alleer fra den første grev Holsteins tid og store frugthaver er der fri adgang hver dag kl. 9–16.30.

AFSTANDE: København 106 km, Skælskør 14 km.

JÆGERSPRIS

Ramme om kongelige eventyr og kongelige tragedier

*Jægerspris, her set fra syd, fremtræder nu
med upudsede mure og ikke med det
røde kalkpuds fra Frederik 7.s tid.
De to små tårne på sydfløjens facade lod
Frederik 7. opføre som kronprins.*

De svenske rigsråder er oprigtigt forargede over kong *Hans* og hans eventyr med „en løs person“. Og de er fulde af medlidenhed med dronning *Christine*, der må sidde alene i Stockholm, mens kongen munter sig med hendes hofdame: – Vi alle ynkedes over, at den ædle fyrstinde skulle lide sådan hån og beskæmmelse, hedder det i et brev fra rigsrådet 1501.

Kong *Hans*' elskerinde var hofdamen med det djærve navn *Edele Mikkelsdatter Jernskæg*. Hun blev i 1501 gift med *Torben Bille*, der af kongen fik gården ABRAHAMSTRUP i forlening. Her besøgte kong *Hans* ofte sin tidligere elskerinde, og det blev der talt meget om på egnen.

ABRAHAMSTRUP, det senere JÆGERSPRIS, har i århundreder været rammen om kon-

geligt liv i lyst og nød. I 1318 var gården rammen om dronning *Ingeborgs* tragedie. Hun havde ikke gjort fyldest som *Erik Menveds* hustru, 11 af kongeparrets børn var døde ved fødslen, to som ganske spæde. Nu knyttede håbet sig til en søn på tre måneder, der boede med dronningen på ABRAHAMSTRUP. Barnet blev dræbt, faldt vistnok ud af en vogn. Den fortvivlede mor døde året efter i Sct. Clara Klostret i Roskilde.

Det vides, at både *Valdemar Atterdag* og dronning *Margrethe* har opholdt sig på ABRAHAMSTRUP. Chr. 1.s dronning *Dorothea* brugte kongsgården som lystslot – og det gjorde kong *Hans* efter sigende altså også.

Sit spøgelse fik slottet under Chr. 2. Det skal være det hvileløse genfærd af lejesoldaten, oberst *von Hadersdorff*. Han opsøgte kongen for at få sit sold udbetalt. I stedet blev han og hans tjener skudt. Siger man.

I en kort periode var gården uden for kronens besiddelse. Chr. 5. solgte den til sin jagtkammerat, overjægermester *Vincens von Hahn* for en vennepris af 6.000 rigsdaler. Efter overjægermesterens død overtog Chr. 5 slottet igen. Da havde det fået sit nye navn – JÆGERSPRIS.

Den arkæologiske tradition på stedet blev grundlagt af *Frederik 5.*, der lod en kæmpehøj med jættestue udgrave. Den kan ses i parken endnu. Arveprins *Frederik*, søn af *Frederik 5.* og dronning *Juliane Marie*, udgravede også en kæmpehøj og kaldte den *Julianehøj* efter „den bedste af alle mødre“.

Frederik 7. følte sig så stærkt knyttet

Jægerspris Slot, som det indtil for nylig fremtrådte.

80 af Frederik 7.s piber har plads på pibebrættet i kongens arbejdsværelse på Jægerspris.

til JÆGERSPRIS, at han som kronprins købte det af sin far, Chr. 8. for 1/4 mill. rdl.

Frederik 7. testamenterede JÆGERSPRIS til grevinden, der aldrig blev anerkendt af kongehuset. Hun tilbød at testamenterer slottet til Chr. 9.s søn prins Valdemar mod at blive modtaget ved hoffet, men tilbudet blev afslået.

JÆGERSPRIS er i dag først og fremmest et velbevaret minde om Frederik 7.s og grevinde Danners privatliv, et typisk overklasse-miljø fra 1800-tallets sidste halvdel. Her havde kongen fred til at kulgrave omegnens oldtidsminder og til at fiske i voldgraven, mens hans Louise så til fra et af karnapvinduerne.

I grevinde Danners arbejdsværelse hænger portrætterne af de to mænd i hendes tilværelse: hendes ungdomskærlighed kammerherre Berling og Frederik 7.

Grevinde Danner døde i Genua i 1874. Hendes sarkofag i parken ved JÆGERSPRIS er altid pyntet med blomster – glemt er hun langt fra. Store sociale opgaver er blevet løst på JÆGERSPRIS, som grevinden testamenterede til „Kong Frederik den Syvendes Stiftelse for Hjælpeløse og Forladte Pigebørn Især af Almuen“.

Jægerspris

(fredet i kl. A)

EJER: Kong Frederik den Syvendes Stiftelse.

SAMLET AREAL: 5.449 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 24.500.000 kr.

Frederik 7.s og grevinde Danners værelser er åbne mod entré 1. maj – 30. september kl. 10–12 og 13–17 og på skolefridage i april og oktober.

AFSTANDE: Frederikssund 6 km.

Fremfor noget én mands værk

I sine instrukser kort efter sin tronbestigelse til chefen for sit kronprins-hof fortæller Chr. 6. efterverdenen, hvordan denne enevældige konge helst ser en minister. Han skal være „indesluttet og tavs, men mod sin herre åbenhjertig, oprigtig og fortrolig“. Kongen ønskede at se tavse

og indesluttede mænd omkring sig, kun over for landsfaderen skulle de være åbne. For sådan kunne man bedst sikre sig mod, at de højeste embedsmænd rottede sig sammen, hvis man ikke følte sig for stærk i kortene.

I Johan Ludvig Holstein, sin vejleder i

kronprins-årene, mente Chr. 6. at have fundet et minister-forbillede. Kongen hævdede Holstein helt tæt op til magtens tinde. Om kongens vurdering af den højt begavede mecklenborgske godsejer er rigtig, er tvivlsom. Men i hvert fald var den første *Holstein-Ledreborg* både under Chr. 6 og *Frederik 5.* et af de mest fremtrædende medlemmer af excellence-styret, han var medlem af konseillet, præsident for Danske Kancelli og – blandt meget andet – præces for Det Kongelige Videnskabskabernes Selskab. Dette hæderkronede selskab, der bl. a. udsendte ekspeditionen til „Det lykkelige Arabien“ og udgav bogen „Kort Fortælling af de vilde Folks fornemmeste Indretninger, Skikke og Meneringer til Oplysning af det Menneskeliges Oprindelse og Fremgang i Almindelighed“, holdt sine møder i Holsteins hjem.

Johan Ludvig Holstein blev dansker. Med kongens varme tilslutning solgte han sit jordegods i Mecklenborg og overtog LEJREGAARD ved Roskilde, kun fire timers rejse fra hovedstaden. Under Holsteins ledelse rejstes i årene 1741–57 det vældige barok-anlæg, der i dag kendes som LEDREBORG (udtales med hårdt d). Tidens bedste arkitekter var bygmestre: *J. C. Krieger*, *Nicolai Eigtved* og *Laurids de Thurah*. Det pompøse bygningskompleks fuldendtes med det franske haveanlæg, anlagt på terrasser med klippede hække, skulpturer, alleer og gange med navne efter europæiske lande.

Næppe noget andet dansk slot kan som LEDREBORG siges at være én mands værk. Excellencen indrettede sig med slotskapel, riddersal, fest- og repræsentationslokaler

Da den Holstein-Ledreborgske begravelse ved Frue Kirke i København blev ødelagt ved bombardementet 1807 blev en stor oldtidshøj vest for hovedbygningen indrettet til familiegravsted. En 6 km lang allé plantet i 1747 fører til gravpladsen.

*I det kolde portrums
loft findes endnu
to bøjler med
kroge, hvorpå det
nedlagte vildt ophængtes.*

*Lensgreve Johan Ludvig Carl Christian
Tido Holstein – konseilspræsident 1909 –
konverterede som ung til katolicismen.
1910 blev kapellet på Ledreborg indrettet
til katolsk gudstjeneste.*

og en række saloner til mere intim sel-skabelighed. Der blev også sørget for standsmæssige rammer om excellencens samlinger: det store bibliotek med håndskrifter og mønt- og medaljesamlingen. Ved Holsteins jordkøb blev godset stort nok til at kunne opnå grevskab-status.

Godsets ældre historie er især præget af den kongelige rentemester *Henrik Müller*, der i 1663 overtog det som dækning for lån, han havde ydet kronen under sven-skekrigene. Müller lod opføre den barok-hovedbygning, der blev kernen i Holsteins LEDREBORG.

Lensgreve Johan Ludvig Holstein døde i 1763. Det er lykkedes hans efterfølgere at værne om den rige arv, han efterlod. En af efterkommerne var den *Ludvig Holstein-Ledreborg*, der påtog sig konseils-præsident-hvervet i 1909, da uenigheden mellem *I. C. Christensen* og *Neergaard* truede med at skabe forfatningskrise. Under denne ejer blev LEDREBORGS kapel indrettet til katolsk gudstjeneste. Den nuværende ejer er 7. generation efter excellencen Johan Ludvig Holstein.

Ledreborg pr. Lejre (fredet i kl. B)

EJER: Knud Johan Ludvig lensgreve Holstein.

SAMLET AREAL: 3.213 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 8.584.300 kr.

Adgang til parken mod entré kl. 9–17. Kirken er tilgængelig mod forudanmeldelse på tlf. (03 397) 38.

AFSTANDE: København 41, Roskilde 10 km.

30 års balance-akt på fallittens rand

Tilsyneladende var den unge *Georg Flemming Lerche* tilsmilet af de allervenligste gudinder. Den rige general på LERCHENBORG havde indsat sin ikke-formuende nevø som enarving til sin gods-samling – i 1766 landets største stamhus. Hvad generalen ventede af sin nevø var, at han førte navnet videre – det med navnet lagde generalen, der ikke havde børn, den

største vægt på. LERCHENBORGS besidder skulle hedde Lerche „uden Tillæg af andet navn, enten for eller bagved“. Vel skulle unge Lerche – blandt standsfæller regnedes den gren af slægten, han tilhørte, nærmest for fattig – forsørge generalens enke og overtage en mindre gælds-post, generalen havde pådraget sig på sine gamle dage, men det var for intet at reg-

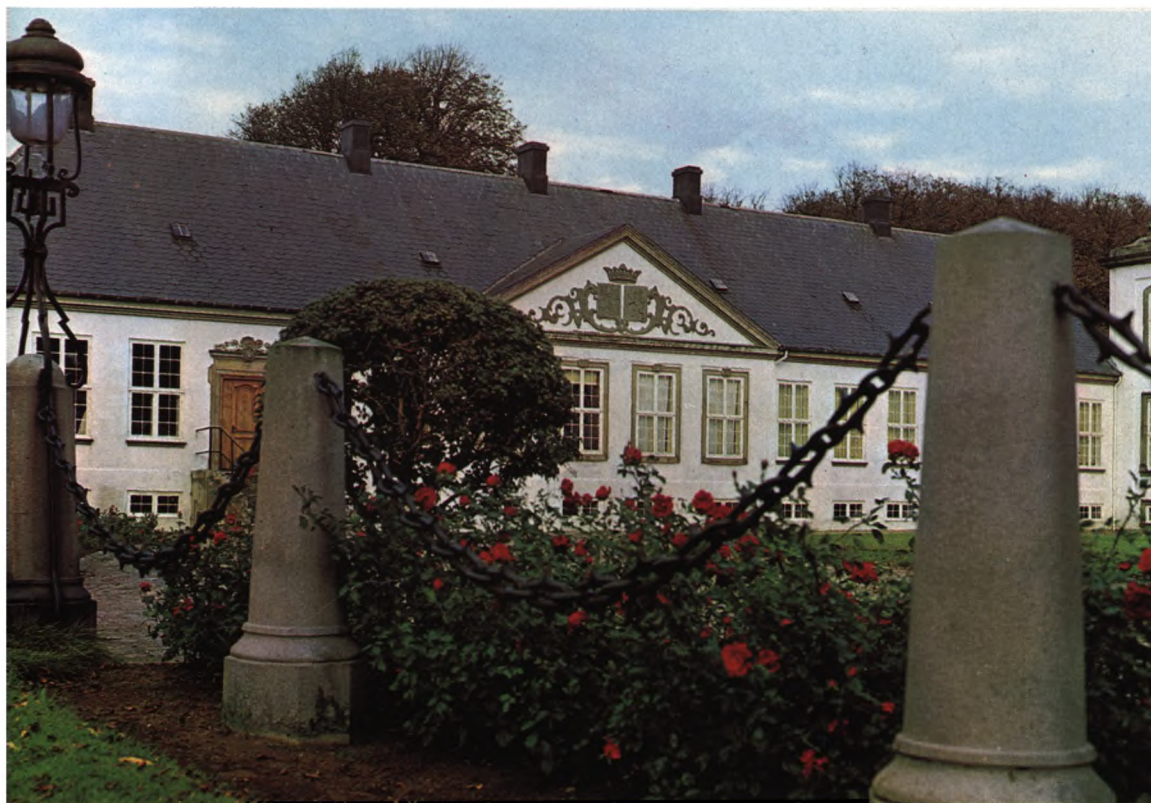
ne mod de herligheder i jordegods og bygninger, han nu kunne kalde for sine.

LERCHENBORGS nye besidder startede med et lån fra kongens kasse på 40.000 rigsdaler, bevilget „da han ingen arvemidler havde eller ved ægteskab havde fået“. Den nybakte herremand regnede ud, at hans gælds- og forsørgerforpligtelser de første år gik omtrent lige op med, hvad han kunne regne med af indtægter fra godset. Hvad han havde brug for, var nogle gode år.

Men Georg Flemming Lerche fik dårlige år. Til almindelige vanskeligheder for landbruget kom på LERCHENBORG misvækst og kvægst. G. F. Lerches 32 ejer-år blev en enestående linedans på falittens rand. Han måtte låne og låne. Efterhånden udviklede der sig næsten et ritual: kancelliets embedsmænd frarådede at bevilge Lerche flere lån, kongen bevilgede dem alligevel – „Det er klart, at manden behøver hjælp,“ skriver kongen på en ansøgning om 25.000 rigsdaler, han i 1781 får forelagt til afslag.

Sit sidste lån – på 30.000 rdl. – fik Lerche bevilget i 1798 – på betingelse af, at han fratrådte stamhuset og overlod det til sin søn. Trods næsten uovervindelige vanskeligheder havde Lerche gjort sin pligt: ført navnet videre. General *Christian Lerches* arvinger har med en kort afbrydelse 1927–52 været ejere af LERCHENBORG, siden generalen 1743–51 lod den nuværende storslåede barok-hovedbygning opføre.

LERCHENBORGS bygherre havde under Store Nordiske Krig gjort en strålende karriere, oberst-rangen nåede han inden

Rosenhaven i barokstil vel Lerchenborg er Skandinaviens største. Den blev åbnet i 1966 og omfatter ca. 20.000 roser.

Glasmontre i det moderne cafeteria, der er indrettet til Lerchenborgs gæster.

han fyldte 30. Under *Frederik 5.* blev han ryttergeneral og overkrigssekretær, han blev optaget i konseillet og dekoreret med elefant-ordenen. Hans samling af jordegods omkring ØSTRUPGAARD og KALUNDBORG LADEGAARD foregik helt systematisk. Kronen blev sat på værket med opførelsen af den ny hovedbygning til ØSTRUPGAARD, et tidligere krongods, der efter svenskekrigene havde haft en omtumlet skæbne under skiftende kreditorer.

I 1818 blev LERCHENBORG ophøjet til grevskab. 1923 overgik godset til fri ejendom. I 1952 solgte Statens Jordlovsudvalg godset til den nuværende ejer, søn af lensgreve C. C. L. *Lerche*, der var ejer 1885–1927.

En række rokoko-interiører fra generalens tid er stadig bevaret på LERCHENBORG. Den ca. 20 tdr. land store park er en vellykket blanding af fransk og engelsk stil. I 1966 åbnedes rosenhaven i barokstil.

Lerchenborgs riddersal og de tilstødende saloner står som bygherren lod dem indrette.

Rokoko-stukkaturen er måske den fornemste, der endnu findes fra perioden.

Lerchenborg pr. Kalundborg

(fredet i kl. A)

EJER: Lensgreve C. A. F. *Lerche-Lerchenborg*.

SAMLET AREAL: 1250 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 6.903.000 kr.

Slottet og parken åben 15. maj – 30. september mod entré. Om sommeren kammermusik-koncerter og kunststillinger.

AFSTANDE: København 107 km, Kalundborg 5 km.

En vis kaptajn - Gjøngehøvdingen

En vis kaptajn *Svend Poulsen* fik efter krigen mod *Carl 10. Gustav* tilskødet den gamle hovedgård i Lundby – dengang en trelænget bindingsværksgård. Det var en påskønnelse af kaptajnens fortjenester under svenskekrigen, der truede med at udslette det dansk-norske dobbelt-monarki.

Denne ejer af den gamle LUNDBYGAARD var ingen anden end *Gjøngehøvdingen*, for en generation siden enhver drengs uovertrufne helt, den berømteste af alle krigens snaphaner.

I august 1658 havde *Frederik 3.* pålagt *Svend Poulsen* at organisere en folkerejsning på det svenskbesatte Sjælland. Lige

netop en folkerejsning fik *Gjøngehøvdingen* ikke rejst, men med sin lille friskare førte han en guerillakrig, der virkelig generede de svenske erobrere. Med støtte fra de regulære tropper på Møn – der endnu var på danske hænder – gennemførte han bl. a. et vellykket angreb på *Vordingborg*.

En snes år senere – under *Skånske Krig* – meldte veteranen *Svend Poulsen* sig igen under fanerne. Han havde da for en tid kommandoen over skansen ved *Holtug* på *Stevns*.

Ret længe kan *Gjøngehøvdingen* ikke have ejet den gamle hovedgård. I 1672 – ca. fire år før sin død – må han have

afhændet den til en løjtnant *C. Sivertsen*.

Det kræver lidt god vilje at føre LUNDBYGAARDS historie helt tilbage til *Gjøngehøvdingen* – eller for den sags skyld til dronning *Margrethes* tid, for også i 1300-tallet var der en hovedgård i Lundby.

Det nye LUNDBYGAARDS historie begynder i slutningen af 1700-tallet, da generaladjutant, major, kammerherre *C. V. von Munthe af Morgenstjerne* lader de første avlsbygninger opføre – bl. a. den stadig eksisterende lade – og anlægger parken i fransk stil.

I 1805 solgte *Adam Gottlob Wiimh* – forfatteren af „Den praktiserende Landmands Haandbog“ – gården til generalrigskommissær *U. G. von Schmidten*. Den hvide klassicistiske hovedbygning med de to sidefløje blev opført af *von Schmidten* i 1815. Fire år senere solgte bygherren til fhv. regeringsråd i Vestindien, kaptajn *Jost Gerhard von Scholten*. Tre år efter denne handel måtte den kongelige kasse overtage sin ejendom. Den nye ejer kunne ikke klare sine forpligtelser.

Den første acceptable køber var trælastgrosserer *P. N. Arboe*, som overtog LUNDBYGAARD i 1824. Han var gift med en datter af godsejer *Peter Collett*, og hans enke sad på LUNDBYGAARD til 1846.

Nyklassicistisk ro og enkelhed præger Lundbygaards hovedbygning, opført 1815. Park og have er anlagt 1943–56 – sideløbende med en modernisering af bygningerne.

I 1870'erne grundlagde hofjærgermester, kammerherre P. F. Collet en samling af antikviteter og kunst. Hans søn, kammerherre Holger Collet udbyggede samlingen med en anselig, videnskabeligt ordnet oldsagssamling.

Siden har gården været i Collet-slægtens eje.

Kammerherre, cand. jur. P. F. Collet drev gården frem til et mønsterbrug i alle henseender. Han var en ivrig samler af antikviteter og kunst, men det var efterfølgeren, kammerherre, cand. polit. H. P. H. Collet – ejer 1909–32 – som skabte den berømte oldsagssamling, hvori det store Sværdborg-mosefund fra 1919 indgår.

I 1967 overdrog kammerherre, hofjærgermester, cand. polit. Harald Collet LUNDBYGAARD til sin ældste søn, premierløjtnant Bernt Johan Collet.

Oldsagssamlingen på Lundbygaard rummer bl. a. Sværdborg-mosefundet fra 1919.

Lundbygaard pr. Lundby (fredet i kl. B)

EJER: Premierløjtnant B. J. Collet.
SAMLET AREAL: 1005 tdr. land.
EJENDOMSVÆRDI: 4.396.000 kr.

Oldsagsmuseet er tilgængeligt for grupper efter aftale forud på tlf. Lundby 1.

AFSTANDE: København 84 km, Præstø 10 km.

MARIENLYST

Købt til dronningen, men ingen måtte vide det

Af en eller anden grund måtte ingen få at vide, at *Frederik 5.* i 1758 købte det gamle kongelige lystslot *LUNDEHAVE* ved *Helsingør*. Køberen var officielt overhofmarskal *A. G. Moltke* til *Bregentved*, og skinhandelen blev gennemført konsekvent. Ejendommen skulle hedde „*Moltkes Glædeshave*“ eller „*De Moltkeske Glædesjorder*“, selv om skødet, der blev udarbejdet i stor hemmelighedsfuldhed, havde kongen som køber. Og det var *Moltke*, ikke kongen, der engagerede arkitekten *N.-H. Jardin* til at bygge et nyt slot med det gamle som kerne og anlægge en standsmæssig have.

Først efter kongens død i 1766 blev sagens sammenhæng kendt. Året efter blev det lille *Louis Seize*-slot overdraget til enkedronning *Juliane Marie* og opkaldt efter hende.

Måske var *Frederik 5.s* hemmelige handel og byggeri i virkeligheden den galante konges sidste opmærksomhed mod sin dronning. Måske ønskede kongen heller ikke ligefrem at demonstrere, at han havde fortrudt en handel og måttet betale for det. Syv år tidligere havde kronen solgt *LUNDEHAVE* for omkring halvdelen af den sum, *Moltke*, dvs. kongen, nu måtte betale.

Det gamle *LUNDEHAVES* oprindelse var en lysthave, *Frederik 2.* lod anlægge ved resterne af et gråbrødrekloster viet til *Skt. Anna*. Det gamle haveanlæg er kendt

Midterpartiet af Jardins Marienlyst er det gamle Lundehave, det kongelige lysthus. Det er gjort fremspringende, fordi udsigts-mulighederne skulle bevares.

Marienlystparken fik 1919–21 1700-tals karakter, men det er ikke et forsøg på at rekonstruere Jardins anlæg, der gik til grunde i 1800-tallet.

Allerede under kronprins Frederik (6) havde man en romantisk have her (kaldet Hamlets have) med en gravhøj. Vekselerer Nathanson flyttede en kunstig gravhøj ind i slotparken. Det er blevet til et yderst seriøst mindesmærke, en granit-sarkofag af professor Utzon-Frank.

i detaljer, der er udførligt beskrevet i det første danske skrift om havekultur, „Horticultura danica“, udgivet i 1647. 1587 rejstes et „lysthus“ en tårnagtig tre stokværk høj bygning i italiensk renæssancestil. Et par år senere var „rendebanen“ – til hofherrernes turneringer og boldspil – færdig.

Chr. 4. og de følgende konger satte

pris på det kongelige lysthus med den prægtige have og den uforlignelige udsigt over Sundet. LUNDEHAVE havde i stueetagen et velforsynet køkken, i første stokværk et værelse til dronningen, og øverst – hvor udsigten var bedst – kongens værelse.

Under Chr. 6. mistede hoffet tilsyneladende interessen for stedet, og bygninger og haveanlæg gik i forfald. 1747 blev LUNDEHAVE bortforpagtet, 1751 blev det solgt til toldkammerer J. G. Putschcher, der lod opføre det lille havehus i bindingsværk, som stadig eksisterer.

N.-H. Jardins MARIENLYST blev efter enkedronningens død overtaget af kronprins Frederik (6.) Kronprinsen overlod

det til bolig for direktøren for Øresund toldkammer, A. G. von Krogh, der lod den kroghske gård nord for haven opføre. Frederik 7. skænkede slottet til et invalidehospital for soldater fra Treårskrigen, men institutionen solgte bygningen til Helsingør Kommune. I perioden 1858–96 indgik slottet i „Marienlyst Kur- og Badeanstalt“. En snes år efter dette lejemaal ophør gennemførte kommunen en restaurering, hvorunder haven blev ført tilbage til et 1700-tals udseende. 1930 blev slottet hjemsted for Helsingør Bymuseum. Den sidste restaurering fandt sted i 1953. I øverste stokværk har Helsingør Kommune nu sine repræsentationslokaler.

Kongens værelse i Marienlysts øverste stokværk. Dørstykkerne er af J. E. Mandelberg, portrætterne i spejlene er udført af C.G.Pilo. De forestiller Frederik 5. og dronning Juliane Marie.

Tapetdør i dronningens værelse i 1. stokværk. De malede tapeter er fremdraget for ganske nylig.

Marienlyst Slot, Helsingør

(fredet i kl. A)

EJER: Helsingør kommune.

Helsingør Bymuseum – Louis Seize-interiører, minder fra sundtold-tiden og Helsingørs historie, billedsamling, Hamlet-samling. Åben daglig mod entré 15. maj – 15. september, resten af året kun onsdag og fredag kl. 13–15. Parken åben hele døgnet året rundt.

AFSTANDE: København 45 km, Hillerød 24 km.

Her fik Thorvaldsen endelig et hjem

Baronesse *Christine Stampe* lagde sig voldsomt ud med parnasset i København, da hun i 1838 opsøgte *Bertel Thorvaldsen* og bortførte nationens stolthed fra hovedstaden til nysø. Baronessen, en søster til den danske konsul *Dalgas* i Livorno, havde truffet Thorvaldsen i Italien. Hun ville give mesteren, hvad han endnu

Bygherren har sat samme indskrift på hovedbygningens to sandstensgesimser: Gud verre æred. Aar 1673 lod Jens Lauridsen og hans hustru Barbara Wilders dette bygge.

aldrig havde haft: et hjem. Så fik man på bjerget i København sige hvad man ville.

I Thorvaldsens sidste år var Christine Stampe hans fe – vistnok undertiden en meget myndig fe. Thorvaldsen fik arbejdsfred, på slotsholmen på nysø opførtes en sekskantet klassicistisk pavillon med et atelier. Thorvaldsens selvportrætstatue og en lang række relieffer er skabt her. *Grundtvig*, der var en hyppig gæst på nysø i denne periode, kaldte atelieret „Vaulundurs værksted“.

1841–42 besøgte Thorvaldsen sammen

med Christine Stampe og baronen Rom. Blandt de originalarbejder fra Thorvaldsens sidste år, der nu findes på nysø, er brune kager fra godsets husholdning.

I Thorvaldsens tid blev nysø et samlingssted for skønånder, en tradition, der fortsatte efter hans død i 1844. Foruden Grundtvig sås *Oehlenschläger*, *H. C. Andersen* og *Ingemann* og bildende kunstnere som *J. V. Gertner*, *P. C. Skovgaard* og *W. Marstrand* som gæster på baroniet.

nysø hovedbygning, midtpunktet i ba-

»Vaulundurs værksted«, Thorvaldsens atelier i den sekskantede pavillon, så ikke ud som nu, hvor den er grundmuret og har tegltag. Thorvaldsens pavillon var af træ og stråtagt.

roniet STAMPENBORG, er blevet kaldt det mest regulære barokanlæg i dansk arkitektur. Anlægget er et borgerligt værk. Bygherren er den velhavende Præstø-borger Jens Lauridsen, en søn af den vidt berømte handelsmand og borgmester i byen Laurids Kræmmer, der i midten af 1600-tallet for en billig penge sikrede sig det tilsyneladende ubebyggelige, sumpede terræn Nysø, nord for byen.

Sønnen lod NYSØS hovedbygning opføre 1671–73 og haven anlægge. Familien Lauridsen residerede på NYSØ til 1742.

Den første ejer af den nuværende ejerslægt købte NYSØ i 1800. Det var kaptajn i flåden, senere kammerherre, Holger Stampe. Hans slægtning, generalprokurator, gehejmeråd Henrik Stampe, der var død barnløs, havde testamenteret ham sin formue på betingelse af, at 200.000 rigsdaler blev brugt til at købe jord for, så der kunne oprettes et baroni med navnet STAMPENBORG. Baroniet blev oprettet 1809 af NYSØ og JUNGSHOVED.

Det var den næste baron Stampe, der blev gift med Thorvaldsens beskytterinde. Denne Henrik Stampe betragtedes af samtiden med stor undren, fordi han, der dog var adelsmand, dyrkede sport og friluftsliv. På et relief af Thorvaldsen ses nøgen efter en af sine svømmeture.

Efter lensafløsningen i 1924 overtog baron Henrik Stampe, den nuværende ejerindes far, godset som fri ejendom, og der blev dannet en selvejende institution „Thorvaldsen Samlingen på Nysø“. Pavillonen og tre sale i den sydlige kavalierfløj er stillet til rådighed for institutionen.

Nysø pr. Præstø

(fredet i kl. A)

EJER: Birgitte Stampe Kistrup.

SAMLET AREAL: 2.110 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 8.316.000 kr.

Museet åbent mod entré april–oktober onsdage og lørdage kl. 14–17, søn- og helligdage kl. 10–17. Uden for åbningstiderne dobbelt pris. Parken er tilgængelig daglig kl. 10–18.

AFSTANDE: København 87 km,

Mine køer er bortdøde, men min nabos hund lever end

Kvægpesten rammer baroniet HOLBERGS høveder præcis som den rammer alle andre, og baronen finder sagen for så vidt i orden: – Hvi skulde jeg gaae fri meere end andre, skriver han.

Besværlighederne gav *Ludvig Holberg* anledning dels til at anstille et af sine landbrugstekniske eksperimenter, dels til at nedfælde nogle betragtninger over sin tilværelse på TERSLØSEGAARD. Baronens drev for en tid kvægløst landbrug – en håbløs tanke, mente hans naboer, der anskaffede nye besætninger. Holberg gødskede sine jorder med rådnende halm blandet med heste- og fåregødning og høstede lige så godt som naboerne, hvis nye besætninger også bukkede under for sygen. Holberg noterer sig: – Adskillige, som har kritiseret i Begyndelsen, sige nu: Gid vi havde gjort det samme.

Hundes tuden og svins hyl var baron Holberg en vederstyggelighed. I en betragtning om kvægsygen hedder det:

– Mine Køer er mig reent bortdøde, men min Gjenbos Lænkehund, som jeg

ofte har besværet mig over, efterdi den ved sin uophørlige Tuden og Gjøen er mig Nat og Dag til Plage, lever end og er ved godt Helbred, man maa finde sig udi det ene som det andet . . .

Ludvig Holberg købte i 1745 TERSLØSEGAARD af landsdommer *Johannes Christensen* for 16.000 rigsdaler plus 200 rdl. til fru landsdommeren, og han boede på gården hver sommer til sin død i 1754. Sandt at sige ved man meget lidt om Holbergs ejertid, og af materielt eftermæle findes kun en kaffekop og en sølvplade med hans navn. Men at den danske komedies fader satte pris på den landlige tilværelse fremgår af hans epistel 39:

– Jeg finder Behag udi at se Jordens Grøde fremspire og at indhøstes og at se Køer og Faar gaae ligesom i Procession til deres Samlepladser Morgen og Aften.

To år efter Ludvig Holbergs overtagelse af TERSLØSEGAARD oprettede *Fredrik 5.* Friherreskabet HOLBERG. Friherreskabet skal, hedder det i fundatsen „al-

deles være henfaldet til Vores Ridderlige Academie i Sorø til evindelig Eiendom“. Holberg selv har i sit testamente 1748 gjort denne tilføjelse: „Min Forlangende er ellers, at Værelser paa Tersløsegaard forundes en skikkelig Enke, som nyder nogen Udvisning af Skoven.“

TERSLØSEGAARDS ældre historie er præget af endog usædvanlig mange ejerskifter. Blandt Holbergs forgængere findes lensmanden *Steen Brahe* og rigsdmiralen *Henrik Bielke*. Gårdens hovedfløj er opført under konferensråd *A. T. Heespen* 1690–1743.

I 1818 blev TERSLØSEGAARD udstykket, og den udlejede hovedbygning – der stadig blev brugt til enkesæde efter Holbergs ønske – var præget af fremskredet forfald. I 1861 vedtog rigsdagen at nedlægge enkesædet og sætte gården på auktion. Den blev købt af hofjægermester *J. G. R. Grüner*, der sammen med tre andre soranere forsøgte at bevare enkesædet af respekt for Holbergs minde. Trods konfirmerede statutter for „Det af 4 Soranske Akademister Opretholdte Enkesæde på Tersløsegaard“ blev resten af jorden solgt, og hovedbygningen forfaldt yderligere. I 1903 indsamlede Soransk Samfund det nødvendige beløb til køb af TERSLØSEGAARD og en restaurering ved professor *Martin Nyrop*. 1917 blev gården en selvejende institution.

TERSLØSEGAARD er nu indrettet med tre mindestuer, der rummer en samling Holberg-portrætter, illustrationer til hans bøger, danske og udenlandske Holberg-udgaver og skrifter om digteren.

Tersløsegaard kan ikke være et egentligt museum – der findes praktisk taget ingen materielle efterladenskaber. Gården er et mindested – en tid-rigtig atmosfære skabt i den eneste bevarede af Holbergs boliger.

Folketroen sagde, at ulvespor bragte lykke. Ekspertes mener nu, at dette aftryk stammer fra en død ulv. En slags bedrageri!

Nederst: Studerestuen på Tersløsegaard. Professor Nyrop sluttede sin restaurering i 1916. Han har personligt tegnet bogreolen til højre i billedet.

Tersløsegaard pr. Dianalund (fredet i kl. A).

EJER: Den Holbergske Stiftelse Tersløsegaard.

EJENDOMSVÆRDI: 100.000 kr.

Åbent mod entré 1. april – 1. oktober
hverdage 10–11 og 14–16, søndage 9–11 og 14–18.

AFSTANDE: København 80, Sorø 11 km.

De stærke kvinders slot

På én eneste nat – natten mellem 19. og 20. marts 1893 – forsvandt næsten alt, hvad rigets mægtigste kvinder og mænd gennem fire århundreder havde samlet på VALLØ. En stiftsdame kom for skade at vælte et lys, ilden fængede i gardinet, katastrofen var uafvendelig. Rædselsslagne stiftsdamer blev reddet ud gennem slottets vinduer. Magtesløse tilskuere så uerstattelige nationale minder blive ødelagt. Da branden var på sit højeste, styrtede spiret på det firkantede tårn sammen og faldt ned i tårnet. Det runde tårns spir brændte over og styrtede i voldgraven.

Stiftets insignier, lidt kirkeinventar og nogle enkelte malerier var det eneste, der kunne reddes fra VALLØS indre. Det ydre stod om morgenen som røgsværtede, revnede og skørnede mure.

I tiåret efter VALLØS brand blev slottet genopbygget, i det ydre fremtræder det i hovedsagen som før katastrofen med fru *Mette Rosenkrantz'* borg – „Tette store Huss med disse tow store Torne“ – som anlæggets kerne.

VALLØS historie tegnes for en stor del af stærke kvinde-karakterer. Slottets største bygherre, Mette Rosenkrantz, residerede som enke på VESTER-VALLØ til sit bryllup med den tilnådetagne stormand *Peder Oxe* til Gisselfeld i 1567. På ØSTER-VALLØ residerede søsteren Birgitte, gift med rigsråden *Peder Bille* til Svanholm.

I det ydre kunne det gamle Vallø genskabes ved restaureringen efter branden. Slottet er stadig i hovedsagen fru Mettes »store hus med disse to store tårne«.

I 1586 havde fru Mette sin borg „Fanget wnder Sper och Tag“.

ØSTER-VALLØ blev 1616 tilskødet fru *Ellen Marsvin*, Chr. 4.s svigermoder, og i begyndelsen af 1630'erne blev godset udlagt i arv til datteren *Kirsten Munks* børn med kongen. I århundredets midte samledes ØSTER- og VESTER-VALLØ under

Christen Skeel, og 1708 købte *Frederik 4.* VALLØ. I 1713, året efter bortførelsen fra Clausholm, skænkede kongen den til sin

Slotsparken kendes fra en beundrende omtale i 1500-tallet. Blomsterløgsparken, der hvert forår besøges af tusinder, er den største i Norden.

elskede *Anna Sophie Reventlow*, grevinde af Slesvig og dronning til venstre hånd. Ved Anna Sophies og Frederik 4.s byggearbejder forsvandt ØSTER-VALLØ, og VALLØS nordfløj opførtes i den nuværende skikkelse.

Chr. 6 tog VALLØ fra sin stedmoder Anna Sophie og skænkede den ædelmodigt til sin dronning *Sophie Magdalene* „Til evindeligt Arv og Eiendom“. Midt i 1730'erne opførtes VALLØS „Hvide Stift“ i *de Thuras* elegante barokstil, og på sin fødselsdag i 1737 oprettede dronningen

sit kongelige „Frøichen-Stift“ for en fyrstelig abedisse, en grevelig dekanesse og tolv stiftsfrøkener, som i det mindste måtte kunne dokumentere 16 aner. Således kvalificerede kunne stiftsdamerne, hvis klædedragt blev foreskrevet af dronningen til mindste detalje, nyde deres årlige hævnning og visse naturalier fra godsets drift. Stiftets valgsprog blev „Candet et accendit“ – det lysner og opildner.

I nyeste tid er der gjort adskillige forsøg på at give de bevilgende offentlige myndigheder indseende med institutionen, men stiftelsen har hidtil kunnet be-

vare sin uafhængighed. Den har siden sin oprettelse været protekteret af danske dronninger. VALLØ understøtter i dag en række stiftsdamer og indskrevne frøkener og enker efter mænd i de to første rangklasser og opretholder desuden velgørende virksomhed af forskellig art.

VALLØ slotspark var oprindeligt anlagt i fransk stil med klippede hække og blomster-parterrer, senere anlagdes de store plæner med de mange sjældne vækster. I 1960 oprettedes blomsterløgparken, der nu er den største i Norden.

Vallø

(fredet i kl. A)

EJER: Vallø Stift.

SAMLET AREAL: 7.138 tdr. land.

EJENDOMSVÆRDI: 28.725.000 kr.

Parken (ca. 16,5 ha) er åben sommer og vinter, om sommeren mod entré. Adgang til slotsgården indtil kl. 18.

AFSTANDE: København 49 km, Køge 7 km.

VEMMETOFTE

Her skulle leves kristeligt, fromt og eksemplarisk

– Næst en sømmelig Subsistence for adelige Jomfruer har dette Kloster til fornemste Hensigt at befordre Guds Ære ved en daglig, flittig og andægtig Guds-tjeneste, hedder det i fundatsen af 1735 for det adelige jomfrukloster på VEMMETOFTE. I fundatsen, der foreskriver konventualinderne at føre et „kristeligt indgetogent, fromt og eksemplarisk“ liv, føres ånden fra prinsesse *Sophie Hedevids* og prins *Carls* hof på VEMMETOFTE videre, den pietistiske, strenge fromhed.

Prinsesse Sophie Hedevig og prins Carl, *Frederik 4.s* søskende, var flyttet til VEMMETOFTE i protest, nemlig da den kongelige broder i 1721 efter dronning *Louises* død ophøjede *Anna Sophie Reventlow* til dronning til højre hånd. Prins Carl havde siden han i 1714 arvede VEMMETOFTE efter dronning *Charlotte Amalie* ladet en „fuldstændig reparation og renovation“ af borggård og ladegård foretage ved arkitekt *J. C. Ernst*.

Prins Carls fromme hof på VEMMETOFTE talte 47 funktionærer, prinsesse Sophie Hedevids 23. På VEMMETOFTES sydføj lod prinsen opsætte en tavle med indskriften: „Du algode og almægtige Gud, som har velsignet alt dette og nådigt vil våge derover, dig være Pris og Ære.“ Kirkens kostbare inventar er for en stor del anskaffet af prins Carl. Prinsen skænkede hospitalet i Spjellerup en tilbygning med plads til 15, og på sit gods lod han ad-

Kaminen i prins Carls værelse bærer Holger Rosenkrantz' og Karen Krabbes våbner. Monogrammet på skærmen er dronning Charlotte Amalies.

Det kostbare inventar i kirken er for en stor del skænket af prins Carl. Prinsen lod bl. a. 33 malerier med religiøse motiver overføre fra sin ejendom Blaagaard ved København.

skillige skoler opføre. En af dem, Prins Carls Skole i Torøje, eksisterer endnu. Den er landets ældste skolebygning.

VEMMETOFTES ældre historie er præget af *Brok-slægten*, som har ejet gården i to et halv århundrede fra slutningen af 1300-tallet. I 1600-tallets begyndelse var herremanden den blodrige *Eské Brok, Chr. 4.s* håndgangne mand (omtalt under Gammel Estrup). Statholderen i Norge, *Iver Krabbe*, købte i 1662 VEMMETOFTE af *Holger Rosenkrantz „Den Rige“*, og dronning Charlotte Amalie købte den af Krabbes arvinger. *Chr. 5.s* foretagsomme dronning var i færd med en større gods-samling på Stevns.

Allerede dronningen havde haft planer om at gøre VEMMETOFTE til en klosterstiftelse. Planerne blev virkelighed i foråret 1735 efter prinsesse Sophie Hedevigs død. Det blev bestemt, at hver af de indskrevne jomfruer skulle påtage sig at forsørge et forældreløst barn.

Stiftelsens første kurator blev *Carl Adolph von Plessen*, der havde været hofchef ved det prinselige hof på VEMMETOFTE og var en nær ven af prinsen og prinsessen. Han måtte bidrage med egne midler for at redde stiftelsen gennem de første yderst vanskelige år.

Stiftelsens nuværende kurator er højesteretssagfører *Jonas Bruun*. Foruden priorinden bor der i dag 8 damer på klostret. Over 300 indskrevne får hævnning.

VEMMETOFTES hovedbygning blev i 1860'erne gennemrestaureret, men resultatet var næppe det allerbedste. Ved ombygningen 1907–09 lykkedes det bedre at kalde barok-præget frem.

Vemmetofte pr. Fakse

EJER: Vemmetofte Adelige Jomfrukloster.
SAMLET AREAL: 4.100 tdr. land.
EJENDOMSVÆRDI: 19.148.700 kr.

Parken er tilgængelig daglig kl. 9–18.

AFSTANDE: København 64 km, St. Heddinge 12 km.

HERREGÅRDSLEKSIKON

En alfabetisk liste over begreber med tilknytning til herregårdskulturen

AF KAY NIELSEN

Gotikken 1200- til 1500-tallet

Man møder fra herregård til herregård forskellige stilarter. Ofte flere forskellige i én og samme bygning. Ja, endda i samme rum. Stilen giver sig til kende i såvel arkitekturen, som i kunsthåndværket. Men den er – eller var – ikke begrænset alene hertil. Den har også i aller højeste grad præget livsformen hos datidens mennesker.

Når den romanske stil eller rundbuestilen forbigås her i denne sammenhæng, skyldes det, at den kun yderst sporadisk har tilknytning til de danske herregårde. I tidsrummet 1000–1200, da den blomstrede i Norden, gav den sig særligt udslag i mange af vore tidlige landsbykirker, bl. a. rundkirkerne.

Gotikkens vigtigste element er spidsbuen, det opadstræbende, hvormed man forsøgte at frigøre sig fra de klassiske traditioner. Betegnelsen opstod først i den middelalderfjendtlige italienske renaissance, hvor den skulle udtrykke den foragt, man nærrede overfor de barbariske goter, der havde hærget Italien og bragt Romerriget til fald. Selve stilarthen opstod derimod i Frankrig, hvorfra den bredte sig ud over hele Europa.

Hver epoke har sine markante årstal, som særlig tydeligt tegner dens historiske perspektiv. Det bliver altid en skønssag, hvad man vil lægge særlig vægt på, men følgende begivenheder fik betydning for eftertiden:

Spøttrup er et typisk dansk eksempel på en gotisk herregård. Med sine tykke og solide mure rejser den sig af voldgraven. Forsvarsmulighederne gik forud for bekvemmeligheden.

1202 – Holsten erobres af Danmark.
1203 – Korsfarerne erobrer Konstantinopel.
1241 – Jydske Lov foreligger.
1291–95 – Marco Polos rejse til Kina.
1348–50 – Den sorte død hærger.
1395 – Den årlige danske sildeeksport til tyske byer overstiger 100.000 tons.

1425 – Øresundstolden indføres.
1431 – Jeanne d'Arc brændes på bålet.
1439 – Johann Gutenberg opfinder bogtrykkerkunsten.
1492 – Christoffer Columbus opdager Amerika.
1527 – Hans Tausen bliver dansk præst.
1550 – Christian 3.s danske bibel udgives.

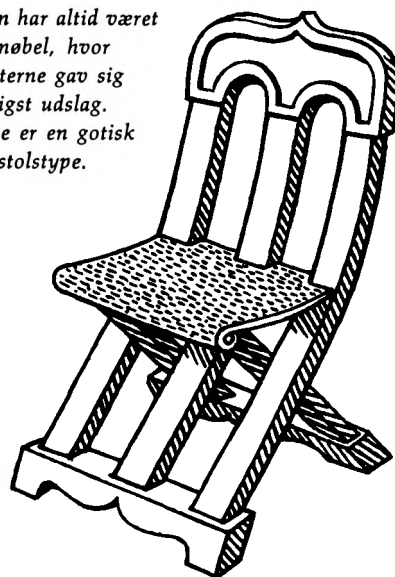

I gotikken begynder tinnets storhedstid i form af en lang række brugsting. Endnu var det dog langt fra at blive regnet for den lille mands sølv. Det var for stormænd.

Bordet er et af de ældste møbler og bevarede i lange tider bogstaveligt samme form. Fra denne tid fik det en mere kunstfærdig udformning

Stolen har altid været det møbel, hvor stilarterne gav sig tydeligst udslag. Denne er en gotisk foldestolstype.

Udskæringer i træ smykkede tidens kirker med festlige ornamenten, som også overførtes til møblerne – kister og skabe i særdeleshed. Særlig betydning fik det, at man o. 1400 i Flandern fandt frem til fyldinger, indramning af plader med lister i døre, på skabe og paneler. På den måde imødegik man træets arbejde på tværs af årenerne.

Vor viden om epokens klædedragt stammer først og fremmest fra de mange „illuminerede“ håndskrifter, der viser en række slanke skikkelser med ligesom forlængede dragter. Parret her er fra sen-gotikken, hvor den elegante spanske renaissancemode allerede var begyndt at gøre sig gældende. Allerede på dette tidspunkt var moden et fænomen, man iagttog. Og netop herregårdsmiljøet gav det rige muligheder for at udfolde sig.

Renæssancen 1500- og 1600-tallet

Italienerne, som anså gotikken for uklar og overspændt, var ophavsmænd til dens afløser, den klassisk mådeholdne renæssance – ordet betyder genfødsel – her af den antikke traditions klarhed, symmetri, ro og harmoni. Under den magt- og kraftfulde renæssance hæves kunstnerne for første gang ud af deres hidtidige anonymitet og gør en stor og fortjenstfuld indsats på alle områder. Stilen fødtes i en selvsikker tid, hvilket i Danmark bl. a. gav sig udslag i de mange pompøse herregårde, deres møblering og

rumindretning og de overdådige klæde- dragter. Gotikkens lodrette inddeling afløstes af en vandret, de spidse buer af runde, og vindues- og døråbninger blev firkantede.

Det er i denne periode, Leonardo da Vinci maler sin Mona Lisa i 1503, og Fernão de Magalhães 1519–22 sejler omkring Jorden. Det er også reformations- tiden. Herhjemme indføres den 1536. Kronborg opføres i slutningen af 1500- tallet og har stået færdig i 3 år, da vor

renæssancekonge Christian 4. kommer på tronen i 1588.

De første danske renæssanceherregårde var anlagt som fæstninger, men blev efterhånden i større grad præget af ønsket om at komme til at bo mere bekvemt med gode opvarmningsmuligheder og adgang for lys og luft gennem vinduer med glas for. De gode konjunkturer var skyld i, at man kunne få råd til alt dette.

Notable årstal i denne epoke:

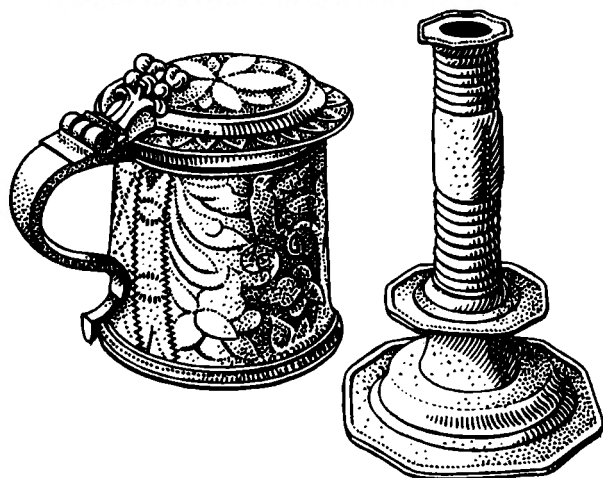
- 1529 – Tyrkerne slås tilbage ved Wien.
- 1547 – Skælskørs borgere dræber byens bøddel i protest mod den ny lovgivnings barbariske straffemetoder.
- 1560 – På Skagen, Anholt og Kullen opstilles fyr.
- 1546 – Opførelsen af slottet Louvre i Paris påbegyndes.
- 1573 – Tyge Brahe opdager sin ny stjerne i stjernebilledet Cassiopeja.
- 1576 – Adelsdamer får påbud om ikke at overgå fyrstelige kvinder i pynt og klædedragt.
- 1605 – Byfogden i Kolding anmoder om at få sin datter indsat i tugthuset for utilbørlig opførsel mod forældrene.
- 1611–13 – Kalmarkrigen.
- 1623 – Regensen stiftes.

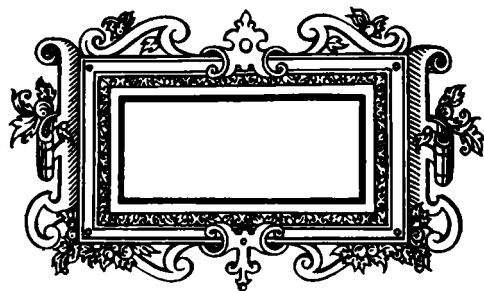
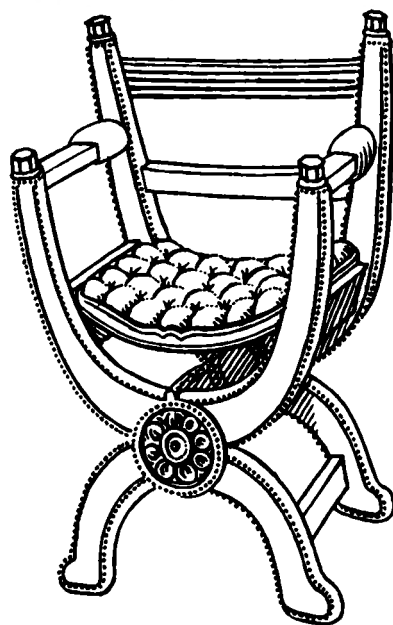
Løgismose er et stykke typisk renæssancearkitektur, hvis sydøstfløj med hjørnetårnet er opført af Anders Bille i perioden 1631–44.

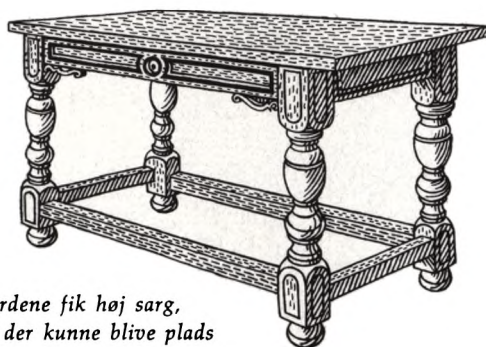
Renæssancens sølv var vægtigt og prægtigt forarbejdet. Som regel kan man finde frem til de mestre, der lavede det, da Erik af Pommern allerede 1419 anordnede love for de københavnske guldsmede, som tillige med landets øvrige mestre siden har kunnet identificeres gennem deres mærker.

Kurulstolen var en meget populær foldestolstype i renæssancen.

Der forekommer trærammer fra såvel gotikken som renæssancen. De fleste af dem er af bøge- eller fyrretræ, som mørkner med årene. Spejlrammerne var næsten altid håndskårne, men ikke malerirammerne.

Bordene fik høj sarg, så der kunne blive plads til en skuffe. Benene blev balusterformede.

Da renæssancen er slået helt igennem, afløses de ensfarvede stoffer af mønstrede, og uld og klæde erstattes af silke, fløjel og brokade. Vil man imidlertid have et fuldgældigt indtryk af tidens klædedragter, kan man faktisk ikke klare sig med ét billede. Parret her er repræsentanter for unge adeliges dragt omkring 1630, altså mod periodens slutning.

Barokken 1600- og 1700-tallet

Ordet barok er afledt af det portugisiske barocco, en uregelmæssig perle. Den størslæde, repræsentative, selvsikre, livsfro-dige, kompakte og til tider let pralende stil kendetegnes til at begynde med – især i Skandinavien – af sine stærkt vredne former (bruskbarok, opkaldt efter øre-brusken), men bliver efterhånden mere afdæmpet i sin ornamentik. I sen-barokken på overgangen til rokokoen forekommer ude omkring i Europa den mere for-finede régence-stil, opkaldt efter hertug Philippe af Orléans, som havde overtaget regentskabet for Louis 15. af Frankrig fra 1715–23. Barokken er opstået i Italien på Michelangelos tid (1475–1564) og bredte sig hastigt ud over Europa. I barokken indførtes enevælden i Danmark 1660 med solkongen Louis 14. som den europæiske eksponent. Det var ikke mindst dette magtforhold, som gav stilen sit repræsentative indhold. Inden for literaturen var Shakespeare det store europæiske navn. 1603 udkom hans »Hamlet«. Det var i barokken, den moderne stat blev til, ikke uden svære fødselsveer. 1618–48 raser 30-årskrigen, men midt i den får man dog i Frankrig tid at

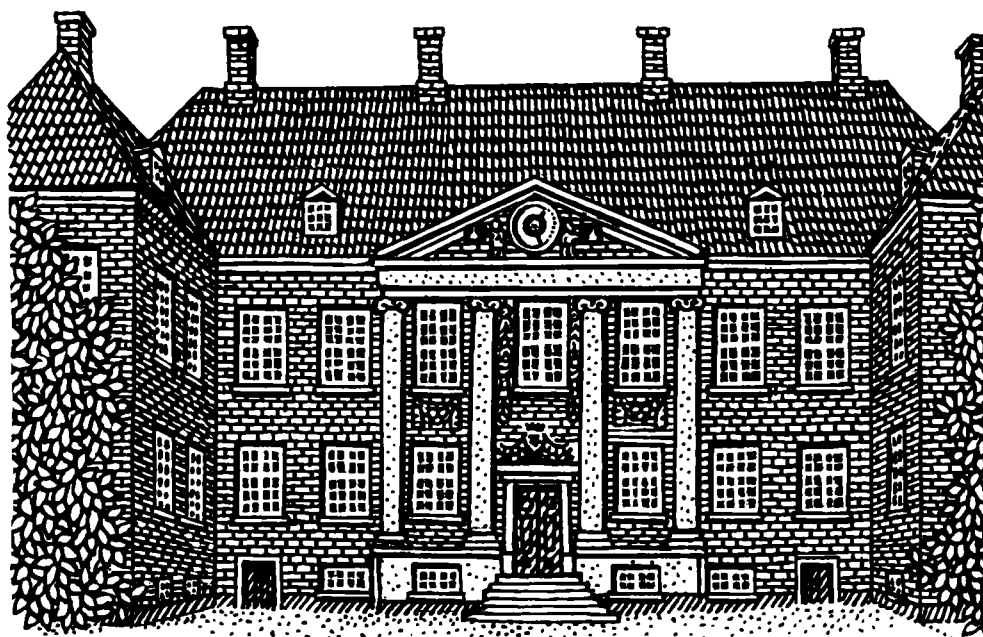
Nysø er et af de fornemste eksempler på dansk barok herregårdsarkitektur, bygget af en velhavende Præsto-borger, der ikke ville stå tilbage for adelen.

grundlægge det franske akademi. Respekten for den klare tanke er dog ikke større, end at grundlæggeren af den nyere tids fysik, italieneren Galilei, tvinges til at afsværge, at Jorden bevæger sig. Det er naturligt at så voldsomme brydninger også giver en voldsom stil.

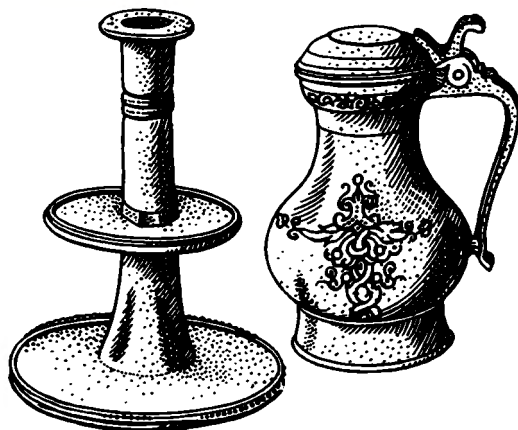
Andre store og små begivenheder i barokken:

1650 – Forbrugsafgifter på øl og brændevin indføres. Adel og gejstlighed

fritages dog for denne afgift.
1659 – Stormen på København.
1677 – Niels Juel besejrer den svenske flåde i slaget i Køge Bugt.
1683 – Christian 5.s Danske Lov foreligger.
1699 – Kingos salmebog udgives.
1719 – Daniel Defoe udgiver »Robinson Crusoe«.
1721 – Hans Egede drager til Grønland som missionær.
1733 – Stavnsbåndet indføres i Danmark.

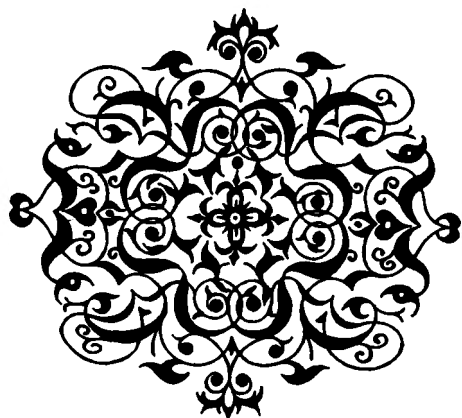

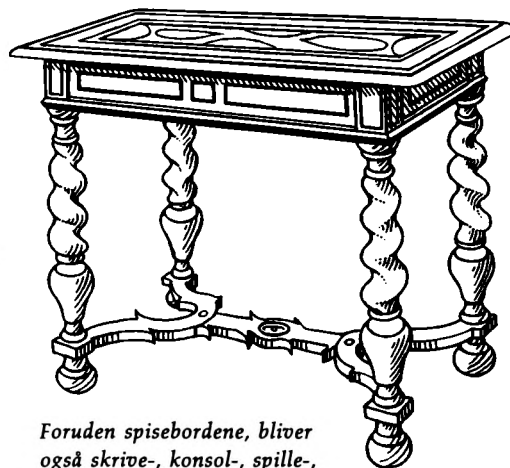

Lysetagen og drikkekruset, som de skulle se ud efter barokkens opfattelse, flot og imponerende, hvad enten man lavede dem af tin eller sølv.

I barokken fik stolene armlæn og skrånende ryg. For første gang begyndte man at kunne sidde mageligt. De stod opstillet langs væggene i de store rum som hos kongen.

Jean Bérain var en af de førende ornamentister ved Solkongens møbelværksteder, og hans graciøse tegninger fik overordentlig stor betydning for såvel møbel- som sølvfremstilling overalt i Europa.

Foruden spisebordene, bliver også skrive-, konsol-, spille-, toilet-, flise- og andre slags borde almindelige. De var enten forgyldte eller indlagt med kostbare og sjældne træsorter fra de oversøiske kolonier, som det blev „moderne“ at anlægge sig.

Dragterne var farverige og brusende. Man ville vise sig. Mændene bar paryk og høje hæle, så de kunne præsentere sig høje og flotte, og kvinderne hjalp også på naturen med udpolstringer og stel til at bære stofferne ud. Man kan ligefrem i klædedragten se barokkens yndlingsblomster for sig: rosen, tulipanen og solsikken.

Rokokoen 1700-tallet

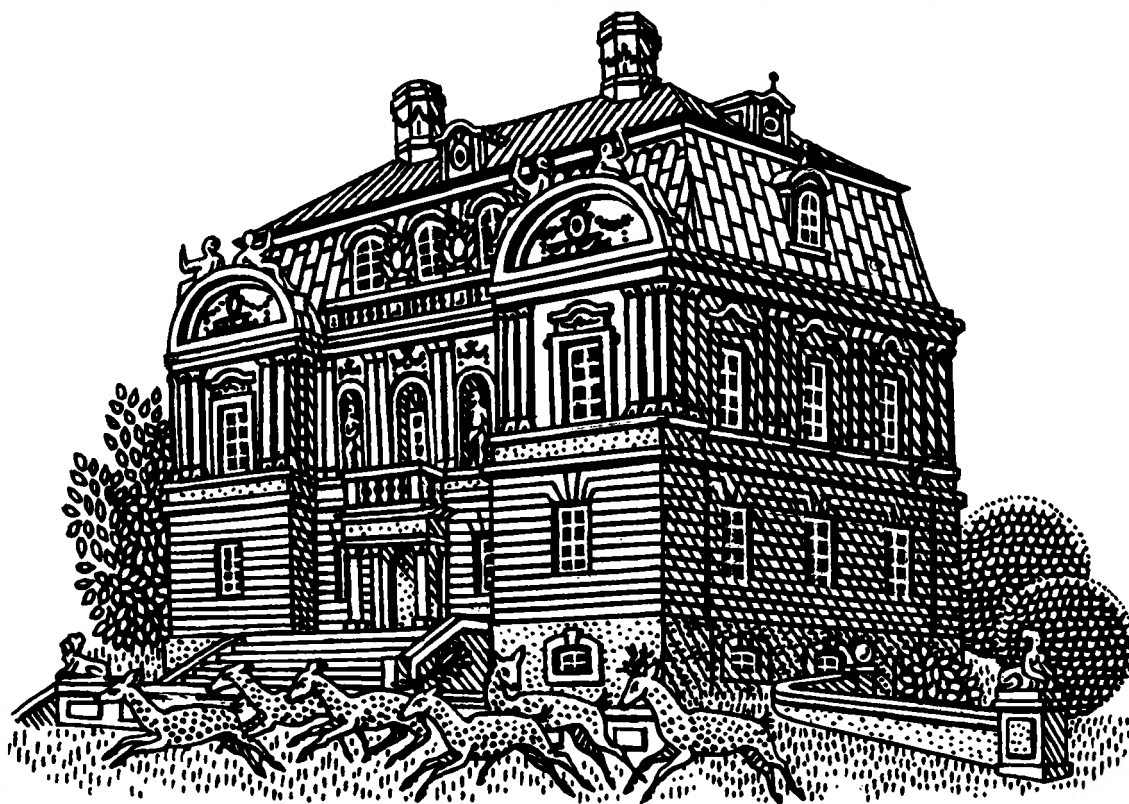
Den graciøse, elegante, kapriciøse, viltre og orientalsk influerede rokoko er af fransk oprindelse og går undertiden også under navnet Louis Quinze (15.) stil. Den er opkaldt efter rocaillen – det asymmetriske, muslingformede ornament – og

anses af nogle for barokkens sidste fase. Men trods sin kortvarige levetid – kun en generation – er stilen helt sig selv og øvede en enorm indflydelse i en naturbejstret periode, hvor man kunstigt tilvejebragte naturen, hvis denne ikke fore-

kom tilstrækkelig „naturlig“. – I fortsættelse af rokokoens optræder Louis Seize-stilen, der med sin strenge symmetrik – undertiden grænsende til pedantisk stivhed – er en typisk kongestil i reaktion mod sin livsglade forgænger. Louis Seizen slås ofte med sine to efterfølgere: den kortvarige directoire-stil og empiren under betegnelsen nyklassicisme, fordi man i alle tre stilarter i så høj grad benyttede sig af græsk og romersk ornamentik. Hele denne motivverden var blevet vakt til nyt liv efter udgravningen af Pompeji 1748. Louis Seizens hurtige gennembrud i Danmark i både bygge- og boligstil skyldes hovedsagelig indkaldelse af franske kunstnere til det nyoprettede Akademi for de skønne Kunster på Charlottenborg. Den altovervældende historiske begivenhed under de tre stilarter var Den franske Revolution fra 1789–99.

Store og små begivenheder i perioden:

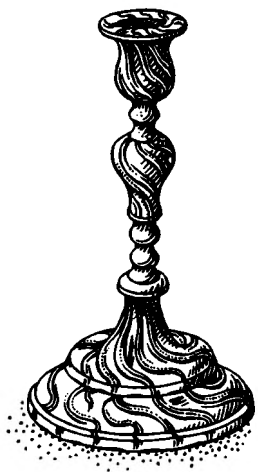
- 1736 – Konfirmationen indføres i Danmark.
- 1741 – Det forbydes skrædderne at sy klæder af udenlandske stoffer.
- 1747 – De første annoncer om københavneres landophold.
- 1754 – Ludvig Holberg dør.
- 1757 – Højrekørsel indføres.
- 1769 – Første folketælling i Danmark: 800.000 indbyggere.
- 1770–72 – Struensee regerer i Danmark.

Selv om rokokoen aldrig blev nogen egentlig byggestil, må jagtslottet Eremitagen i Dyrehaven, bygget 1734–36 af tidens ypperste arkitekt, Laurids de Thurah, for Christian 6., alligevel betegnes som så typisk for livsstilen, at det trods sine overvejende barokelementer, kan gælde for et rokokoslot.

I rokokoen var alt krumme og svungne linjer som her på lysestagen i vredet og knækket arbejde.

Et af rokokoens særkender var de mange specialmøbler, som normalt stod op langs væggene og kun blev sat ud på gulvet, når man havde brug for det.

Sølvlagkruset er lavet efter de samme principper. Man ser dog også tydeligt stilens afhængighed af barokken og forstår, hvorfor man undertiden kan tage fejl af de to stilarter. Nogle hævder endda, at rokoko ikke er andet end dekadent barok.

Rokokostolen var magelig før noget andet. Det repræsentative havde man fået nok af under barokken. Den skulle også være så let, at man kunne flytte med den. Men det forhindrede dog ikke, at sædet var så stort, at der var plads til damernes omfangsrige fiskebensskørter.

Man holdt af at pynte sig i rokokoen, man så også meget på, at både kvinde- og mandsdragten stod sådan til hinanden, at synet blev en æstetisk nydelse.

Kartouchen var en meget brugt ornamentform på møbler, sølvtøj og i interiører, her i ren rokoko.

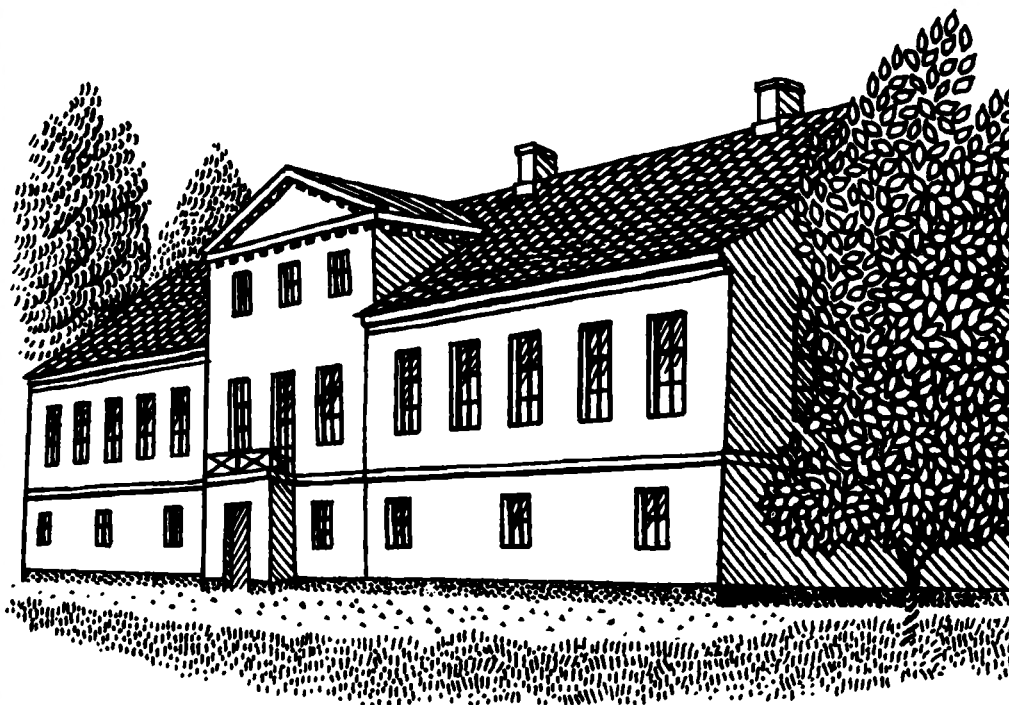

Empiren 1800-tallet

Kejser Napoleons »klassiske« heltestil kopierer bevidst ægyptiske, græske og romerske oldtidsformer og ornamenter og gav sig i allerhøjeste grad også udtryk i livsholdningen. Der er noget ironisk i, at denne kejserstil bliver så populær i borgerskabet. Inden for møbler og kunstdindustri kaldes sen-empiren Biedermeier i Tyskland og i Danmark Christian 8.-stilen.

Dens bærere var de solide borgere, de brave handelsmænd og deres familier med de pæne idealer og den store arbejdssomhed. De følte sig på en vis måde som Den franske Revolutions arvtagere og var samtidig stolte af at have genoplivet Roms og Grækenlands rige kultur.

Empiren var også mange store opfinders tid. 1807 kom Robert Fultons dampskib, ti år senere cyklen og endelig 1820 måske den største af dem alle: H. C. Ørsteds opdagelse af elektromagnetismen. Herhjemme viste indbyggerne deres kvalitet ved både at kunne tage Københavns bombardement 1807 og statsbankerotten 1813 i stiv arm. I 40'erne begyndte den indtil da største samfærdelsmæssige revolution, jernbanen, at gøre sig gældende overalt. Få har givet bedre udtryk for tidens opfattelse af drøm og virkelighed end vor teknisk bevejstrede eventyrdigter, H. C. Andersen. Empiren er den sidste store antikvitets-tid, hvis man vil respektere kravet om,

Bondevennen, statsminister Chr. D. F. Reventlow, lod 1813–22 den berømte arkitekt C. F. Hansen opføre den prunkløse hovedbygning i borgerlig behersket empire, Pederstrup på Lolland, hvor så mange af tidens største personligheder færdedes.

at en antikvitet skal være mindst 100 år for at blive regnet for ægte i henseende til alder.

Andre tildragelser i dette tidsafsnit:

1801 – Slaget på Rheden.

1802 – Guldhornene stjæles og omsmeltes.

1811 – Landets første juletræ tændes i København.

1814–15 – Wienerkongressen.

1815 – Slaget ved Waterloo.

1828 – Gymnastikundervisning indføres i skolerne.

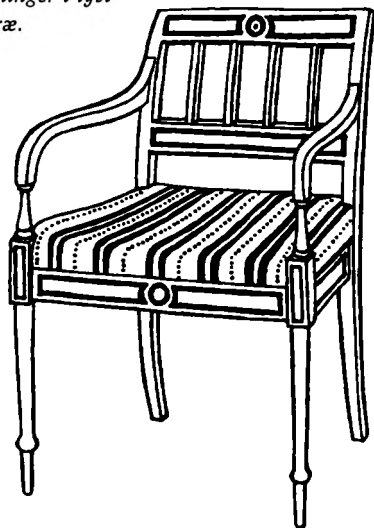
1837 – Købstæderne får selvstyre.

Den klassiske akantustidsel går igen på mange af empirens ornamenter som i denne udgave af „den løbende hund“.

Tidens snedkere arbejdede på engelsk grundlag. De enkle stole blev fineret med mahogni og smykket med indlægninger i lyst citrontræ.

Den kongelige Porcelainsfabrik voksede sig stor i empiren og lavede mange smukke ting i den lidt stive akademiske stil. Empiresølvstagen var enkel og fornem, svarende til den klassiske drøm.

Bordet er dansk, men kunne også være lavet i England, dets lette elegante udseende var et kendetegn for Sheratons møbler.

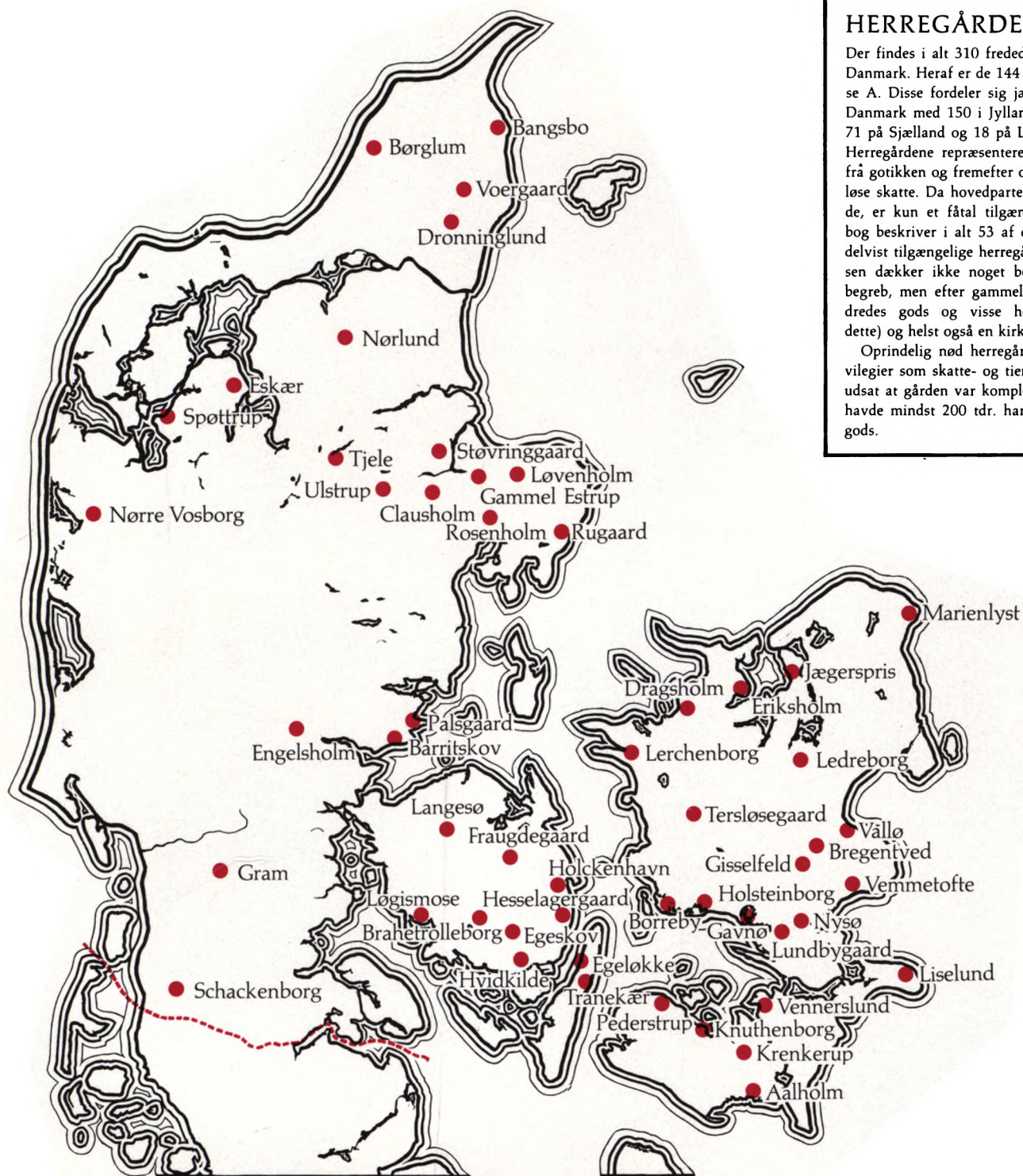
Empirens klædedragt var udtryk for tidens åndelige modebevægelse: romantikken, men har ikke meget at gøre med de antikke idealer.

HERREGÅRDE

Der findes i alt 310 fredede herregårde i Danmark. Heraf er de 144 fredede i klasse A. Disse fordeler sig jævnt over hele Danmark med 150 i Jylland, 71 på Fyn, 71 på Sjælland og 18 på Lolland-Falster. Herregårdene repræsenterer alle stilarter fra gotikken og fremefter og rummer tallose skatte. Da hovedparten er privatejede, er kun et fåtal tilgængelige. Denne bog beskriver i alt 53 af disse helt eller delvist tilgængelige herregårde. Betegnelsen dækker ikke noget bestemt retsligt begreb, men efter gammel sædvane fordredes gods og visse herligheder (se dette) og helst også en kirke.

Oprindelig nød herregården visse privilegier som skatte- og tiendefrihed, forudsat at gården var komplet, dvs. at den havde mindst 200 tdr. hartkorn bøndergods.

ADEL. I Europas middelalder var adelen den øverste stand og bærer af krigs- og lensvæsen. Man skelnede efterhånden mellem høj- og lavadel. Den danske adels historie følger i alt væsentligt den fælleseuropæiske. Under venderkrigene opstod en skattefri krigeradel. Den samlede sig stort jordergods og fik efterhånden mere og mere hånds- og halsret over deres fæstebønder. Det ældst kendte adelsbrev stammer fra Erik af Pommerns tid (1433). Heri lovedes den pågældende »Frihed og Frelse for sin egen Person til evig Tid« samt »Retten til at bruge Skjold og Hjelm«. Adelen påtvang kongen sine privilegier gennem håndfæstninger og udøvede sin politiske magt først gennem danehoffet og senere gennem rigsrådet, indtil enevælden indførtes 1660 gennem borgerlig og gejstlig støtte til Frederik 3. 1671 indstiftedes en ny højadel af lensgrever og -baroner. Bondereformerne, der resulterede i stavnsbåndets ophævelse 1788 brød adelsens magt over fæstebønderne. Ved Junigrundloven 1849 ophævedes standsprivilegierne, og endelig overgik 1919 alle len til fri ejendom. Der kendes ca. 200 danske adelsslægter, hvoraf de ældste er Barnekow, Below, Bille, Bing, Brahe, Bryske, Friis, Gjøe, Gyldenstjerne, Hardenberg, Huitfeldt, Krabbe, Krumpen, Kaas, Lange, Lykke, Munk, Parsberg, Rantzau, Rosenkrantz, Rønnow, Seefeld, Skeel, Skram, Trolle, Ulfstand, Urne, Viffert og Valkendorf. Flere af disse slægter er nu ud-

døde. Siden 1883 er Danmarks Adels Årbog med fortegnelse over danske adelspersoner udkommet regelmæssigt.

ADELBONDE. På gl. dansk selvejerbonde.

ABSIS eller **apsis**, en halvrund udbygning på kirkens kor.

AGNUS DEI, latin, Guds lam. En betegnelse for Kristus afbildet som et lam.

AGERUMSLADE, kørelade, hvor man kan køre i den ene eller i begge sider på køregulvet.

AKANTUS, en tidselagtig plante med fligede og takkede blade, som vokser i Middelhavslandene. Benyttedes som motiv for den korintiske søjlekapitel. Blev i 1600- og 1700-tallet et yndet ornamentmotiv.

ALABAST, en marmorlignende gipsart i lyse eller hvide farver. Meget brugt til skulpturer og smykker, indtil porcelænet fortrængte det.

ALLEGORI, et sindbillede, en billedlig fremstilling.

A LA GRECQUE- eller **mæanderborten**, opkaldt efter den stærkt slyngede lilleasiatiske flod Mæandros, er et meget anvendt ornament og som stilbetegnelse brugt om den nyklassicistiske retning i slutningen af 1700-tallets Frankrig under Louis 16.

ALKYMI var i ældre tider betegnelsen for den kemi, der domineredes af magiske forestillinger. Alkymisterne beskæftigede sig især med (forgæves) at omdanne u-ædle metaller til guld, bl. a. ved hjælp af »de vises sten«. Både på Gammel Estrup, Engelsholm og andre steder er der drevet dansk herregårdsalkymi.

ALLIANCEVÅBEN. Ægtepars sam-

menstillede våben, mandens til venstre, hustruens til højre.

AMFORA, et antikt græsk forrådskar med to hanke. Ofte kopieret i eftertiden, især i den klassicistiske periode.

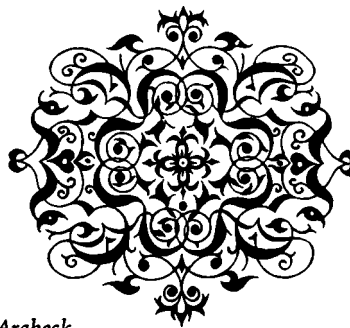
AMORIN, lille buttet kærlighedsgud i barneskikkelse, ofte med vinger, bue og pil. Svarer til den græske erot. Brugtes hyppigt af renæssancens og barokkens møbelskærere som dekoration.

ANNEKS, en tilbygning.

ANER. Forfædre, især brugt om adelige; man lavede ofte anetavler, så den fornemme afstamning altid kunne konstateres ved et enkelt blik.

ANTIK (af lat. antiquus) gammel. *Antikvit*et afledet heraf og brugt om ting, der har opnået *antikvitetsalderen*, dvs. er mindst 100 år gamle.

ARABESK, ornament af arabisk (maurisk) oprindelse, derfor også kaldt *maureske*, bestående af slyngede eller knækkede bånd besat med blade eller fugle. Betegnelsen bruges også om andre lignende former for ornamentik, f. eks. grotesken.

Arabesk

ARKADE, en buegang.

ARKITRAV, den vandrette, nederste bjælke i en søjlebåren gesims, hvilende direkte på kapitælerne.

ARNE, et åbent ildsted.

ARVEFÆSTE. Fæsteforhold, hvor brugsretten ikke blot tilkommer første fæster og hans enke, men også hans arvinger.

ASYMMETRI, det samme som usymmetrisk. Det forhold, at to halvdele indbyrdes er uens.

ATELIER, en kunstners værksted.

ATLANT, muskelsvulmende mandsskikkelse, der erstatter søjler som bærende element.

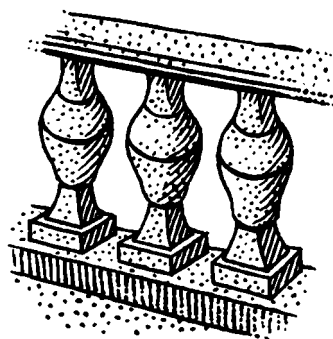
Atlant

ATTRIBUT, karakteristisk, ikke symbolsk, kendetegn på en billedlig fremstilling af en gud eller anden personlighed som f. eks. Hermes' vingede sko, Poseidons trefork, dødens le og timeglas, kongernes scepter og krone m. v. I middelalderen kendetegnedes f. eks. de fire evangelister: Matthæus ved englen, Markus – løven, Lukas – oksen og Johannes – ørnen. Eller helgener ved deres marterredskaber: Katharina – hjulet, Laurentius – risten, Barbara – tårnet osv.

BALDAKIN, var oprindelig den italienske betegnelse for silkestof fra Baldac = Bagdad. Baldakiner anvendtes som æreshimle i kirker, ved religiøse optog, i forbindelse med tronstole og som sengehimle.

BALUSTER, lille, drejet søjle med stærkt profileret, ofte pæreformet skaft. Anvendt ved siden af hinanden taler man om en balustrade.

Baluster

BANDEROLE, oprindelig italiensk, betød et banner. Nu bl. a. betegnelsen for middelalderbilleders skriftbånd.

BARFRED (efter gl. tysk berchfrede, den, som bjærger freden), hovedtårnet, undertiden fritstående og i flere etager, på middelalderborgene. Det kaldtes også kernetårn og blev brugt til tilflugt i krigssituationer. På fransk hedder det beffroi eller donjon.

BAROKKEN. Se det stilhistoriske opslag side 214–215.

BARON. Selve ordet kommer af middelalderlatin baro, der betød mand, og var titlen på en vasal direkte under kongen. Fra 1600-tallet var det i Tyskland en friherre, også i Danmark regnet for baron. I England betegner det den laveste klasse

inden for højadelen. I Danmark anvendtes titlen først fra 1671. Til oprettelsen af et baroni krævedes 1.000 tdr. htk. eller en formue på 50.000 rdl.

BASRELIEF, fladt relief, hvor figurerne kun træder ganske lidt frem. Modsat hautrelief.

BEKRONING, den øverste afsluttede del på en bygning.

BELETAGE (fr. det skønne stokværk), hovedetage.

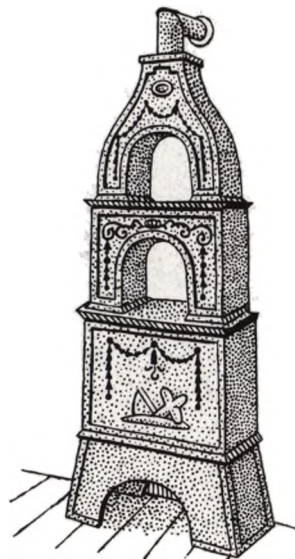
BERAPNING, kalkpuds klasket på mur.

BESLAGORNAMENT, også kaldet beslagværk, stærkt gennembrudte ornamenter, der kan minde om påsatte metalbeslag. Vandt indpas omkring 1600-tallet.

Beslagornament

BILÆGGEROVNEN er den ældste form for jernovn, opstået i renæssancen. Den er ofte ud-

Bilæggerovn

smykket med bibelske eller andre motiver på pladerne. Bilæggerovnen har indfyrring fra et andet rum, hvor skorstenen står, i modsætning til vindovnen, der indfyres i stuen, hvor den er opstillet.

BINDINGSVÆRK, en konstruktion af sammenføjede tømmerstokke i mur; er både tavl og tømmer dækket af halvstensmur kaldes det blændingsværk.

BLADGULD er rent guld, hamret ud i fra 0,00014 til 0,00011 mm tykkelse. Anvendes til forgyldning.

BLÆNDING, tilmuret vindue eller flad murniche.

BODSVEJ, en labyrint aftegnet på et kirkegulv.

BONITET, landbrugsjords ydeevne.

BROKADE, svært silkestof med indvævede guld- og sølvtråde.

BRUDSTENSMUR, en mur opmuret af kløvede sten, der ikke iøvrigt er tilhugget.

BRONZE, legering af tin og 70–95 % kobber. God til støbning.

BRUSKVÆRK, et barokornament med svulmende bruskagtige former.

BUSKET, arkitektonisk anbragte buske og træer i haveanlæg.

BUSTE, et brystbillede, et billedhuggerarbejde omfattende hoved og bryst.

BØLGERANKE, et planteornament med bølget stængel og sideskud i hver bugtning.

BÅNDAKANTUS, sen-barok ornament (1700–1740) bestående af smalle og ofte sammenslyngede bånd, ankantusblade og klokkeblomster.

CANAPÉ, bred sofa med åbne armlæn og høj ryg, opstået i Frankrig.

CARTOUCHE, se kartouche.

CERTOSAMOSAİK, indlagt mosaik af elfenbensstykker i ibenholt. Især brugt på italienske renæssancemøbler.

CHAISELONGUE, divan eller forlænget armstol med ryglæn og på den ene side et langt, på den anden side et kort armlæn. Opstod i 1700-tallets Frankrig.

CHATOL, et ord med rod i senbarokkens Italien. Var oprindelig et gemme for værdisager, men udviklede sig til et møbel med skuffer og en skriveklap, som kunne slås ned.

CHIFFONIÈRE, betyder på fransk en kludesamler. Et skuffemøbel, ofte højt, med mange skuffer over hinanden.

CHIPPENDALE, en engelsk møbelstil påvirket af rokokoen. Opkaldt efter den betydelige engelske møbelsnedker Thomas Chippendale (1718–79).

CHRISTIAN 8. STIL, en særlig dansk betegnelse for senempire. En typisk borgerlig stil, præget af antikke former og ornamenter.

CISELERING, en fordybet guldsmededekoration, indmejslet med en såkaldt punsel.

DALER. Ældre skandinavisk møntenhed, opkaldt efter det tyske Thaler eller Joachimsthaler efter Joachimsthal i Bøhmen, hvor de første dalere prægedes i begyndelsen af 1500-tallet. Under Christian 3. var 1 daler = 3 mark a 16 skilling. Frederik 2. »nedskrev« den til 4 mark, og 1625 omdøbtes den til speciedaler eller rigsdaler og var lig med 6 mark. I samme århundrede sænkede Christian 5. rigsdalerens værdi til $\frac{4}{5}$ speciedaler. Efter statsbankerotten

1813 indførtes betegnelsen rigsbankdaler, fra 1854 kaldet rigsdaler og lig med 1/2 speciedaler. Fra 1875 indførtes kronebetegnelsen, der sættes lig med 1/2 øigsdaler. Det er derfor man stadig kalder en 2 krone en daler. For at få en forestilling om rigsdalerens købekraft i dag, må den sættes til ca. 50 kr., diverse prisstigninger, nedskrivninger og devalueringer iberegnet.

DAMASCIERING, mønster indlagt på stål ved ætsning eller anløbning. Undertiden også betegnelse for indhamring af guld eller sølvtråde. Dette er dog en fejlagtig betegnelse. Metoden menes opstået i den syriske by Damaskus og har især været anvendt til udsmykningen af sværdklinger, men også på forskellige smykker.

DAMASK, vævet stof af lærred, bomuld eller silke m. v. opkaldt efter byen Damaskus. Anvendt til sengelinned, forhæng, duge, tapeter m. v. Rigt mønstret med blomstermotiver, figurer og ornamenter, som ved vævemetoden fremtræder tydeligt på den i reglen ensfarvede baggrund.

DANMARKS KONGERÆKKE. I parentes angives kongens fødselsår. Efter angivelsen af kongens regeringsperiode nævnes hans respektive dronning(er) og eventuelle friller. Da nøjagtige årstal ikke foreligger for de første kongers vedkommende, er disse ikke medtaget.

Svend 2. Estridsøn (1019) 1047–74. Dronningerne Gunhild, Thora, Gyde og Ellisif samt diverse friller.

Harald 3. Hen (1041) 1074–80. Dronning: Margrethe.

Knud 2. den Hellige (1043) 1080–86. Dronning: Edele.

Oluf 1. Hunger (1052) 1086–95. Dronning: Ingegerd.

Erik 1. Ejegod (1056) 1095–1103. Dronning: Bodil, samt diverse friller.

Niels (1064) 1104–34. Dronning: Margrethe Fredkulla og Ulfhild.

Erik 2. Emune (1090) 1134–37. Dronning: Malmfrid og frillen Thunna.

Erik 3. Lam (1110) 1137–46. Dronning: Lutgard, samt en frille.

Oluf 2. ca. 1140–43.

Svend 3. Grathe (1127) 1146–57. Dronning: Edel af Sachsen, samt en frille.

Knud 3. (1129) 1146–57. Diverse friller.

Valdemar 1. den Store (1131) 1157–82. Dronning: Sofie og frillen Tove.

Knud 4. (1163) 1182–1202. Dronning: Gertrud.

Valdemar 2. Sejr (1170) 1202–41. Dronningerne Dagmar og Bengerd af Portugal, samt diverse friller.

Erik 4. Plovpenning (1216) 1241–50. Dronning: Jutta af Sachsen.

Abel (1218) 1250–52. Dronning: Mechtild af Holsten.

Christoffer 1. (1219) 1252–59. Dronning: Margrethe Sprænghest.

Erik 5. Klipping (1249) 1259–86. Dronning: Agnes af Brandenburg.

Erik 6. Menved (1274) 1286–1319. Dronning: Ingeborg af Sverige.

Christoffer 2. (1276) 1320–26 og påny 1329–32. Dronning: Eufemia af Pommern.

Valdemar 3. (1315) 1326–29. Nedlagde kronen og døde 1364 som hertug af Sønderjylland.

Valdemar 4. Atterdag (1320) 1340–75. Dronning: Helvig.

Oluf 3. (1370) 1375–87.

Margrethe (1353) 1375–1412. Gift m. kong Håkon af Norge.

Erik 7. af Pommern (1382) 1397–1439. Dronning: Philippa af England.

Christoffer 3. af Bayern (1416) 1440–48. Dronning: Dorothea af Brandenburg.

Christian 1. (1426) 1448–81. Dronning: førnævnte Dorothea af Brandenburg.

Hans (1455) 1481–1513. Dronning: Christine af Sachsen. Elskerinde: Edele Mikkelsdatter Jernskæg.

Christian 2. (1481) 1513–23. Dronning: Elisabeth af Nederlandene. Elskerinde: Dyveke Willums.

Frederik 1. (1471) 1523–33. Dronning: Anna af Brandenburg og Sofie af Pommern.

Christian 3. (1503) 1534–59. Dronning: Dorothea af Sachsen-Lauenburg.

Frederik 2. (1534) 1559–88. Dronning: Sofie af Mecklenburg.

Christian 4. (1577) 1588–1648. Dronning: Anna Cathrine af Brandenburg og Kristine Munk (til venstre hånd). Elskerinder: Karen Madsdatter, Karen Andersdatter og Vibeke Kruse.

Frederik 3. (1609) 1648–70. Dronning: Sofie Amalie af Braunschweig-Lüneburg. Elskerinde: Margrethe Pape.

Christian 5. (1646) 1670–99. Dronning Charlotte Amalie af Hessen-Kassel. Officiel maitresse: Sofie Amalie Moth.

Frederik 4. (1671) 1699–1730. Dronning: Louise af Mecklenburg-Güstrow, Elisabeth Vieregg (til venstre hånd) og Anna Sophie Reventlow (ligelædes til venstre hånd, men senere ophøjet til dronning til højre hånd). Elskerinde: Charlotte von Schindel.

Christian 6. (1699) 1730–46. Dronning: Sofie Magdalene af Kulmbach-Bayreuth.

Frederik 5. (1723) 1746–66. Dronning: Louise af England og Juliane Marie af Braunschweig-Wolfenbüttel. Elskerinde: Madam Hansen.

Christian 7. (1749) 1766–1808. Dronning: Caroline Mathilde. Frille: støvlet-Kathrine.

Frederik 6. (1768) 1808–39. Dronning: Marie Sofie Frederikke af Hessen-Kassel. Officiel maitresse: Frederikke Rafsted, senere kaldet fru Dannemand.

Christian 8. (1786) 1839–48. Dronning: Charlotte Frederikke af Mecklenburg-Schwerin og Caroline Amalie af Augustenborg.

Frederik 7. (1808) 1848–63. Dronning: Vilhelmine af Danmark, Caroline Mathilde af Mecklenburg-Strelitz og Louise Christine Rasmussen, senere grevinde Danner (til venstre hånd).

Christian 9. (1818) 1863–1906. Dronning: Louise af Hessen-Kassel.

Frederik 8. (1843) 1906–12. Dronning: Louise af Sverige-Norge.

Christian 10. (1870) 1912–47. Dronning: Alexandrine af Mecklenburg-Schwerin.

Frederik 9. (1899) 1947– . Dronning: Ingrid.

Frederik 4. (1671) 1699–1730. Dronning: Louise af Mecklenburg-Güstrow, Elisabeth Vieregg (til venstre hånd) og Anna Sophie Reventlow (ligelædes til venstre hånd, men senere ophøjet til dronning til højre hånd). Elskerinde: Charlotte von Schindel.

Christian 6. (1699) 1730–46. Dronning: Sofie Magdalene af Kulmbach-Bayreuth.

Frederik 5. (1723) 1746–66. Dronning: Louise af England og Juliane Marie af Braunschweig-Wolfenbüttel. Elskerinde: Madam Hansen.

Christian 7. (1749) 1766–1808. Dronning: Caroline Mathilde. Frille: støvlet-Kathrine.

Frederik 6. (1768) 1808–39. Dronning: Marie Sofie Frederikke af Hessen-Kassel. Officiel maitresse: Frederikke Rafsted, senere kaldet fru Dannemand.

Christian 8. (1786) 1839–48. Dronning: Charlotte Frederikke af Mecklenburg-Schwerin og Caroline Amalie af Augustenborg.

Frederik 7. (1808) 1848–63. Dronning: Vilhelmine af Danmark, Caroline Mathilde af Mecklenburg-Strelitz og Louise Christine Rasmussen, senere grevinde Danner (til venstre hånd).

Christian 9. (1818) 1863–1906. Dronning: Louise af Hessen-Kassel.

Frederik 8. (1843) 1906–12. Dronning: Louise af Sverige-Norge.

Christian 10. (1870) 1912–47. Dronning: Alexandrine af Mecklenburg-Schwerin.

Frederik 9. (1899) 1947– . Dronning: Ingrid.

DIRECTOIRE, en fransk overgangsstil mellem Louis Seize og empire. Opkaldt efter Direktoratet, den franske regering fra 1795–99. Udmærker sig ved strenge, lige former og antik ornamentik.

DRAGKISTE, halvhøjt skuffemøbel, i reglen med fire eller endnu flere skuffer. Oprindeligt et barokmøbel.

DRAPERI, en ophængt stofbeklædning med dekorative folder.

DRIKKEHORN, hører først og fremmest den hedenske tid i Norden til, men i 1200-tallet vender de tilbage og har eksisteret til vort århundrede. Fremstilledes af dyrehorn (urokser), beklædt med sølvrande og sølvprydelser eller helt af bronze, træ, glas, sølv eller guld.

DRIVNING, en guldsmededekoration, der står i ophøjet relief. Arbejdet udhamres fra bagsiden.

DØDEDANS. Siden 1400-tallet har man i den bildende kunst (især kalkmalerier) fremstillet livets forkrænkelighed i form af en kædedans med repræsentanter for alle stænder, der anført af døden føres til graven. Motivet kendes også i senmiddelalderlig digtning. På dansk udkom fire dødedansbøger fra 1550 til 1762, hvoraf den sidste er genudgivet i fotografisk reproduktion 1967.

DØRSTYKKE, et fast dekorativt bilde eller felt over en dør.

Dørstykke

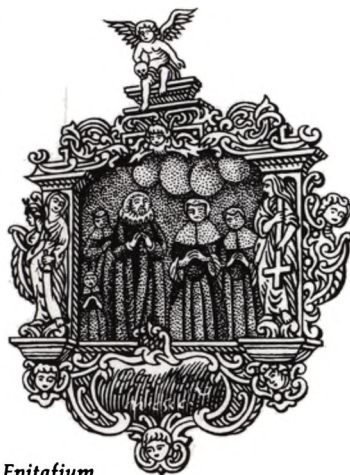
EKSTERIØR, en bygnings ydre i modsætning til interiør, det indvendige.

ELFENBEN, tandben fra elefanter, mammutter, hvalrosser og flodheste. Anvendt til udskæring fra de ældste tider. 1700-tallets elfenbensdrejeri blev på grund af materialets kostbarhed en fyrstelig yndlingsbeskæftigelse.

EMPIREN. Se det stilhistoriske opslag side 218–219.

ENHJØRNING, en fabelhest af stor styrke med snoet horn i panden. Kendt i årtusinder verden over. Dyret, der kun kunne fanges af en jomfru, blev allerede i det 2. århundrede efter Kristi fødsel et symbol på Kristi jomfrufødsel og dermed på renhed. I middelalderen vævedes fabelen ind på vægtapeter og senere på gobeliner. Enhjørningen brugtes også i mange apotekeres våbenskjold (dens horn fjernede gift fra vand).

EPITAFIUM (af græsk grav), mindetavle eller gravmonument på en kirkevæg.

Epitafium

ESTRADE, en tribune eller et dansegulv.

FAJANCE, opkaldt efter byen Faenza i Italien, hvor det først fremstilledes i Europa. Lertøj med farvet skærv, overtrukket med uigennemsigtig tinglasur over en indbrændt dekoration.

FARVESYMBOLIK. I middelalderens Europa symboliserede rødt kærlighed, grønt håb, blå troskab, hvidt uskyld, sort sorg, guld-gult visdom og snavset gult forræderi.

FERLE, et gammelt strafferedskab bestående af en træstok med en rund klump eller en plade i den ene ende. Brugtes til at tildele slag på ryggen eller især i den flade hånd. Meget brugt i middelalderens og renæssansens skoler.

FESTON, ornament af blade, blomster, bånd og frugter.

FIDEIKOMMISS. Båndlæggelse af formue i gods eller kapital til stadigt underhold for en familie eller institution. Ved lensafløsningen 1919 inddrog de sidste eksisterende 11 fideikommiss.

FILIGRAN, sammenflettede gulder eller sølvtråde, påloddet et underlag. Anvendt til smykker.

FIRPAS, firkløver i en cirkel, typisk gotisk ornament.

FLEURET, en let fægtekårde, der på spidsen har en blomsterknop-lignende dup.

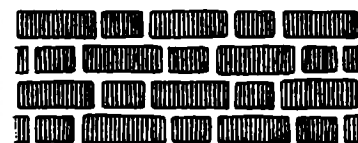
FLØJALTER, en type middelalderlige altertavler, udformet som et skab med to eller flere døre. Kaldes også triptychon.

FOLDEVÆRK, sengotisk ornament på dørfyldninger, skabe og kister, først og fremmest i egetræ. Profileringen ligner foldet pergament. Optræder i Danmark ca. 1500. Kaldes også brevpanel.

Fløjalter

FORBANDT, den indbyrdes ordning af stene i en mur.

Forbandter. Øverst krydsskifte, nederst polsk skifte

FRILLE, en gammel betegnelse for elskerinde.

FRISE, et løbende ornament.

FRONTISPICE (fronton), lav, rund eller trekantet gavllignende opbygning over gesimsen på et murfremspring på en bygnings forside.

FRÅDSTEN (af fråde), porøs, skumlignende kalksten.

FYLINDER, omkring 1400 fandt man i Flandern frem til den for al senere møbelkunst så epokegørende indramning af plader med lister i døre, på skabe og i paneler. Herved undgås den uheldige virkning af træets arbejde på tværs af årene.

FÆSTE betegner et langvarigt brugsforhold over fast landejendom. Fæstebønderne betalte

landgilde for denne ret til jord-ejerne. Der kunne være tale om både livsfæste (i brugerens levetid) og arvefæste. Fæste spillede en stor rolle i Danmark til slutningen af 1700-tallet. Efter fæste-afløsningsloven 1919 er fæste faktisk forsvundet.

GABESTOK, et ældre strafferedskab, hvor forbryderen udstilledes til spot og spe på et befærdet sted, ofte foran kirken. Bestod oftest af en pæl med et halsjern, men kunne også være en planke, hvori fødderne fastgjordes.

GALLERI, en søjlehal eller passagen på et fæstningsværk.

GARDIN. I renessancen brugtes kostbare stoffer som brokade, damask og fløjel, der hang lige ned til den ene side. I barokken beklædtes væggene med vævede tapeter, gobeliner og ensfarvede gardiner, men kun hos de velhavende og ikke op-hængt foran vinduerne, da man ønskede alt det lys, man kunne få. Først i rokokoen bliver gardiner mere almindelige og indgår som et væsentligt led i rumdekorationen. De var da ofte af helsilke – en bane stof på hver side af vinduet – men i harmoni med rummets form. Under dem kunne være rufstores af bomuld som i riddersalen på Nationalmuseet. Den engelske form for ophængning anvendes i vore dage, den franske (som f. eks. i Hagapavil-lonen i Stockholm) er knap så moderne. Empirens tungere møblering førte til fantasifulde gardinophængninger, som dog forenkledes meget her i landet. De blev lette og yndefulde, ik-

ke mindst fordi man foretrak materialer som moll, calico og andre tynde bomuldsstoffer.

GEHEJMEKONSEILLET var et rådgivende udvalg for enevældens danske konger, oprettet 1670. Rådet bestod af kollegiernes chefer med kongen som præsident. Rådets 4–7 medlemmer kaldtes gehejmeråder. Det opløstes 1770, men titlen gehejmeråd bevarede til 1806, hvor den afløstes af gehejmekonferensråd og gehejmeetatsråder. (Titlen etatsråd bevarede til 1909. Bærerne var i 3. rang-klasse). Fra 1770 til 1848 bestod gehejmestatsrådet af 5–8 gehejmestatsministre, tronfølgeren og kongen som præsident. Det genoprettedes 1852 som fællesorgan for kongeriget og hertugdømmerne og ophævedes 1866.

GEHEJMERÅD. Kongelig rådgiver. Fra 1670 officiel titel på Gehejmekonseillets medlemmer. De såkaldt virkelige gehejmeråder forsvandt 1770 med Gehejmekonseillet. Senere uddeltes titlen, men forsvandt 1806 for at blive afløst af gehejmekonferensråd og gehejmeetatsråd.

GEHEJMESTATSRÅD. Rådgivende øverste råd for de enevældige danske konger fra 1772 til 22. 7. 1848. Bestod i reglen af 5–8 gehejmestatsministre med kongen som præsident og af tronfølgeren. Gehejmestatsrådet genoprettedes 1852 som fællesorgan for kongeriget og hertugdømmerne, ændret 1855 og ophævet 1866.

GERICHT (gerigt), en bred, oftest profileret liste, der dækker revnen mellem dørkarm og væg eller indfatter et vindue.

GOBELIN, håndvævet billedtæppe i en speciel væveteknik, kendt fra orienten og europæisk middelalder. Oprindeligt blev gobelinbetegnelsen kun brugt om billedtæpper fra Gobelinfabrikken, grundlagt i Paris 1607 af farverfamilien Gobelin. 1662 overtoges fabrikken af staten. I 1900-tallet har fabrikken gennemgået en fornyelse med moderne kunstnere. 1577 indkaldte Frederik 2. Hans Knieper fra Amsterdam og andre vævere til at lave gobeliner på Kronborg, hvoraf nogle eksisterer endnu. I tiden derefter dukkede enkelte danske værksteder op.

GODS. En eller flere større landbrugsejendomme under samme ejer. Fæste- og bøndergårde, der tidligere hørte under et gods, er nu alle overgået til fri ejendom.

GOTIKKEN. Se det stilhistoriske opslag side 210–211.

GREVE. En adelstitel af gammel germansk oprindelse. I frankeriget var greverne højststående kongelige embedsmænd, som blev lønnet med krongods, fra 877 gjort til arvelige len. Men under capetingerne knustes grevestandens magt. I europæiske grænseprovinser fandtes markgrever (mark = grænseområde). I Tyskland stod rigsgreverne indtil ca. 1800 direkte under kejseren. I Sverige indførtes grevetitlen 1561 og her i Danmark 1671. Til oprettelsen af et grevskab krævedes 2500 tdr. htk. Grevetitlen er stadig arvelig herhjemme, men siden 1849 har det i Junigrundlovens § 97 heddet: »Enhver i lovgivningen til adel, titel og rang knyttet forret er afskaffet.«

Grevekrone

Friherrekrone

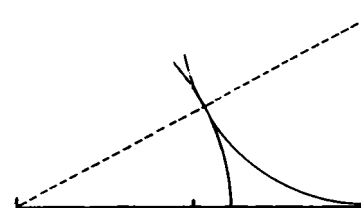
GREVEKRONE, åben nitakket krone.

GRIF, et orientalsk fabeldyr med løvekrop, ørnehoved og -vinger. Overtoges af den græske kunst, og gik derfra over i den romerske og videre til gotikken, renessancen og empiren.

GUIRLANDE, en kæde af festoner.

GYLDENLÆDER, læder prydet med punslede eller trykte mønstre i guld, sølv og forskellige farver. Opstået i Spanien og især i renessancen og barokken brugt som vægtapet og møbelbetræk i fornemme hjem. Gyldenlæder fremstilles endnu i Firenze.

GYLDNE SNIT, det, deling af en linje, således at det mindste stykke forholder sig til det største som dette til hele stykket, omtrent $\frac{8}{21}$ – $\frac{13}{21}$. Ofte benyttet i arkitektur og bildende kunst som et ideelt middel til at opnå kompositorisk skønhed.

Det gyldne snit

HAGEBØSSE, en gammel bøssetype, der under piben havde en hage, der kunne støttes mod underlaget og derved afbøde rekyl.

HARNISK, en rustning af læder eller metal.

HARPYER, græske fabeldyr, halvt kvinder, halvt rovfugle. An-

vendtes meget i renessancen, men først og fremmest i empirien som udsmykkende element på møbler, men også som ornament på bygninger.

Harpy

HARTKORN. Forkortet htk. Egentlig betyder det hårdt (hart) korn og bruges fortrinsvis i ældre danske angivelser af landbrugsjords værdi, som blev beregnet efter de gamle landgildeafgifter i hårdt korn: rug eller byg. Efter 1844 blev jordværdien beregnet på grundlag af opmåling og kvalitetsbedømmelse af jorden (bonitet). Efter 1903 hhv. 1926 ophørte hartkornsvurderingen med at være beskatningsgrundlag for udskrivning af ejendomsskatter til stat og kommune og afløstes af en almindelig ejendomsvurdering, indtil nu foretaget 13 gange. Hartkorn bruges dog stadig i statistikker m. v. over jordværdien. På øerne udgør 1 td. htk. ca. 11 tdr. land, i Jyl-

land ca. 25 tdr. land. Man kan stadig se godsejere kaldt repræsentanter for »det store hartkorn«.

HAVEKUNST. Den kunstneriske udformning af haver, parker og grønne områder udgjorde tidligere en del af arkitekturen, men er nu at betragte som en selvstændig gren. I Danmark kendes fra middelalderen klosterhaver af ret beskedent tilsnit, men fra renessancen fik de nyt liv. De blev anlagt i harmoni med bygningerne med symmetrisk grupperede terrasser, trapper, ramper, fontæner og skulpturer. Denne haveform videreførtes i den strengt geometriske barokhave: den franske have med den storslåede perspektiviske virkning, opnået gennem den særligt betonedede længdeakse og som særlig prydkanaler, stjerneanlæg og geometrisk klippede buske og allétræer. Formens store mester var Le Nôtre i Versailles. Man talte i 1600- og 1700-tallet om en blomsterbarok ornamentik med stilepokens særlige blomsterrosen og tulipaner, ofte anlagt som såkaldte parterres de broderie, dvs. græsplæner med blomsterrabatter. Omkring 1700 opstod i England barokhavernes modsætning den romantiske, den »følsomme« have med »naturlige« landskabspartier, kunstige ruiner, bondehuse og kinesiske pavilloner. Påvirkningen fra kinesisk havestil var tydelig. Den engelske have er blevet forbillede for mange danske herregårdsparkhaver.

HELLEBARD, i det 15. og 16. århundrede et kombineret spyd- og

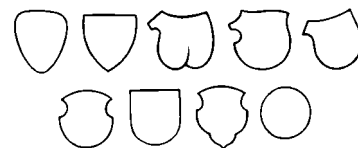
øksevåben. Brugtes ofte af livvagter, som i så fald kaldtes hellebardister.

HEMMEGIGHED. Aftrædelsesrum med udvendig nedfaldsskakt til voldgraven.

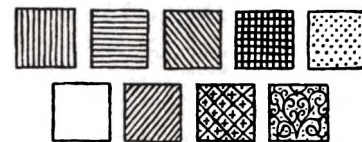
Hemmelighed

HERALDIK (af herold) er læren om skjoldmærker, som opstod i tiden mellem første og andet korstog i den tidlige middelalder og derpå bredte sig ud over Europa som regent- og statssymboler, hæremblemer og stamme- og slægtsmærker. Stådig anvendes våbenmærker, hvis opbygning følger strenge og nøje fastlagte regler, hvorfor deres nytte som slægtsregistratur også er uomtvistelig. At føre våbenskjold har aldrig udelukkende været et adeligt privilegium. At beskrive et våben uden tegning kaldes at blasonere (af tysk blasen – blæse),

Eksempler på adelige våbenskjold

fordi der i gamle dage ved riderturneringer blæstes i horn, før deltagerens våbenskjolde blev beskrevet.

I heraldikken angives farverne således. Øverste række: Rødt, blåt, grøn, sort og guld (eller gul). Nederste række: Sølv (eller hvid), purpur (eller violet) og to former for ornamentik

HERLIGHED. De rettigheder som en hovedgårds ejer forbeholdt sig ved bortsalg af fæstegods, navnlig retten til jagt og fiskeri, samt visse afgifter.

HERME (efter Hermes, de vejfarendes gud), firkantet pille, hvis øverste del består af en menneskelig overkrop, resp. gude- eller menneskehoved. Mange parker er smykket med hermer, ligesom man også benyttede dem i stedet for andre søjlemotiver på renaissance- og empiremøbler.

Heraldiske skjoldtyper

Herme

HERRE, en titel, der i middelalderen brugtes i tiltale til kongen, senere til riddere og præster. Fra omkring 1600 brugtes den overfor alle standspersoner. Nu anvendes den, ofte forkortet til hr., overfor alle borgere af hankøn.

HERREDAG. Ordet brugtes fra omkring 1536 til enevældens indførelse i 1660 om rigsrådet, når det trådte sammen som rigets øverste domstol, det kongelige retterting.

HIRSCHFÆNGER, en lang jagtkniv, som benyttes til aflivning af anskudt vildt.

HJØRNESKAB, et pladsbesparende møbel, som vandt frem under rokokoen.

HOVEDGÅRD, en gård, der har eller har haft et tilliggende af bøndergods. Tidligere var der ofte knyttet visse privilegier til hovedgårdens jord. Derfor kaldtes dens jord for fri – modsat bondejorden, som fæstebønderne drev. Hyppigt benyttes også betegnelserne sæde-, avls- eller ladegård.

HOVERI. Kendes fra middelalderen som fæstebønders arbejdspligt et bestemt antal dage om året på herregårdene. I 1700-tallet kunne det være helt op til 250 dage. Ved landboreformerne blev hoveriets omfang fastlagt ved lov og senere afløst af en kontant afgift. Først 1850 blev hoveriet endeligt ophævet.

HUDFLETNING, en gammel straffemetode, hvor ofret piskedes til blods.

HUNDEHUL, arrest eller fængsel.

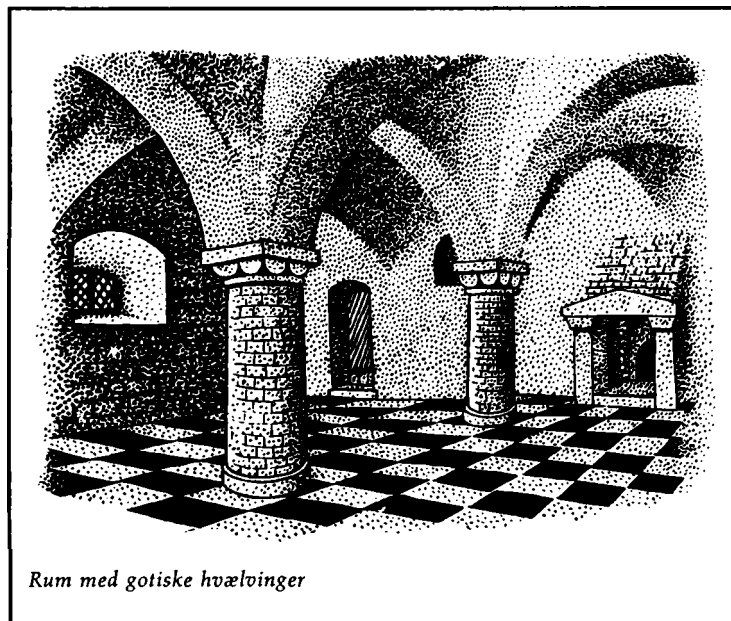
HVIDGULD, bruges til erstatning for platin til smykker og består af guld med hvidfarvede krydstaller, f. eks. nikkel og palladium.

HVÆLVING. De enkleste typer er frembragt ved at lade stenlagene rage frem opefter eller ved at indsætte store sten, der lægges skævt mod hinanden. Der forekommer utallige former for hvælvinger bl. a.: tønde-, kryds-, stjerne-, ribbe-, net- og viftehvælvinger. De kendes allerede fra antikken, og romerne var særlig dygtige til denne byggeteknik, der efterhånden bredte sig ud over hele Europa, hvor den først og fremmest blev anvendt i sakral (kirkelig), men også i profan (verdslig) arkitektur.

HYRDEBREV. Rundskrivelse fra en biskop til hans præster og deres menigheder. Bruges stadig, især ved embedstiltrædelser.

HØJRE OG VENSTRE er på et billede set med beskuerens øjne, modsat i heraldiken, hvor våbnet er opfattet fra bærerens position.

HNRI, begyndelsesbogstaverne til den latinske indskrift på krucifikser: Jesus Nazarenus Rex

Rum med gotiske hvælvinger

Judaeorum, Jesus Nazaræer Jødernes Konge.

INTARSIA, indlægningsarbejde med forskellige træsorter, metal, elfenben m. v. i massivt grundtræ. Fortrinsvis brugt i renæssancen.

INVENTARLISTE. Fortegnelse over bohaver. Herregårdenes inventarliste har bidraget væsentligt til fastsættelse af mange gamle møblers og andre kunstindustrielle frembringelsers alder og oprindelse.

JORDEBOG, en fortegnelse over godsets ejendomme med disses indtægter og øvrige forhold, f. eks. faste afgifter.

JUNKER (af tysk jung Herr, unge herre) er en tidligere anvendt titel på unge adelsmænd i Tyskland og Norden. Fra midten af 1800-tallet brugt som betegnelse for reaktionære preussiske godsejere (junkermentalitet).

KABINET, et skab med skuffer og skriveplade. I 1600-tallets begyndelse lavedes det af ibenholt og forsynedes med indlægninger. Møblet er stamfar til kommoden og dets funktioner blev i 1700-tallet overtaget af chatollet.

KAKLER er plader af brændt ler, fajance eller porcelæn til opbygning af ovne – deraf ordet kakkelovn. Modsat fliser, som ofte fejlagtigt kaldes kakler, har de en fals, så de kan presses ind i ovnløbet. Kakkellovne har været kendt siden gotikken.

KALKMALERI, vægmaleri med kalkfarve på hvidtekalk. Fra den tidlige danske middelalder er bevaret en lang række kalkmalerier i danske kirker.

KAMGAVL. Murene når op over tagfladen, og på den trappeformede kamgavl hedder fremspringene *kamtakker*.

KAMIN (af græsk kaminos, ovn), åbent ildsted med røgaftræk. I

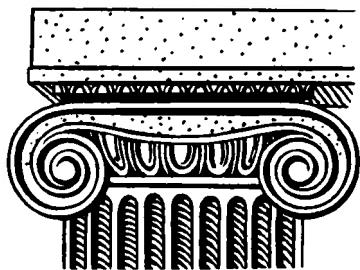
renæssancen og barokken var reliefprydede marmor- og sandstenskaminer de foretrukne.

KANDELABER, en stor lysestage. Kendt fra oldtiden. De middelalderlige kandelabre havde i reglen syv arme. I renæssancen og barokken lavedes mange pragteksemplarer i forskelligt materiale.

KANNELURER, lodrette gennemløbende hulsnit (riller) i søjle eller pilasterskaft.

KANSLER. Oprindelig betegnelse for en underordnet embedsmand, som i løbet af middelalderen blev leder af kongens kancelli og dermed en af den vigtigste rådgivere. Embedet beklædtes i reglen af en af de fornemste adelsmænd eller en gejstlig, som fik titlen kongens kansler. Han ledede statens »ekspeditionskontor« og registrerede udgående breve. Efter 1660 deltes embedet i danske og tyske kancelli, hvoraf det sidste tog sig af landets korrespondance på tysk eller latin med det sydlige og vestlige udland. 1806 skiftede tyske kancelli navn til Slesvig-Holstenske kancelli. Fra 1400-tallet var rigskansleren den embedsmand, der var knyttet til den kgl. domstol, rettertinget.

KAPITÆL, søjle- eller pilasterhoved. De fem klassiske former

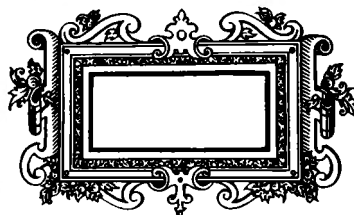
Kapitæl

er toskansk, dorisk, jonisk, korinthisk og de blomsterformede (papyrus).

KARAT, vægtenhed for guld og ædelsten, oprindelig defineret som gennemsnitsvægten af johannesbrødkærner og anvendt til vejning af guld. For ædelstene gælder 1 karat for 200 mg, som guldvægt er karat udtryk for legeringens finhed. Rent guld indeholder 24 karat. 12 karat svarer således til 50 % guld i legeringen, 18 karat guld er det almindeligste til smykker.

KARNIS, et gesimsstykke bestående af hulkel og rundstav i en sprofil.

KARTOUCHE (fr. navneskjold, eg. oprullet stykke papir), senrenæssance og barok ornament med skjoldformet midterparti til våbenskjold, inskriptioner m. v.

Kartouche

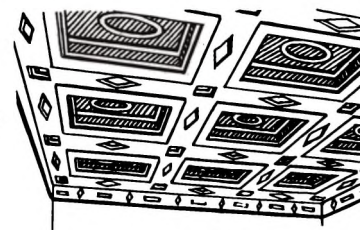
KARYATIDE (gr. = pige fra Karyai i Lakonien), søjle i form af draperet kvindeskikkelse. De bedst kendte i Erechteion på Athens Akropolis. Karyatider anvendtes ofte i renæssancen som søjlelegemer.

KASSETTEORNAMENT, i reglen bånd-, roset- og kvaderformede led, mindende om udhuggede metalbeslag, der også kaldes beslagornament. Opstået af renæssancens kvadrede bjælke-

Karyatide

lofter med forsænkede felter, kassetter. Da det var lavt skåret, var det lettere at udføre end mange andre former. Derfor meget anvendt af landhåndværkere.

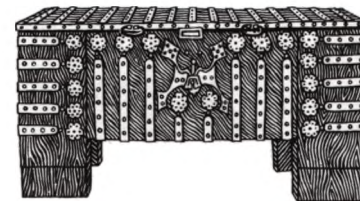
Kassetteloft

KEL, en fordybning eller rende.

KERUB, lysengel, ild- eller flammebud, som vogter Paradiset. Optræder undertiden med vinger.

KISTE (af lat. cista eller fransk kisté), er det ældste kendte træmøbel, hvoraf alle andre har udviklet sig. De er fremstillet i alle stilarter, smukkeste måske under den italienske renæssance. Den ældste form er stokkisten, nærmest en udhulet træstamme med jernbeslag. Så

følger fod-, stand- eller lågkister. Mange af de gamle kister var smykket med udskårne fyl-

Standkiste fra den sene middelalder

dinge i foldeværk, karvesnit, med bibelske og profane motiver, renæssance- og barokornamenter eller våben, dyr og mennesker.

KOMMERCEKOLLEGIET, dansk kollegium for industri og håndværk, herunder også landbrug, oprettet 1670 efter enevælden. Svarer til det nuværende handelsministerium.

KOMMODE (af det franske ord commode = bekvem), et skuffemøbel med 3-4 skuffer. Opstod i barokken ved det franske hof som en praktisk afløser for kisten.

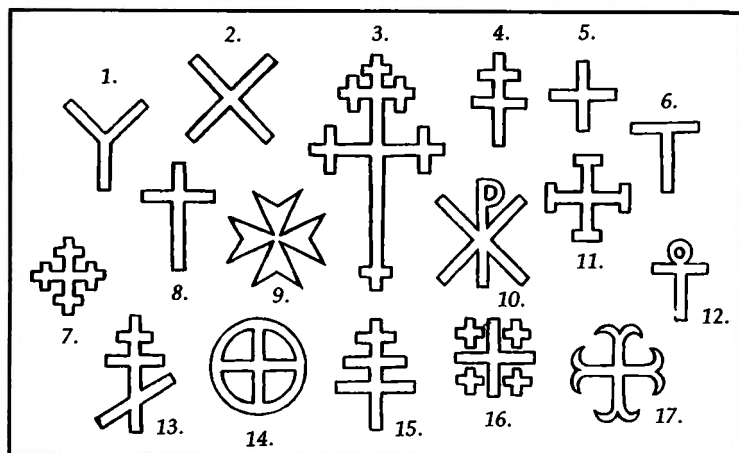
KONVENTUALINDE, en beboer af et frøkenkloster.

KORS (af latin crux). I oldtiden var bjælkekorset et henrettelsesredskab, der da også blev brugt ved Jesu korsfæstelse. Siden har korset været anvendt som et symbol på Kristi lidelse og død. Under Konstantin den Store (ca. 280-337) blev korset kristendommens symbol. Det kendes dog også fra før-kristelig tid som symbol på Solen, livet og lykken.

KRAKELERING, fine revner i glasur, glas, maling og lak.

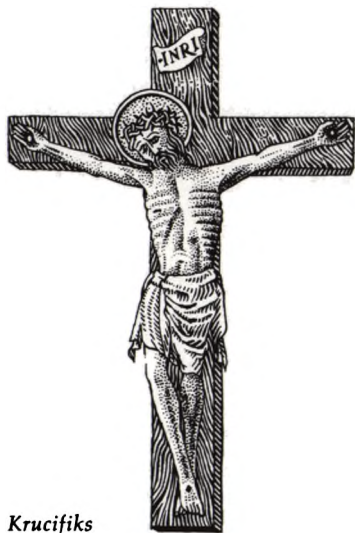
KRENELURE, et mønster, der minder om en murkrones takker.

Kors. 1. Gaffelkors. 2. Andreaskors. 3. Patriarkalkors. 4. Lorrainekors. 5. Græsk kors. 6. T-kors. 7. Korset kors. 8. Latinsk kors. 9. Malteserkors. 10. Kristi monogram. 11. Hammerkors. 12. Hankekors, kaldes også Nilnøglen. 13. Russisk kors. 14. Hjul Kors. 15. Pavekors. 16. Kombinerede græske kors. 17. Ankerkors.

KRUCIFIKS (af lat. crux, kors og fixus, fæstet), kors med den korsfæstede, i den romerske form med fire nagler, i den gotiske med tre.

Krucifiks

KRYDSSKIFTE, mursten muret i vekslende lag med henholdsvis løbere og bindere – mursten

lagt på langs og mursten lagt på tværs.

KRYPT, et (hvælvet) rum eller gravkapel.

KUPPEL (af lat. cupa, tønd), en halvkugleformet hvælvning over en bygning; kendt fra romersk arkitektur. Under gotikken forsvandt kuplen næsten, men kom atter frem under renæssancen og navnlig under barokken, bl. a. på Peterskirken i Rom, som har været forbillede for adskillige kuppelkirker, således Marmorkirken i København. En særlig art kupler med spir og løgform opstod i orienten og kendes bl. a. fra græsk-katolske kirker.

KURULSTOL, en foldestolstype, som bl. a. var meget populær i renæssancen, men som har optrådt med mellemrum. Navnet går tilbage til den romerske republiks tid, hvor statens tre øverste embedsmænd, curulerne, sad i sådanne stole.

KVADER, firkantet tilhugget natursten.

KYRADS, et læder- eller metalpanser, som dækkede bryst og ryg.

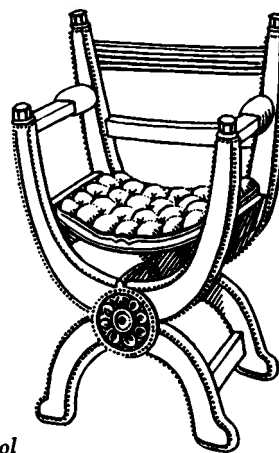
LABYRINT, et sted med mange indviklede gange, som det er vanskeligt eller umuligt at finde rundt i. I 1600- og 1700-tallets haveanlæg anlagdes ofte indviklede gange med hække imellem. Motivet udførtes også ofte i gulvmosaik, en såkaldt Jerusalemsvej.

LANDBOREFORMERNE, der gennemførtes i slutningen af 1700-tallet, tjente til en forbedring af de danske fæstebønders retsforhold, økonomiske og sociale stilling og traditionelle dyrkningsmetoder. Optakten var regeringens indbydelse i 1755 til drøftelse af landbrugets forhold. Forslag om ophævelse af dyrkningsfællesskabet førte til landvæsenskommissionens oprettelse 1757 og forordninger om indskrænkning af fællesskabet og udskiftning. Hos enkelte reformivrige godsejere fik det stor virkning. 1768 oprettedes et landvæsenskollegium, og året efter blev påbudt en re-

gulering af hoveriet, ligesom man opmuntrede til selveje. Staten bidrog selv hertil ved salg af ryttergods. En forordning i 1780 om fællesskabets ophævelse satte yderligere gang i reformarbejdet. 1784 nedsattes Den lille Landbokommision, der udskiftede 1300 bøndergårde på nordsjællandsk krongods. Den store Landbokommision i 1786 med Chr. Colbjørnsen som sekretær og A. P. Bernstorff og brødrene Reventlow gik ind for en udviklet forbedring af bondens retsstilling, og træhest m. v. blev forbudt. Der blev også fastsat regler for erstatning ved inddragelse af fæstejord. 1788 fulgte Stavnsbåndets ophævelse, 1790 blev fæste gjort livsvarigt. I årene 1789–99 fulgte flere forordninger bl. a. om hoveriet. 1792 fik godsejerne ret til at påligne bønderne 4% af omkostningerne ved udskiftningen og forhøjelse af landgilden. Herefter udskiftedes flertallet af bøndergårde til selveje eller arvefæste.

LANDGILDE. Fæstebondens faste årlige afgift i naturalier eller penge til gårdens ejer. I Danmark betalte man som oftest med korn.

LENSVÆSEN. Ordet len stammer fra plattysk og er beslægtet med lån. Det var et middelalderligt samfundssystem, der dominerede i Mellemeuropa. Større landområder tildeltes lensmænd af fyrsterne, lensherrerne, mod visse ydelser af tjenstlig art. Lensmanden fik sine indtægter i form af afgifter fra de afhængige, ofte livegne bønder. Lensvæsenet med-

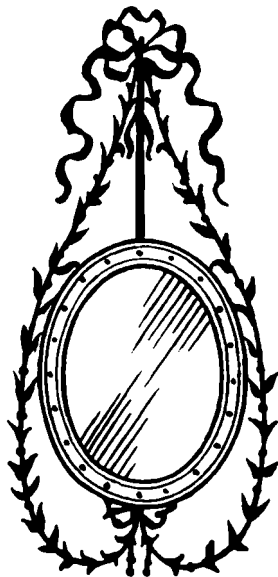
Kurulstol

førte i visse lande splittelse af riget som f. eks. i Tyskland, hvor systemet holdt sig til ind i 1800-tallet. Det var langt svagere udbygget i England og Norden. I Danmark begyndte lensvæsenet under Valdemar Sejr, der tildelte sine sønner fyrstelen. Lensmændene var til at begynde med ret uafhængige af kongemagten, som de dog anerkendte som landets højeste myndighed. Med Valdemar Atterdag forsvandt fyrstelene undtagen i Sønderjylland. Efter Reformationen gennemførte Christian 3. kontrol med lenene og reducerede lensmanden til en slags kongelig slotsfoged. Ved enevældens indførelse 1660 måtte lensmændene afgive deres ledelse af lokaladministrationen, og lensinddelingen afløstes af amtsinddelingen. Efter 1671 oprettedes lensgrevskaaber og -baronier, hvis indehavere fik store godsrettigheder og ret til at lade deres besiddelser gå udelt i arv efter en fastlagt arvefølge. Når slægten uddøde, tilfaldt godset kongen. Ved grundloven i 1849 blev oprettelsen af len og stamhuse forbudt og samtidig vedtoges, at de bestående skulle overgå til fri ejendom. Denne løfteparagraf opfyldtes først 1919, da de eksisterende 21 grevskaber og 14 baronier blev fri ejendom mod at ejerne indbetalte 25% af ejendomsværdien til staten og afgav 1/3 af jorden til udstykning. Ejerne søgte at få højesteret til at erklære loven i strid med ejendomsrettens ukrænkelighed, men det lykkedes ikke. Højesteret stadfæstede loven.

LIGSTEN. I gotikken og renæssancen lagdes ofte en flad gravsten med relief på standspersoners grave.

LISELUNDSPEJL, dansk Louise Seize-spejl i lysmalet oval ramme, ophængt i et udskåret bånd, som ender i en sløjfe. Spejlet har fået sit navn efter lystslotet Liselund i Klinteskoven på Møn.

Liselundspejl

LIVGEDING. Gods, som blev udlagt til en dronnings underhold.

LUEFORGYLDNING foretages med guldstøv, udrørt i kviksølv og påsmurt f. eks. sølvting, der derpå udsættes for varme, hvorved kviksølvet fordampes og gullet bliver siddende.

LUNTEBØSSE, en af de ældste bøsse typer. Ladningen antændtes med en glødende lunte – deraf navnet.

LØBENDE HUND, ornament af fortløbende s-lignende figurer, der kan minde om bølger, som er ved at kamme over.

MAGESKIFTE. Anvendtes af de store godsejere, især kongerne, til afrundelse af storgodser ved byttehandel med ejendomme af ensartet jordværdi udregnet i hartkorn efter bonitet. Anvendes stadig i handel med fast ejendom.

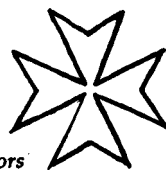
MAHOJNI, en vestindisk træsort. Importen tog sin begyndelse omkring 1710.

MAITRESSE, en elskerinde. Ordet stammer fra fransk og betyder egentlig en herskerinde. Udtales mætresse.

MAJORAT. Fællesbetegnelse for grevskaber, baronier, stamhuse og fideikommissar, underkastet fast arvefølge dvs. arv til den ældste af flere ligeberettigede. Ordningen afskaffet med lensafløsningen 1919.

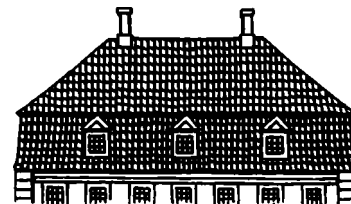
MALM, (klokkemetal), en legering af 4 dele kobber og 1 del tin. Brugtes fortrinsvis til kirkeklokker, lysekroner, lysestager og mortere.

MALTESER- ELLER JOHANNITERORDENEN er den ældste kristelige ridderorden, som stadfæstedes allerede 1154. Dens formål var dels sygepleje (humanitære opgaver) og dels kamp mod islam. Denne førtes først fra Palæstina og siden fra Malta, hvor ordenen havde hovedsæde fra 1530–1798, fra 1838 i Rom. I Danmark oprettede ordenen bl. a. et kloster i Antvorskov. De nordiske malteserordensridere har nu hovedsæde på Voergaard.

Malteserkors

MANSARDTAG har et knæk, så underdelen står næsten lodret. Opkaldt efter den franske arkitekt J. H. Mansard (1646–1708).

Mansardtag

MARKETTERI, tyndt udskårne træstykker af forskellig farve, lagt sammen til et mønster evt. i forbindelse med metal, skildpadde, elfenben m. v. og pålimet et møbel som finer. Oplevede sin glansperiode i barokken, rokokoen og nyklassicismen.

MAROQUIN, kraftigt gedelæder med synlig narv.

MAUSOLEUM, en monumental gravbygning.

MEDALJE, møntlignende metalstykke, præget til minde om en person, en begivenhed, en særlig indsats indenfor adskillige områder eller som belønning for en særlig dåd. Medaljekunsten kendes fra den romerske kejseretid og genopstod i renæssancens Italien, hvorfra den vandrede videre ud i Europa og opnåede særlig yndest i 1500- og 1600-tallet. I 1800-tallet indtraf en ny opblomstring.

MEDALJON, egentlig en stor medalje. En rund eller oval udsmykning f. eks. på en væg, en vase eller et monument. Tillige betegnelse for den polstrede eller indrammede oval i en stols ryglen.

MEZZANIN, indskudt etage mellem stue og 1. sal.

MIDDELALDER, tidsalderen mellem oldtid og nyere tid (o. 600–1500). Middelalderens kunst begynder med den karolingiske tid og ender med sen-gotikken. Længe talte man om den »mørke« middelalder, fordi man ikke anerkendte antikken og dens genfødsel, men med romantikken o. 1800 kom middelalderen atter i kurs.

MORGENSTJERNE, en kølle besat med pigge. Brugtes ofte af vægttere.

MUNKEFORBANDT (munkeskifte) anvendtes især i middelalderen. Alle skifter er ens og forskudt med 1/4 sten. Skiftet veksler mellem løbere og bindere, som oftest i rækkefølgen 2 løbere og 1 binder. Gik af brug o. 1550.

MUNKESTEN, middelalderlig teglmursten i størrelsen 30×14×9 cm. Den var således større og næsten tre gange så tung som almindelige mursten på 23×11×5,5 cm.

MUNKEVÆSENET, der kræver overholdelse af munkeløfterne om askese, cølibat, lydighed og afsondring i et kloster, opstod allerede i 300-tallet og bredte sig hurtigt ud over den kristne verden, først organiseret af Augustin og Benedikt af Nursia. Af betydende stadiet eksisterende vestlige munkeordener kan nævnes: benediktinerne, de fire tiggerordener: augustinerne, dominikanere, franciskanere og karmeliter, samt cisterciensere og jesuitter. Der findes tilsvarende nonneordener, som enten var eller stadig er repræsenteret i Danmark.

MUSER. I den græske mytologi skytsgudinder for kunst og videnskab. De var døtre af Zeus og Mnemosyne. Der er ni musser: Klio (historieskrivning), Melpomene (tragedie), Thalia (komedie), Terpsichore (dans), Kalliope (epos, det fortællende digt), Euterpe (fløjtespil og lyrik), Erato (det erotiske digt), Polyhymnia (korsang) og Urania (astronomi).

MUSKET, en svær (lunte)bøsse, der ved affyringen støttedes på en gaffelstok.

MØBEL (af lat. mobilis, bevægelig). Oprindeligt benævntes alt husholdningsmøbler, men nu bruges det kun om skabe, kister, borde, stole, senge o. lign. Den kunstneriske udformning af møbler hænger nøje sammen med kunstens, især arkitekturens stiludvikling.

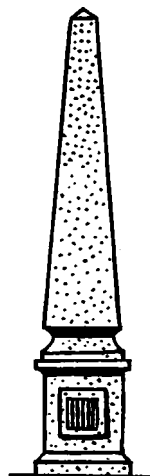
NYERE TID, historisk betegnelse for tiden fra middelalderens slutning o. 1500 til den franske revolutions udbrud 1789.

NYESTE TID, historisk betegnelse for tiden fra den franske revolution 1789 og fremefter. Vor egen tid har ikke fået navn som historisk periode, men der er forslag nok fra plastic- til raket-, måne- og rumalder.

OBELISK. Oldægyptisk symbol i form af en firkantet stenpille med pyramideformet top. Efterligninger er senere opstillet mange steder, især i den klassicistiske tid.

OKSETUNGE, et kort bredbladet stikvåben.

OKSEØJE, et rundt barokvindue, som ofte findes øverst på en frontispice.

Obelisk

OLDTIDEN, den historiske betegnelse for forhistorisk tid, som mange videnskabsmænd dog lader omfatte antikken (græsk og romersk oldtid) indtil folkevandringstiden og det vestromerske riges fald i 400-tallet.

ORGEL. Dette musikinstrument antog sin nuværende form o. 1200, men udvikledes til fuldkommenhed under renæssancen og barokken.

ORNAMENTET (af latin ornare, udsmykke) er det ældste udtryk for kunstnerisk udsmykning af brugsgenstande og bygninger. Ornamentets motiv kan være geometrisk eller efterligne planter, blomster m. v. på ler, sten, træ eller i vævning.

PALADS (lat. palatium, oprindeligt en af Roms syv høje) var i middelalderen beboelseshuset i et borganlæg. Senere betydning slot eller palæ.

PAPIRTAPETER begyndte at vinde indpas i England og Frankrig o. 1750, efter at have været kendt i Kina fra det 2. århundrede. De afløste de tidligere tiders vægbeklædning af fløj,

brokade, silke og gyldenlæder, for slet ikke at tale om de endnu ældre tiders – renæssancens – vægmalerier og vægtæpper af stof. De umiddelbare forgængere for papirtapeterne var voksdugetapeter af sammensyede lærredsbaner med olietryk og trykte stoftapeter. Indtil den første maskinelle fremstilling o. 1850–60 (den første danske tapetrykkemaskine opstilledes 1870) kunne der kræves op til 3000 forme til et enkelt tapet, der tryktes på samme måde som håndtrykte stoffer. Empirens panoramatapeter var beregnet til at sætte på væggen i op til 30–40 baner og udgjorde et samlet hele. Motiverne var landskaber, situationsbilleder fra antikken, historien og digtningens verden.

PARTISAN, et bredbladet spyd, der tillige har spidser ved klingens fod.

PATINA, overtræk på bronze- og kobbersager fremkaldt ved luftens påvirkning. Farven kan variere fra grønt og brunt til sort. Ordet anvendes også som betegnelse for gammelt fint præg.

PAVILLON (fr. telt) kan både være en mindre teltlignende bygning i have eller park eller en mere eller mindre selvstændig bygningssøjle.

PFALZ. Tysk kejserborg med tilhørende by- og landdistrikt.

PIKE, et langt stødvåben eller en lanse.

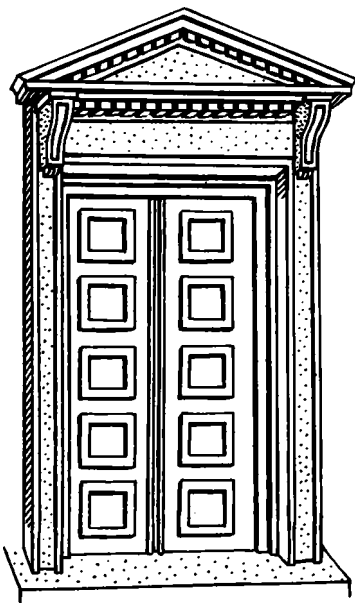
PILASTER, flad søjle, der i reglen springer frem foran den omgivende flade, men også kan være malet. Har kun ornamental betydning. Meget anvendt i renæssancen og empiren.

PORTAL (af lat. porta, port), monumentalt udformet indgang til bygning eller indhegnet område. Kendes i såvel romansk (rundbue) som i gotisk (spidsbue), renæssance og barok arkitektur. *Portico* er en søjlebåret indgangsbygning.

Portal i renæssancestil

Portal i empirestil

PORTECHaise, en bærestol. Var typisk for rokokoen og vidt udbredt i 1700-tallets slutning.

POSSEMENT, borter, kanter, frynseser, kvaster, snore, tresser o. l. af silke, uld, bomuld, guld- og sølvtråd. Derfor også benævnt »guldstikkeri«.

POTPOURRIVASE, en porcellæns- eller fajancevase eller krukke, med gennembrudt låg, der tillod indholdet af essenser eller tørrede vellugtende urter at slippe ud.

PUTTO (ital. i flertal putti), buttet, nøgen barnefigur med eller uden vinger, opstået i Italien under renæssancen med antikens eroter og gotikkens barnlige engle som forbillede.

Putto

RADBRÆKNING, en gammel henrettelsesmetode, hvor ofret radbrækkedes, dvs. at hans lemmer knustes eller brækkedes med et tungt hjul. Betragtedes som en særlig streng straf.

RANGKLASSER. Danske borgere, knyttet til hoffet, adelen, administrationen m. v. er inddelt i fem rangklasser, der er bestemmende for deres adgang til hoffet m. v. Der betales en speciel rangskat, men ved Juni-grundloven 1849 afskaffedes alle dertil hørende privilegier.

RECES, tidligere betegnelse for større love, traktater og håndfæstninger.

RÉGENCE (1710–35) kaldes i Frankrig og enkelte andre lande den forfinede overgangsstil mellem senbarokken og rokokoen med elementer fra begge stilarter – ikke så tung som barokken og ikke så let som rokokoen. I Danmark bruges betegnelsen næsten kun i forbindelse med sølv. Den er på mange punkter en typisk indendørsstil, opkaldt efter Louis 14.s bror, den »lidet moralsk tyngede« Philippe af Orléans, som overtog regentskabet efter sin brors død 1715, til Louis 15. blev konge 1723.

RENDEBANE, en gammel betegnelse for en bane til hestevæddeløb.

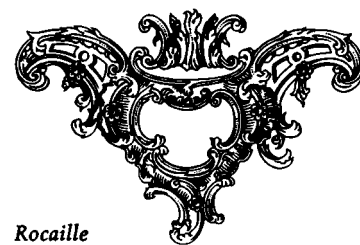
RENTEKAMMERET. Dansk regeringskontor ca. 1560–1848 til samling af finansledelsen og revision af regnskaber. Fra 1660–80 hed det skatkammerkollegiet. Lededes af en rentemester (svarende til en finansminister), under enevælden af en kollegieformand.

RENÆSSANCEN. Se det stilhistoriske opslag side 212–213.

RIGSRÅD. Oprindelig en af kongens edsvorne rådgivere, valgt blandt højadel og gejstlighed til at få sæde i rigsrådet, som efterhånden kom til at udgøre en slags modvægt til kongemagten. Fra 1400-tallet var det rigsrådet, som valgte kongen og derfor mere eller mindre frivilligt fik ham til at underskrive en håndfæstning. Systemet varede til enevældens indførelse 1660.

ROCAILLE. Det muslingeskalformede ornament, som kendetegner rokokoen.

ROKOKOEN. Se det stilhistoriske opslag side 216–217.

Rocaille

ROMANSK STIL ELLER RUNDBUESTILEN. Blomstrede i Europa fra ca. 900 til 1100-tallets midte, i Danmark fra o. 1050 til 1200-tallets midte. Rundbuen var overtaget fra antikkens Rom. Stilen har noget tungt og massivt over sig. I den danske herregårdsarkitektur har den ikke sat sig væsentlige spor, men mange af vore landsbykirker stammer fra perioden.

ROMERTAL:

M=1000 C=100 X=10 I=1
D=500 L=50 V=5

De mellemliggende tal dannes ved sammenstilling af flere tal, idet man altid begynder med de største:

II=2 III=3 VII=7 XXVI=26
CCCLVIII=358

MDCCLX=1760

Når et mindre tal skrives foran et større, trækkes det lille tal fra det store:

IV=4 LM=950

MCMXLIX=1949

I:1 II:2 III:3 IV:4 V:5 VI:6

VII:7 VIII:8 IX:9 X:10 XI:11

XIV:14 XV:15 XVI:16 XIX:19

XX:20 XXX:30 XL:40 L:50

VC:95 VCI:96 VCII:97

VCIII:98 IC:99 C:100 CD:400

MCC:1200 MCM:1900

En linie over romertallet forøger værdien 1000 gange:

$\overline{M}$ =1 000 000

Romertal ses ofte som årstal.

RUNDBUESTIL, se romansk stil.

RUSTKAMMER, oprindelig et våbenkammer på borge og slotte, nu anvendes ordet som betegnelse for en samling gamle våben.

RYTTERGODS. Krongods til underhold af 5 rytteriregimenter – en rytter for hver 8 tdr. htk. – mod frihed for landgilde og andre afgifter; de sidste ryttergodser ophævedes i slutningen af 1700-tallet.

SAKRISTI (af lat. sacer, hellig), rum (eller tilbygning) i reglen ved siden af koret. Det bruges til opbevaring af de ting, der hører til gudstjenesten og til opholdsrum for præsten.

SALUTKANON, en (lille) kanon særligt beregnet til affyring af saltskud.

SARG, en ramme af kantstillede rigler, hvorpå stolesædet eller bordpladen hviler; støtter også benene.

SARKOFAG (af græsk sarkos, kød og fagein, æde) var oprindelig en kiste af en porøs stenart, som fortærede liget. Nu bruges betegnelsen om en monumental stenligkiste.

SEGL. 1) et gammelt høstredskab med krumt skær; 2) et aftryk i voks eller lak af et stempel

med et særligt mærke for en person eller en institution.

SENGEN som selvstændigt møbel af træ eller metal har været kendt i Ægypten og Orienten siden det 2. århundrede f. Kr. Kendskabet til gotikkens senge stammer næsten udelukkende fra kirkemalerier. Det var som oftest kassesenge af træ med høje sidevægge, så de næsten virkede som et selvstændigt rum, nærmest i alkovestil. Gamle senge er meget korte. Dels var menneskene ikke så høje som nu, dels sov de i en halvvejs siddende stilling, støttet af puder, hvis da lejet ikke bestod af en bænk langs væggen, eller man blot sov på gulvet. I renæssancen udviklede sengen sig til et hovedmøbel, der indtog en hædersplads som vogter af tilværelsens største hemmeligheder: søvn, drøm, kærlighed og død. Ofte stod den på en forhøjning med en kiste langs den ene side som et nødvendigt trappetrin. Sengetøjet var i reglen broget linned i stil med det, der nu er moderne. Fra barokken kendes adskillige pragtsenge med baldakin og stofomhæng, et helt telt,

selvforherligende paradeseenge. I rokokoen blev de ikke mindre pragtfulde, men måske noget bekvemmere. Blandt almindelige mennesker vandt alkovent mere og mere indpas, men det er egentlig først med empiren, at sengen vender tilbage til sin grundform. Den bliver lavere og har ofte kaneform. Sengehimmelen er nu næsten forsvundet, og i begyndelsen af 1800-tallet bliver sengen til det praktiske møbel uden mystik, den er, og nu også genstand for fabriksfremstilling.

SGRAFFITTO, en art freskomaleri, hvor en sort- eller bruntgrundet væg males over med hvid farve, hvori så dekorationen udskræbes.

SILHUET, skyggetegningen og udklippet, opkaldt efter den lidet populære finansminister under Louis 15., Etienne de Silhouette, og siden brugt som dekoration og munteret tidsfordriv, ikke mindst i biedermeiertiden. Digteren H. C. Andersen var en meget ferm udøver af kunsten.

SKABERAK, et sadeldækken, langt nedhængende og ofte udsmykket.

SKAFOT, et stillads eller en forhøjning til henrettelsesbrug.

SKALMUR, en tynd mur uden på ældre mur eller bindingsværk.

SKARPRETTER, en bøddel, der henretter ved sværd eller økse.

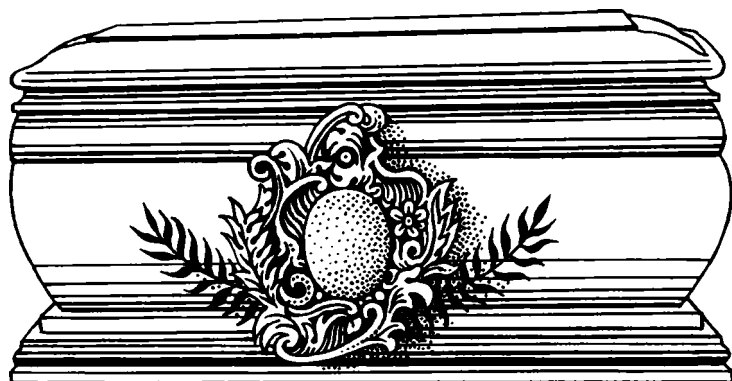
SNUSTOBAKSDÅSER forekommer helt fra 1500-tallet, da portugiserne som de første lærte kunsten at snuse i Brasilien. Men først da den europæiske overklasse i 1700-tallets begyndelse for alvor gik ind for skikken, blev snusning almindelig blandt begge køn. Dermed kom der

gang i fremstillingen af snustobaksdåser i alle mulige materialer: guld, sølv og andre metaller, især kobber overtrukket med emalje, ædeltræ, elfenben, porcellæn, onyx, agat og andre halvædelstene. De emaljerede dåser er dekoreret med ornamenter, men har ofte små figurscener i datidens, specielt rokokoes, naturlyrik. I særlig grad hyrdescener.

SOLURET kendtes allerede i oldtiden. Det kom til ny ære og værdighed igen som renæssancens solursbæger og har været brugt siden også ofte opsat udvendig f. eks. på en mur. Fra 15–1800-tallet anvendtes i stor udstrækning de såkaldte Nürnbergkompasser, små lommesolure. Solringen er en anden primitiv urform, der minder om solskuren i danske bønders vindueskarme, der brugtes helt op i 1900-tallet.

SPANSKE KAPPE, den, et strafferskab formet som en tønne, der sættes ned over hovedet på den, der skulle straffes.

SPEJL, af latin speculum, spejl. Kendtes allerede i oldtiden.

Sarkofag

Dansk medaljonspejl, ca. 1790.

1507 lykkedes det venezianeren Orlando Saldo at fremstille spejle i vor forstand af en blanding af glas og metal, som virkede formindskende. 1668 opfinder franskmændene Abraham Thevart spejlglasset, hvilket bl. a. manifesterer sig i den pragtfulde spejlsal (1661–88) i slottet Versailles. I barokken kunne man kun lave spejle i ca. 150 cm's længde, således at endnu større stykker måtte laves i flere dele. Sådanne spejle er altså ikke gået itu, men blot i sin tid sat sammen af en glarmager. Spejle kan i reglen tidsbestemmes efter deres rammer. Barokspejlene begynder med at have brede rammer og følger siden stilens træk med rige udskæringer. Rokospejlene udtrykker den elegante tidsalder. Rammerne er overdådige, ofte sammensat af flere dele, og billedskærerarbejdet på dem ligger i reglen helt i toppen. Også danske billedskærere fra denne tid var fuldbefarne. De første var oftest indkaldte tyskere, som så mange andre kunsthåndværkere fra denne tid. Louis Seize-specialiteten er Liselundspejlene (se dette) og de såkaldte »Københavnsspejle«, en blanding af rokoko og Louis Seize. Empire-spejlene minder ofte om tempelportaler, kan være indlagt med intarsia og have bronzebeslag. Fra Louis Seizen overtog man tit topstykkets ornamenter, hjelme, spyd, skjolde og fascies. I Christian 8.-tiden foretrækkes ovale spejle i mahogni og vippe spejle udført i billigt fyrretræ blev moderne.

SPINDEROKKEN, en tidlig 1500-tals

tysk opfindelse, der bredte sig ud over Europa. Regnedes i 1600- og 1700-tallet for fint snedkerarbejde.

SPRINKELVÆRK, et mønster af tynde sprosser.

SPROSSE, en stiver, især i stoleryg eller mellem stoleben til sikring af konstruktionen.

STAFFERING, malet, krideret eller forgyldt dekoration, især i linjer.

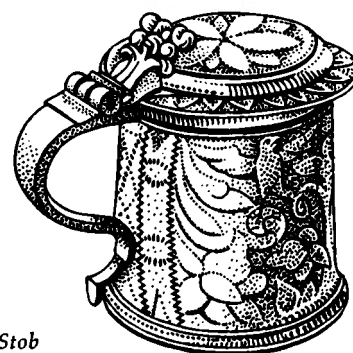
STAMHUS. Et gods – ikke under 400 tdr. htk – hvis afkastning kun må nydes af ejeren, som ikke må hverken sælge eller pantsætte det. Adgangen til oprettelse af stamhuse bortfaldt 1849. 1919 ophævedes de endnu bestående 34.

STAVNSBÅNDET, som bandt alle mandlige bønder mellem 14 og 36 år, senere mellem 4 og 40 år, til at forblive på deres fødested, indførtes 1733 som afløsning for vornedskabet. Baggrunden for den hårde lov var den voksende flugt fra landbruget p. gr. af landbrugskriser. Godsejerne var dermed sikret billig arbejdskraft. Officielt begrundedes Stavnsbåndet med, at det skulle tjene til sikring af soldaterudskrivningen. Det ophævedes 1788 med en overgangsperiode til 1800.

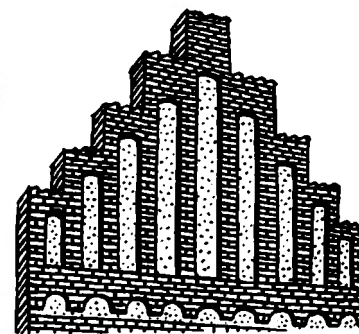
STEJLE, et stillads, hvorpå en hennerttet anbragtes ofte efter først at være blevet radbrækket.

STILBLANDING. Efter empiren, herhjemme Christian 8.-stil i møbel- og anden kunstindustri, taler man om stilforvirringernes tid: ny-gotik, ny-renæssance, ny-barok og ny-rokoko. victoriansk stil, jugendstil (fra o. 1895) m. m.

STOB, et drikkebæger eller krus.

Stob

Trappegavl

STUK, blanding af gips og kalk til kunstnerisk udsmykning af bl. a. lofter og rammer ved modelering eller støbning. Gesso er en speciel stukgips af italiensk oprindelse. Det brugtes til mange formål, da det kunne udskæres, forgyldes og males.

TABATIÈRE, en snustobaksdåse. Havde sin største tid i 1700-tallet og blev lavet i alle ædle og uædle metaller i runde, ovale og firkantede former.

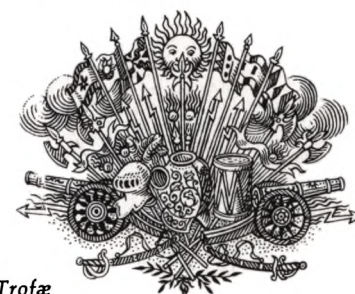
TAPISSERIE, fr. betegnelse for vægtæpper (gobeliner) og møbelbetræk fra gotikken til empiren.

TIENDE. Den katolske kirke i Danmark krævede fra o. 1120 en tiendedel af afgrøden i afgift til deling mellem biskopper, præster og kirken. Tiendepligten opretholdtes efter reformationen, idet bispetienden blev til kongetiende, og kirketienden gik til kirkebygningernes ejere. 1908–18 afløstes tiendeafgiften af en engangsbetaling, båndlagt hos stiftsøvrighederne. Det årlige udbytte dækker delvis Folkekirkens udgifter.

TRAPPEGAVL, gavl med mur op over tagfladen, aftrappet i trin. Typisk for gotisk teglstensarkitektur i Danmark.

TRIPTYKON, fløjaltertavle med to fløje. Se illustration under fløjaltertavle.

TROFÆ, prydelser af erobrede våben, faner m. v.

Trofæ

TURNERING, kampleg mellem ridere til hest.

TYMPANON, trekantet eller halvrundt felt i tempelgavl eller over kirkedør eller vindue.

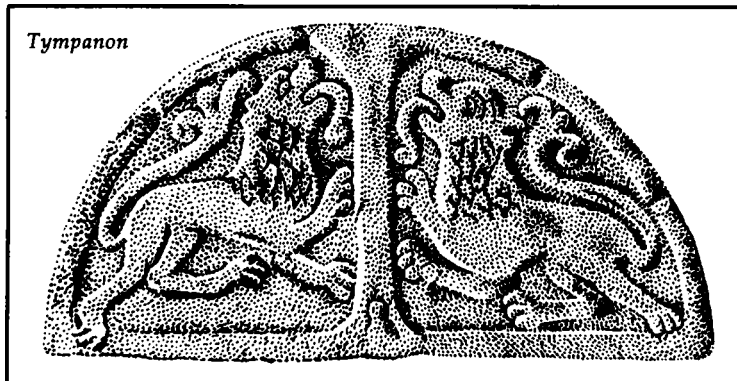
TØNDE LAND. Oprindeligt et jordstykke, hvor der kunne sås 1 td. korn (139,12 l). 1688 blev det fastsat til 14.000 kvadratalen = 0,55162 ha. 1 td. land deles også i 8 skæpper à 4 fjerdingkar à 3 album.

VALM, skrå tagflade over gavl.

Valm

VANDBORG. Borg, beliggende i sø eller mose og omgivet af vand på alle sider. Betegnelsen dækker altså ikke for borge med kunstige voldgrave.

VESSELHORN, et par oksehorn båret på ridderens turneringshjælm.

Genfindes som hjælmtegn i våbenskjold.

VOLDSTED. Forsvarsanlæg af jord om en borg eller herregård, hvor volden er omgivet af våde eller tørre grave. De første voldsteder havde ofte form af

en keglestub (motte), på hvis top der kun var plads til et tårn. Senere blev voldstederne væsentlig større, og de forekom for såvel borg- som ladegårdens vedkommende.

VOLUT (af lat. volubium, det bølgede), rullet eller spiralformet ornament. Først på den joniske kapitæl og derpå anvendt i renæssancen, barokken og empiren.

VORNEDSKAB (af gl. dansk vorned, varetægt) var en pligt til at forblive på et sted, hvor man var født, som påhvilede sjællandske og lolland-falsterske bønder fra 1300-tallet. Bonden regnedes for fast inventar, der kunne sælges sammen med

godset. Christian 2. og Frederik 1. forsøgte at få vornedskabet ophævet, men det lykkedes først for Frederik 4. 1702.

VOTIVGAVE. Gave til guddommen som tak eller indfrielse af et løfte. Givernes navne ofte opført på en votivtavle.

VÆBNERBONDE. Storbonde, der havde mødepligt med krigsudrustede mænd på egen bekostning, hvorfor han slap billigere i skat. Mange væbnerbønder blev efterhånden adelsmænd.

VÆGTERGANG. Det øverste forsvarsanlæg på en borg eller herregård. Den var i reglen udstyret med såvel skydeskår som skoldehuller i murkronen.

Register

Alfabetisk fortegnelse over de i bogen omtalte 53 helt eller delvis tilgængelige danske herregårde:

Bangsbo 42	Gram 70	Nørre Vosborg 78
Barritskov 46		
Borreby 158	Hesselagergaard 122	Palsgaard 82
Brahetrolleborg 114	Holckenhavn 126	Pederstrup 150
Bregentved 162	Holsteinborg 180	
Børglum Kloster 48	Hvidkilde 130	Rosenholm 84
		Rugaard 90
Clausholm 52	Jægerspris 184	
		Schackenberg 92
Dragsholm 164	Knuthenborg 144	Spøttrup 94
Dronninglund 56	Krenkerup 148	Støvringgaard 98
Egeløkke 138	Langesø 134	Tersløsegaard 200
Egeskov 116	Ledreborg 188	Tjele 100
Engelsholm 60	Lerchenborg 190	Tranekær 140
Eriksholm 168	Liselund 154	
Eskær 64	Lundbygaard 192	Ulstrup 104
	Løgismose 136	
	Løvenholm 72	Vallø 202
Fraugdegaard 120		Vemmetofte 206
	Marienlyst 194	Vennerslund 142
Gammel Estrup 66		Voergaard 108
Gavnø 170	Nysø 198	
Gisselfeld 176	Nørlund 76	Aalholm 152

Litteraturliste

For den, der ønsker at sætte sig yderligere ind i vore gamle herregårdes interessante fortid, kan nedenstående værker anbefales. Oplysninger kan desuden hentes i mange andre værker, f. eks. i Traps Danmark.

- Andersen, Ellen:* Sydfynske herregårde. Ny udg. Kbh. 1967.
Bobé, Louis: Brahetrolleborg. Odense 1909.
Boesen, G.: Nordsjællandske slotte. Ny udg. Kbh. 1967.
Clemmensen, Tove: Nordfynske herregårde. Ny udg. Kbh. 1968.
Clemmensen, Tove: Borreby. Bygningshistorie og Inventar. Kbh. 1942.
Clemmensen, Tove: Møblerne paa Clausholm, Langesø og Holstenhuus. I Lensbaron Hans Berner Schilden Holstens Slægtbog. 1945.
Danske Herregaardshaver. Udg. ved Det kgl. danske Haveselskab. 1930.
Danske slotte og herregårde. 20 bind. Ny udg. Kbh. 1963–68.
Elling, Christian: Danske Herregaarde. Kbh. 1942. Ny revideret udg. 1948.
Elling, Christian: Lauritz de Thurah og den jyske Barok. Kbh. 1940.
Elling, Christian: Den romantiske Have. Kbh. 1942.
Elling, Christian: Slotte og Herregaarde i Barok og Rokoko. 1928.
Hansen, Poul og Rasmus P. Nielsen: Dragsholm. Holbæk 1927.
Langberg, Harald: Clausholms Bygningshistorie. I Lensbaron Hans Berner Schilden Holstens Slægtbog. 1958.
Langberg, Harald: Danmarks Bygningskultur. 2 bind. Kbh. 1955.
Lassen, Hans: Djurslands herregårde. Ny udg. Kbh. 1968.
Lindegaard, Chr. Ramshart og Gudrun Obelitz: Fynske Herregaards-Erindringer. Kbh. 1961.
Lorenzen, Vilh.: Dansk Herregaardsarkitektur fra Baroktiden. 2 bind. Kbh. 1928, 1933.
Lorenzen, Vilh.: Rantzauske Gaarde og Herresæder i det 16. Aarhundrede. Kbh. 1912.
Lorenzen, Vilh.: Studier i dansk Herregaardsarkitektur i det 16. og 17. Aarhundrede. Kbh. 1921.
Mackeprang, M. og W. Norwin: Holckenhavn. Odense 1911.
Mathiassen, Therkel: Herregaarde og Godser i det 20. Aarhundrede. Kbh. 1931.
Mathiassen, Therkel: Herregaardene og Samfundet. Kbh. 1943.
Mathiassen, Therkel: Vore Herregaarde. Kbh. 1943.
Norn, Otto: Hesselagergaard og Jacob Binch. Kbh. 1961.
Nystrøm, Arne: Spøttrup. Kbh. 1944.
Stiesdal, Hans: Sydsjællandske herregårde. Ny udg. Kbh. 1968.
Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarhundrede. 5. udg. 4 bind. Kbh. 1929–32.

Intet menneskeligt var disse mure fremmed. Nu værner de minderne om en farverig epoke, hvor riddersalens pragt og hundehullets klamme mulm var tilværelsens yderpunkter.

